

वि
श्व
प
क

११३
२

॥ अथ
मिकाष्टमीमासामष्टनम् ॥

११३
२

✓

✓

गदनाह
कण
वा
वि
मे
आ
ग
न

उपपन्नं पुनः

ताया। तावार्थाः कर्मशब्दास्तेन क्रियाप्रतीयेनेव ह्यर्थो विधीयते। इत्यादिना प्रसक्तं वेद्येन कृतस्य त्ववर्तिव्यमाणा
प्रयोजनमाह संबंधेतावदिति। पाठक्रमेणोपक्रमेण विषयवृत्तान्द्राधानं। तावच्छब्दाद्वाह्यत्वेन संबंधं करोति यथा
प्रतीतिरूपक्रमेण विषयवृत्तान्द्राधानं। स। कर्मार्थकृतिना नो लिङ्गेन कर्मवाचिवासाधारणप्रयो
नोयदमिति नेताव्यविशेषोऽत्र तावत्ता। यथा। एकादशानामप्यध्यायानां प्रथमाध्यायोऽत्र प्रामाण्यापेक्षान्न द्वितीयाध्याया
तेन मसा। मरणप्रयोजनानि संबंधार्थं युक्तं। मित्याशोकलक्षणादयस्य येन निराकृता। नेदादि सापेक्षस्य प्रामाण्यस्योपादिह
अप्यत्यन्तं निरपेक्षस्य तेनैव प्रतिहृतं वादसावा। रण्यमन्यघाते दादीनामप्युत्तराध्यायार्थाः प्रत्यसाधारणानुपपत्तेरित्याशयः। यदा
प्रतिप्रतिपादनं तोयज्ञस्योत्पत्तिविध्यान्वयप्रसंगात्तरिहाराय शब्दानरादिभिर्निरूप्यते। सिद्धप्रामाण्यस्य ह्यनर्थस्य परिहरणीयमि
त्यप्यपेक्षानेदा। अवधानादीनां वाङ्मयार्थवैषम्यद्वयार्थवैनायवैषम्येऽप्यनेः सर्वत्रापि तेनैव तत्कुं शक्यतां प्रामाण्यस्य ह्यनर्थस्य परिहरणीय

गदनास

लक्षण

आ

वि

क्रमे

आ

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

ग

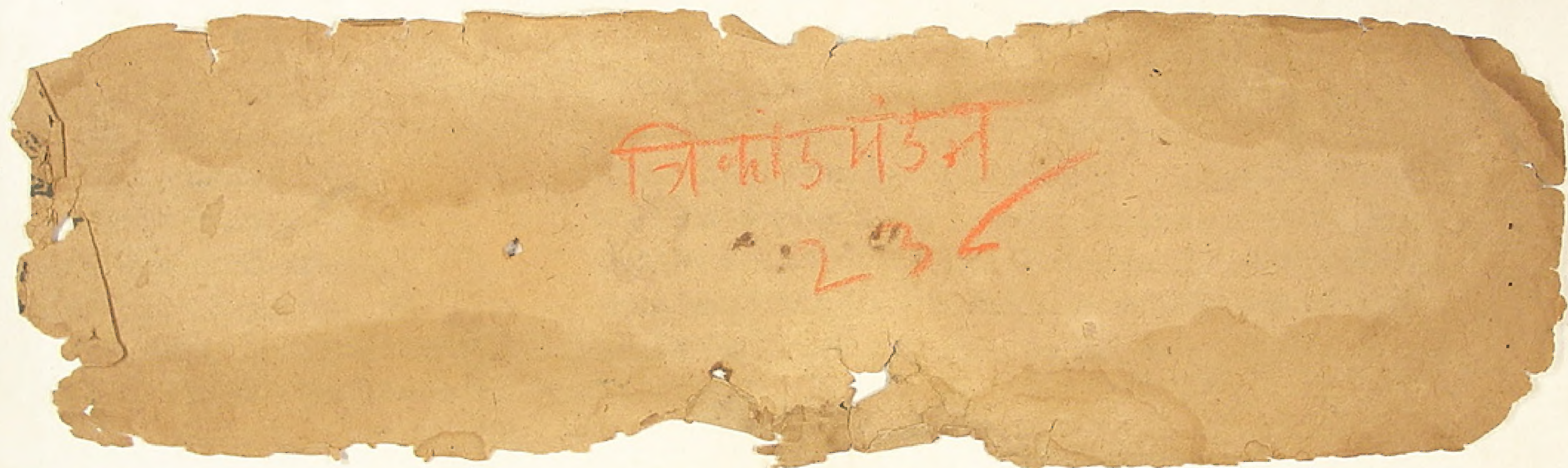
ग

ग

रूप

ध्वनिवन्मध्यमपदलोपेन समासः॥ नवतद्धाख्या तएवार्थसूत्रतायर्थकल्यप्रतिज्ञातवोदना प्रामाण्यनभिद्वैतसप्रामाण्यतडनयोपयसि
पादनस्यसमस्तलक्षणार्थवतिरिक्तवादिताहकध्वनेति॥ प्रथमसूत्रवयवमात्रस्यलक्षणपरवोक्तावणोवित्यकथनार्थसूत्राणीत्युक्ता॥ नव
पत्रलक्षणपरवमुक्तमुपक्रमोपसंहारपर्यालो
परिदेरूपमित्यादिनापरिहारेविवरिष्यमाण
कारमाह नत्रेति॥ प्रमाणलक्षणमितिर्बुद्धे
ध्यादिति॥ विध्यादीनां प्रामाण्यनिर्णयनिः
ज्ञानुकीर्तनसाध्येणवयवशः समस्तानुवादेनैतावन्तेत्युच्यतेतद्यपि विधयर्थादेत्यादिना त्रिपाद्यार्थानुवादा समस्तप्रथमपादार्थः पूर्वा
प्रातमाहसमस्तोहीति॥ अध्यायद्वयस्यापितत्परिकरवेतिषाद्यर्थस्योत्र

नुवादे युक्तं

श्री ५५५

२३

क. दशाभ्युत्तरं यत्तावत्परिकरवमस्तीत्यतिश्रेयप्रमाणान्तरनिरासेन वा संशुद्धवेदप्रमाणयन्तम् ॥ यथवस्यनीत्यतिश्रेयप्रथमपादोक्तिः ॥ कथं वेदनास
 कि. रणप्रमाणलक्षणातिशयनमित्याशंक्यस्वरूपवचनव्यक्तिपक्षेतावदुपपादयति तत्रेवेति ॥ यथवस्यनीत्यतिश्रेयप्रथमपादोक्तिः ॥ कथं वेदनास
 व. मुक्तं सवतीति तावत् ॥ वेदनाप्रमाणकं वा धर्मस्य लक्षण
 ७ हयत इति ॥ कर्मव्यवहारावपि कर्षविशेष इति आह
 ८ यथश्वाशंकां निराकर्तुमाह यद्यपि वेदनाप्रमाणविधि
 तावत्तैवेत्युक्तं ॥ वेदनवस्यलोकवेदसाक्षरण्येनातिव्या
 कप्रचितक्षणासंतवतीति तावत् ॥ अतस्तत्रैकसूत्रेण वानित्यवाद्यनिधानेन वेदिकत्वलाभात्तत्वातिव्याप्तिरित्याह अपि वेति ॥ एवंतार्किकान्तिमतेन क्षणान्ता
 ९ दार्थमुपपाद्यस्वतंत्रप्रक्रियाया न्यायमुत्पादनार्थं वा ममंजसमेवानुत्तायणमित्याह अथवेति ॥ एवंविप्रकाराद्यावयवव्याख्यानेन तदर्थं द्विप्रपेक्षान

धर्मत्वमिति २

किंचको धर्मः कथं लक्षणं काव्यस्य साधनानि कानि साधनानि कानि कं परश्चेति त्रिविधं
वैतासाप्रथमसूत्रेणोपक्षिप्तानां ध्यायद्वयप्रतिपाद्यप्रमाणस्वरूपविषयप्रतिज्ञादयं श्रुत्यर्थाभ्यां द्वितीयसूत्रेण कृतवानस्य निमित्तपरीक्षि
तदिनाप्रथमाध्यायेन वेदप्रामाण्यसाधनेन
स्वरूपालीनिकाशेन धर्मस्वरूपेनैतन्निर
ति। यथासं। अथवा द्वयमेवेदं सर्वशास्त्रमु
सप्रकारः स्याद्येन लक्षणेन प्रपञ्चे
यत्तत्पनि तत्रैति धर्मप्रमाणस्य विध्या न कस्य वेदस्य तत्र प्रामाण्यं साधना क्रमवत् मिति मवाह्यति कृतं इति अलिप्रायमाहनेव
यविज्ञातीयार्थो नरव्यावृत्ता साधारणधर्मप्रतिपादको कृतो लक्षणवत्

अथ धर्मविचारणा ॥ फलविधयर्थं वादवृत्तकालार्थं गप्रधानता ॥ फलकत्रुधयुक्तकृत्यवद ॥ विधायितादिति ॥ अत्रुक्तयसंगतिरिति ज्ञातः ॥ अत्राज्ञाताक
लाविधेयमित्यादिगुणप्रधानविचारदर्शनोत्पन्नत्वमानेदस्यवलक्षणार्थं वैनिर्धारयितुं ॥ कुर्वतः ॥ त्रायत्रोयिरूपतासामान्यनपानकस्यमनेनात्र
मन्यमानाः परिहारमाहुरिच्छाहकेचिदि
किमेवमधिकरणंतरा ॥ महुं स्यात्ततः ॥ नरु ह्यश ॥
अपरिहारद्वयगुणसंस्कारधित्यत्र संस्कारा
प्रधन्याविधानादित्यर्थः ॥ तस्मादेवं समाधेयमि
दोपि त्रुप्रतिपाद्यएव तत्रैव लक्षणं नोदायतिरनुनिष्ठादिष्व ॥ स्येयुक्तं तमिति ॥ अतस्तत्र सिद्धये प्राक्ष्यं विचार्यमाणं नासंगतमिति ज्ञातः ॥ तदयेनाख्यार्थः ॥ अत्र
धरेति नान्यलिङ्गानिवकर्मणि परीक्ष्यते तदनुनिष्ठाद्यपूर्वत्वेदानेदसिद्धयर्थं च दयं प्रतिप्रधानान्यप्रक्षणीति ॥ अनेदस्यापि परीक्षणलक्षणनेदस्यादत आद

मय
को

कर्मसंज्ञाविचारणा॥फलविध्यर्थवादवृत्तकार्यगोप्रधानता॥फलकत्रययुक्तकथंत्वर प्रविधिरिति॥अत्रयुक्तंयसंगतिरिति॥अत्राज्ञाताह
 कर्मसंज्ञाविचारणा॥फलविध्यर्थवादवृत्तकार्यगोप्रधानता॥फलकत्रययुक्तकथंत्वर प्रविधिरिति॥अत्रयुक्तंयसंगतिरिति॥अत्राज्ञाताह
 मन्वमानाःपरिहारमाहुरिच्छाहकेविदि
 किमत्रमधिकरणोतरमिदंस्यात्ततःपानरुह्यश॥
 अपरिहारद्रव्यगुणसंस्कारधियत्रसंस्कारत्रा॥
 प्रधन्याविधानादित्यर्थः॥तस्मादेवंसमाधेयमि
 दापिउपतिपाद्यएवमेवैवैलक्षणलेदापतिरनुनिव्यादिवा॥स्यसुक्तंममिति॥अतरुप्रसिद्धयेप्राधान्यंविचार्यमाणंनसंगतमितिभावः॥तदयेनाख्यार्थः॥अने
 धरेतिनान्यसिन्नानिवकर्मणिपरीक्ष्यतेतदनुनिव्याद्यपूर्वलेदानेदसिद्धार्थेचद्वयंप्रतिप्रधानान्यप्रधनीति॥अनेदस्यापिपरीक्षणेनरूपलेदस्यादतआद

कर्मनेवस्तावदिति॥ उमर्गापवादात्त्यांनेदास्येवपरीक्षित्यर्थः॥ उत्तरार्द्धं व्याचष्टेतदनुनिर्णयिना विनिर्णयति॥ एतदेवलाभ्यं प्रपेक्ष्य संक्षेपेण समस्ताध्यायधिकृतान्य
नुकामवितेनेति॥ तत्राहोनापूर्वविचारपर्यंतं तनलावार्थाधिकारणेन कर्मशब्देनोपलब्धं प्रतीयत इति कृत्यादयता कर्मनेदानुनिष्पादिवेष्वर्थस्य सिद्धिसतीत्युक्तं
तृतीयसिद्धइति तृतीयविषयबोधप्रसिद्धइत्यर्थः॥ य
दं दर्शयति मशरीति॥ ननु सैथ्ये संस्कारेव तस्य
दिविधानेन विद्यतीति वक्ष्यमाणवाक्यमपूर्वम्
समर्थानि साधनान्यालोचयतो यो वधानविधिना सा
क्षात्पानेदिवाप्यत्रप्यवधानं तदुलीलावज्जकवेन नियम्यमानोज्ञानजनकनियमस्यादृष्टं प्रयोजनमपेक्षते॥ ततश्चावधानं तदुलीलावेकतेन न्यूनं तदु
लेखनिक्रयानिष्पाद्यमानो न वधानक्रियाज्ञानावकुं वक्षते तदुलीलादननिरपेक्षावधानस्वरूपं अन्यथाऽप्युपगमेकल्लेखयति देशप्राप्तोवधानानवधारय

नलोत्तरमुत्ता। केचिदुपयमाध्यायप्रतिपादितग्रामाण्यस्यशास्त्रस्यसाध्यानुबंधसेदास्योनेदोस्मिन्प्रध्यायेप्रतिपाद्यतइत्युक्तं तत्रसाध्यसंयवनस्यपिंडोत्तनिर्देह
स्याप्यः प्राप्तिस्वधातस्यद्वीहिविकारः प्रोक्षणास्यसंस्कारइतिचतुर्विधमन्योन्यनिरपेक्षं निवृत्तं सत्तामवायिकंगशास्त्राणोनेदके द्वितीयाश्रुत्येयासाध्यनिष्ठता
वसायक्रियागुणानुबंधनिष्ठतासावेनतद्देदनिमित्तता
तितद्देतांगप्रधानशास्त्रोनेदः समस्तंगप्रधानसाध्य
हंतरादिप्रमाणकविषयापरनामधेयानुबंधनेदाश्च।
वसेत्येवेति॥ अथमाश्रयः॥ अंगानिवाद्यवधारणार्थ
यिवाग्नीमासप्राप्तस्येति॥ किंच साध्यानुबंधनेदयोः शास्त्रार्थनेदद्वारंवाशास्त्रोनेदकत्वंनेनिरपेक्षंवेतिविकल्पनीयंनतावदाद्यः कल्पः शास्त्रसेदावधारणस्या-
नवशास्त्रार्थनेदेवधारितेनुष्ठानसिद्धेरनुष्ठ्यादिशास्त्रोनेदावधारणानर्धकात्रैरपेक्ष्यंनसेनदमेवसाध्यानुबंधयोः शास्त्रार्थनतावनया नियोगेनवासंवे

रणांतरमुक्तां। किञ्चिदुपयमाध्यायप्रतिपादितव्याभाष्यस्य शास्त्रस्य साध्यानुबंधसेदास्यांनेदोस्मिन्नध्यायेपुनिपाद्यतइत्युक्तं तत्र साध्यं संयवनस्य पिंडोत्पत्तिर्दोह न
साध्यः प्राप्तिस्वघातस्य ह्रीद्विविक्तः प्रोक्षणस्य संस्कार इति ननु विश्वामनो न्य निरपेक्षं निर्वसं सामवायिकंगशास्त्राणोत्पत्तिर्दोहं द्वितीयाश्रुत्येयी साध्यनिष्ठत्वा
वसायक्रियारूपावबोधनिष्ठत्वात्तवेनतद्देदनिमित्तत्वा
तितदेतंगप्रधानशास्त्रोत्पत्तिर्दोहं समस्तंगप्रधानसाध्य
शान्तरादिप्रमाणकविषयापरनामधेयावबोधनेदाञ्च।
उच्छेदयेवेति॥ अथमाश्रयः॥ अंगगिवाद्यवधारणार्थ
यिवाङ्गीमासाध्यासुस्येति॥ किञ्चासाध्यानुबंधसेदयोः शास्त्रार्थनेदद्वारं शास्त्रनेदकत्वं तेनिरपेक्षं वेतिविकल्पनीयं न तावदाद्यः कल्याः शास्त्रनेदावधारणस्या-
गेवशास्त्रार्थनेदवधारितेनुष्ठानमिद्विरनुष्ठानादिशास्त्रनेदावधारणानर्थक्यानुष्ठानैरपेक्ष्यं न सेनदयेवसाध्यानुबंधयोः शास्त्रार्थनभावनया नियोगेन वा संव

यकमसूविवक्षितइत्याहवक्ष्यमाणे॥श्राद्धांतरदीनांलेदवृत्तावासमानाधिकरणानुपपत्तिमात्राविवेयधिकरणेनव्याचष्टेनिकरणइति॥त्रोकादयमप्य
न्यथापरिहरतिअथवेति॥संज्ञायाःश्राद्धांतरवैलिधनेतरवनासिधेयोतरेणस्थापकवासेख्यायाश्चयुगवाचिकोवादेदोपादानवेयर्थमात्रोवाहसंज्ञाश
द्धानरयोरिति॥अत्रैतररूपंश्राद्धांतरंभावनापुरंजक
देवोध्यतिसंज्ञात्रुनखेनभावनापुरंजकव्यापारवृत्त
ततद्गुणानुश्रद्धांतरन्यायेनभावनालेदसिद्धिः॥युग
मांतरेन्यालेदवोध्यतिसंख्यात्रुव्यासज्यहृत्तिवेनिक
सुमशकुवनीप्रमाणान्तरेणकर्मोत्पन्नावधारितायामनेकवृत्तमात्रंवोध्यतीति॥स्वरूपानलिधायिवांसंज्ञाश्राद्धांतरावृत्तक॥व्यासज्यसमवायात्रसंख्यानि
ततरादित्यस्मिन्नान्तिकिवक्ष्यतेइति॥निज्ञान्निज्ञानिवेद्यतावतेवहेतुमत्रयावर्तियमाणकथनसिद्धेयद्विवक्षकथनानर्थक्यमात्रोवक्ष्यमाणमित्यादि

... अतः संक्षेपप्रदर्शनपूर्वकस्य विस्तरवचनस्य व्याख्यातुः प्रतिपादनसौकर्यं श्रोतुं यत्प्रतिपत्तिरौकार्यं प्रयोजनमुक्तं तदिदं हि विदुषां लोके समासव्यासधा-
 रणमिति न्यायेन स्पष्टं वादेतदित्याह तदनादिसमाख्यावत्तेन शास्त्रेण नैदं दक्षणावर्थं निराकरणपरतया तिस्य ह्यनव्याख्याते ॥ यद्वोपक्रमोपसंहारपयोस्तौ च
 न या सर्वमप्येतन्निराकरणपरं व्याख्येयं ॥ हेतुहेतुम
 लेदात्पादं विध्यमवोतरविवक्षया त्रयोदशविधं नि
 रासनव्याप्तिमताथं कथनस्य न्यायान्तोक्तस्यमा
 म ॥ एतत्तात्पर्येणैतन्नायक
 तत्रैव तरेणैतन्निवृत्तिव्ययं
 कथयेति ॥ अनुसरतीति कर्तृ

हं दणो ह्यध्यायानां संबंधः प्रसिद्धेन प्राप्ते गिको व्याख्यानपत्रे ॥ यद्विधेन साध्यानुबंध
 राकते ॥ कर्मशब्देन शास्त्रविषयवैशद्योतरादिग्रहणेन साध्यादीनि ॥ परोक्ताध्यायार्थनि
 नवादानर्थक्यमाशोचोत्तरनायामिति ॥ नवोपक्रमोपसंहारनाययोः सत्यमन्यमर्थपश्या
 निधाने बलावलस्यापि वक्तव्यत्वादयुक्तमाशोच्यवाच्ये सर्वदावेति ॥ नयत्रैकेन लोकोपपत्ते
 श्वाद्यर्थे व्याचष्टेनेति ॥ यत्प्रसुतादुपजायते तस्य सक्तानुप्रसक्तादिति व्याख्या ॥ किं पुनरुपोद्धाताधिकरणमतया
 ॥ यद्वक्तव्योयु निष्पाद्यपूर्वतेदादुसारी कर्मतेदस्तस्मिन्मिति यो ध्ये ॥ अत्रार्थस्य हि फललावनाकरणे तदे

दातुनिष्ठादीफलासर्वतदसिद्धनिकारणत्वेदातुनिष्ठादिवाकार्यत्वेदस्य॥नामाथं स्युत्तराणवितेदेदएवापूर्वत्वेदापादकस्यादित्याशयः॥इत्यादौवानुनिष्ठा-
दिन्यादरवर्गनात्तानुनिष्ठादित्रमात्रेणापूर्वत्वेदस्यानादरणीयत्वे॥धर्मयत्ताज्ञानार्थं तद्वत्कर्मत्वेदस्यप्रतिपाद्यत्वात्संसाधनत्वेनवकर्मणो धर्मज्ञानस्यवाच-
वकारत्वादनुनिष्ठादिनाप्यपूर्वत्वेदस्यविपक्षोपपत्तेः॥प्रकृतकर्मत्वेदविशेषणत्वाविरोधः॥किंनावशद्वेभ्यो पूर्वपुनःप्रवृत्तद्वयगुणवाद्येस्पतिसेदेद-
भास्यमपूर्वस्यत्राहवाच्यत्वात्तावादयुक्तमाशङ्क्य-
यः॥अनेनचनामाधेस्यफलत्वावनाकरणत्वंधर्म-
तव्याविशुक्तं॥सर्वार्थफलपदसंबंधेकतरस्यसंबंध-
तिवितांतरं कुर्वतापोद्घातापोद्घातार्थस्याप्यस्यवितांतरस्य धर्मभेदात्तेदफलत्वात्तद्वत्तत्वात्संगतिरप्यस्तीतिदर्शयितुंकिंपदेनपदेनधर्मउच्यतेतसर्वैरक-
त्रिप्रभमंविद्यतइत्युक्तं॥तेदस्यवपदार्थस्वरूपद्वयात्प्रमाणलक्षणवद्देदलक्षणस्यापिज्ञातत्वात्तदसूत्रप्रतिज्ञातधर्मस्वरूपकृत्यादमार्थज्ञातयेवमिज्ञाया-

॥ इति त्रिरिति सूत्रं च यत्प्रथमे ध्याय इत्युक्तं ॥ न चेवं सति चोदनाशब्दस्य विधिप्रत्ययमात्रवाचिवात्पदेन पदेनेति चित्तानयुक्तेत्याशङ्क्येवायमित्युक्तं तदुपपादनाय
 विधेयशब्दावनाविधयवन्तैः क्रियाया इत्युक्तं तच्चोदनाशब्द एव ध्याय्याशब्दनाशब्दमिदमेतन्नप्रमाणलक्षणावदेतत्तदोपायविवोदनाशब्दपरिकरवाचिना
 नातिद्वैत्ये हेतुः ॥ २॥ इत्यनेन वाक्यस्य चोदनाशब्दो
 यदेति ॥ ताव्वायं मज्जानानः शंकेते अत्रापीति ॥ वाक्य
 प्रतिपदमित्याशंका ननु क्ता ॥ वाक्यायं स्य च लक्ष्यमा
 वर्ममनिप्रत्येयमात्रोकासाधेयधर्मस्य एवार्थता
 त्याह तदुच्यते इति ॥ धर्मस्यावधार्यत्वे विधाकार्यधर्मवैनाश्वीत्याशयः न च तावत्तथा धर्मस्य परार्थताकोट्याह नैवावेति ॥ अतः साधनत्वफलपरममिति धातारल्यवादाकार्यमकवेन वाक्यार्थत्वपरमिह रूपपादनायोक्तं परार्थमात्रमे
 वेत्तव्यं परानाशककालात्तावत्तर्कशब्दमर्थत्वात् ॥ ३॥ इत्येवमकश्रुपराध्यायप्रतीत्येकपरार्थत्वे फलपदवाचिनाश्रयः सम्यक्तत्वादिगतिरिषीहोत्तराशयः न च तावत्तथा धर्मस्य परार्थताकोट्याह नैवावेति ॥ अतः साधनत्वफलपरममिति धातारल्यवादाकार्यमकवेन वाक्यार्थत्वपरमिह रूपपादनायोक्तं परार्थमात्रमे
 तर्कशब्दमर्थत्वात् ॥ ३॥ इत्येवमकश्रुपराध्यायप्रतीत्येकपरार्थत्वे फलपदवाचिनाश्रयः सम्यक्तत्वादिगतिरिषीहोत्तराशयः न च तावत्तथा धर्मस्य परार्थताकोट्याह नैवावेति ॥ अतः साधनत्वफलपरममिति धातारल्यवादाकार्यमकवेन वाक्यार्थत्वपरमिह रूपपादनायोक्तं परार्थमात्रमे
 नाशककालात्तावत्तर्कशब्दमर्थत्वात् ॥ ३॥ इत्येवमकश्रुपराध्यायप्रतीत्येकपरार्थत्वे फलपदवाचिनाश्रयः सम्यक्तत्वादिगतिरिषीहोत्तराशयः न च तावत्तथा धर्मस्य परार्थताकोट्याह नैवावेति ॥ अतः साधनत्वफलपरममिति धातारल्यवादाकार्यमकवेन वाक्यार्थत्वपरमिह रूपपादनायोक्तं परार्थमात्रमे

सर्वेषामेकस्यवेति विचारः प्रल्लप्तिः॥ यदेकस्मादध्वर्मित्यस्मात्सर्वेषां वा पूर्वसाधनमेकस्यवेति॥ यथाहुः किमपि तावदेति तत्तत्स्वर्गकामपदसंबंधाज्जगता
वयेदिति युयुतिरित्युक्तोपोद्घाताधिकरणनायाज्ञेकस्यफलसंबंधः सर्वेषांवेति॥ तदत्र किंप्राधान्येन विचार्य मित्या संख्याक्यवेति॥ फलपदसंबंधावगम्य धर्मवक
ल्यवादपूर्वसाधनस्य फलपदसंबंध एव फलवापेया
प्रतितासंविनामुपपत्तिं प्रत्यक्षपूर्वकमाह कुत इति॥ सार्व
ति॥ सर्वेषां फलसंबंधे सत्यकरुण्येण संबन्धः सिद्धातीती
धानेनैव लुप्यत्येतरं गुणसंबंधेणार्थवदोपपत्तेरयुक्तमा
त्याशौक्यफलतः संगतिदर्शयन्नुत्तरार्धे व्यावृत्तस्मादिति॥ न चैवं सति धर्मोदात्तेदफलवादिचारस्य तस्मादेकमध्वर्ममिति सिद्धो तोयसंहारवत्पूर्वपक्षे लिङ्गधर्म इति
वाच्यमित्याशौक्यात्तत्रमिति॥ प्रत्येकं फलसाधनमेव सवितेदेन श्रयः साधनवाहर्मतेदः सिद्धो भवसर्वयामपि फलपदसंबंधे नियमेन प्रत्येकं विधेमेन प्रत्येकं फलसा

वनतारतीचाराय॥ पुरुषार्थेकसिद्धिज्ञानस्यातस्पाधिकारस्यादिनियमाधिकरणन्यायनयथासविणः प्रत्येकं कर्म फलं लभत इति तस्मान्नाम धावध्यायविकिंप्र
त्येकं फलसाधयति अथ योजनानि संबंधादशकृत्सतीततः स्यादेककर्ममेकशब्दानि संयोगादित्येकादशाद्याधिकरणन्यायनयथादशोष्टममासोसंदह्या
साध्यतस्तत्तेषां संहत्यसाधयेतीति यथेष्टं कल्पना
पपत्ते सर्वश्रीफलसाधनत्वेपिष्टशकृत्फलसाधनत्वेनियमानावात्रेकांततोधर्मलेदः सिद्धि
दिवहृष्टार्थत्वेनेकार्यत्वादयोऽन्यरेष्ट्यादिकल्पे सत्यधवाग्रीहोत्रदशोष्टममासादिवद
दः सिद्धोत्र॥ नवाग्रीहोत्रदशोष्टममासादिवदेकांततएकशब्दोपादानमप्यस्तीति सूत्रयि
विहता॥ ननु सदिक्कामाः सत्रमासीरन्वित्याख्यातोक्तस्य कर्तृवृत्तस्य संदेहानां कर्तृत्वा
उत्तमव्युक्ते॥ आदिशब्दस्य वितानवक्तृत्वर्यधेष्टशब्देन
इत्यनेनपि कर्तृत्वापेक्षादुष्पत्तेः प्रत्येककर्तृत्वावसायात्पुनर्यार्थस्य फलस्यैकस्मात्कर्तृः सिद्धस्तस्य तस्य कर्तृः प्रत्येकतधिकारो युक्तस्येनेनातिचरनाजेतवित्रयाय
जनपशुकामइत्यादीनामधावध्यानां फलसाधनां प्रमुखादयत्रेन समुदायेन वाक्यसमाधेः संहत्याकारित्वावगमात्प्रत्येकं साधनत्रयवगमदेतोर्वृत्तचनस्या

सावाक्यप्रत्येकफलसाधनस्तेषां व्याहृतवैति॥ नामधातुयोरस्मिन्पूर्वपक्षे एकदायन्यादिव द्वितीयोपपत्तिरस्य नावानुपगमादुपपत्तिरिति
 कदाचोपादानावासादित्यानेवमतेरुपादेयवैपिसमुदायोवाक्यमसाध्ययोगाद्भवनात्तावदपि नामाद्यस्वतन्त्रत्वाच्चादिव तिरपक्षसाधनत्वावगा-
 माद्वातुयोरस्यन्यसापेक्षस्यसाधनत्वेसामर्थ्यात्॥
 त्रिप्रसंगाच्चरपक्षवगतैर्बहुवचनात्तावदपिष्टयक
 लोकाद्येकसाधनत्वात्सवगमेपिसमुच्चयस्तथा॥
 अथावगतिरित्याशेषफलेत्युक्तं॥ दृष्टार्थस्यवृद्धि
 येनफलन्यस्तस्यसारतरवस्यवाक्ययितुंशब्दवाचविकल्पांगीकरणमुक्तमितिलावः॥ नचैवसंतिदर्शपूर्णमासवदेकवाक्योपादानावाक्यसंद-
 पसाधनत्वपक्षसंतावनोत्पत्त्याशब्दाद्व्यवहृतिः॥ अन्योन्यानेरपेक्ष्यासहितानोसाधनत्वायोगेपिदर्शपूर्णमासवसाधनानोसाहित्यमेकवाक्योपादानात्ता-
 वमुदायेवाक्यसमाप्ति संतावनासंयोरुपादिदृष्टान्तविकल्पपक्षमपि संतावयतिअथवेति॥

व्यवस्थायाः संचयनीयार्थः॥ समुदाये वाक्यसमाप्ति संज्ञावनाद्योरुणादिदृष्टान्तः॥ विकल्पपक्षमपि संज्ञावयवित्यथवेति॥ दशशर्णमासवदेक
गङ्गापादनात्तावेनान्नसामर्थ्यादकणादिवैश्यान्याकांक्षातावेनवस्तुसामर्थ्यात्तदपिसाहित्यानवातेः समुदायप्रमाणत्वात्प्रत्येकवाक्यसमाप्ताति
कल्पः प्रतिज्ञातीत्यर्थः॥ इति प्राप्त इति सिद्धांतता
धनद्वैतधनतन्मैश्वर्यसाधनत्वात्निधानादयुक्तमात्रं
नसाधनत्वेनिराकृतं त्वमुक्तमित्याशयः॥ सर्वेयाहि
प्रसज्येतिवतत्रैयद्यकस्यफलाप्तयेसाधनत्वेन्यस्यान
नसिद्धावृष्टस्यसाधनत्वेनामार्थस्यक्षेत्र्यनिय्यादकत्वेनतदर्थोपपत्तेर्नामार्थस्यकोसाधनत्वेनिरात्रयस्यतस्यसाधनत्वायोगामाश्रयतयाक्षेत्र्यस्यना
मार्थोपकारित्वापत्तःततश्चादृष्टोत्तमानस्यप्रसंगेयस्याकल्याणायोसालीयसीनविष्यतीतिज्ञायाघ्नितस्त्विति॥ लोकव्योवष्टयदिहीति॥ तस्मादित्युप

संहारनाम्यफलसंबंधद्वारासर्वसंबंधातिथानात्पूर्वपक्षप्रतियोगित्वापपत्तावप्युपक्रमात्रोपेक्षेनैकस्मादपूर्वमित्युपसंहर्तव्येपूर्वव्योपसंहारादुक्तमात्रं
नैकस्मादित्यनेनैकस्यैकफलापूर्वसाधनतयाक्तस्यतस्माच्चूनपरामर्शमतिप्रत्येकस्मात्फलसंबंधिनोपूर्वमित्येवंवाख्यासूचयसिद्धोत्तमुपसंहर्तुं
तस्मादिति॥ नाप्युक्ततात्रुसर्वव्योफलसंबंधेफलो
विशिष्टविधिप्रसूतायविधिविधेयमायोगाद्युक्तं॥
दितिसत्त्वनामापूर्वव्युक्तं॥ एवंवसर्वव्योफलसा
प्यत्याश्रितायास्तद्वर्णसंगतिःसूचितान्वति॥ य
नवेति॥ नामार्थस्यफलसंबंधेसोमेनयजेतत्यादौवेतत्यरिहारायोगाद्वावाधाधिकरणसिद्धोत्तमपूर्वनामधेयव्यवस्तुमत्राक्षरपरितोयाश्वमेतान्य
मापरिहृतिसंगत्यावेति॥ अदृष्टकल्पनातोन्नतज्ञानायायमानिसूचनायागद्युक्तं॥ इदंवनामार्थस्यफलसंबंधेयागवताश्रयेनेनेतिमन्त्रार्थलक्षणाया

वर्षपक्षे ज्ञेयं नवगतायोगेनेति॥ मन्वर्षस्य क्षणाप्यत्र मास्तीति बोद्धव्यं परिहारोत्तरमाह अर्धीक्षेति॥ अथ यथेष्टकरणे कर्तव्यं यापारव्याप्यत्वात्करणेनासिद्धिः क
र्तव्यं यापारव्याप्यत्वरूपः साध्यांशस्तद्वारेण धातुधेरात्मनो नित्यादकस्य नामाध्वरूपस्य करणस्य ग्रहणसिद्धेः शब्दस्योपादेयोद्देश्यविवेकयत्तुवाद्यत्र पुण्य
धानेन रूपविरुद्धविकल्पपरत्वात्तावात्तवेरूप्यत्वात्
नाकरणस्य सिद्धयेर्घादादिसोयः कस्यचिद्वापार
शोधनस्य साध्यग्रहणसिद्धेरित्युद्देशेन योज्यं॥ सर्वथा
ख्यापोद्घातोपक्रमार्थं यदेति नायमेतस्माच्छब्दपरासृ
ष्टवोक्तमेव प्रयोजनद्वयं॥ अविशेषेणेति सर्वपक्षेनाध्यादनियमयत्तौ पञ्चाप्यन्ति प्रेतइति शोकाभ्यां तत्रित्तये निर्धारणार्थं स्वरस्य श्रयः॥ ननु सर्वथा फल
साधनत्वाद्योग्यतायामप्यनेकादृशकल्पनापरिहारोऽयं कस्यसाधनतोक्तात्म्यवपक्षे ह्येवमुपपत्तेरनियमोपि प्राप्नोतीत्याशोका मुपन्यासपूर्वकं निरस्यति॥

॥ अथ ॥

तीति सिद्धे राग्यात्तस्य कर्तृवाचि चैकत्रधिकरणे नियेयमानमय्य सिद्धतावनावाचि द्वावन्तायामुक्तमानेन विरुद्धेनाशकनीये ॥ विशेष्येन वा वि
शेषणत्वेन वा कर्तृवाच्यतेनोच्यते ननु कर्तृविज्ञावनेति सूचयितुं कर्तुः प्रत्ययार्थेन प्राधान्याद्विशेष्यत्वे निदत्ते प्रत्ययार्थोपपादनाधेनः कर्मणि
वेति सूत्रेव कारणकर्तृत्वमित्यनुकर्तृणां कर्तृत्वं
प्रत्ययार्थेनान्यथानकर्तृत्वात्प्रत्ययार्थफलनाम्ना
र्थाः प्राधान्येनैतिसामान्यस्मृतेर्नावप्रधानमाख्या
कवेतिदिसुक्तं ॥ धातुर्धातिरिक्ताया तावनायाः स्वर
इत्यनिधीयत इति वनावशात्स्वतेत्रधातुर्धायवाचि स्मृते विशेयस्मृतिवलेन प्रकृतिप्रत्ययार्थप्राधान्यविपर्ययमनुपगम्य कर्तृविशिष्टया गद्य
निष्पन्नं युक्तं ननु तावनाप्राधान्यपरये स्मृतिरित्याशयः ॥ ननु कः पुनर्ताव इति तावनाक्षेपेणैव तदा विज्ञाया सोपसिद्धे केतावराह इति पुनराक्षेपः

शं का पु ले ख

मवेति॥ न च नियमविकल्पापेक्षस्य पूर्वोक्तिकरणपूर्वपक्षनिरासेन निरस्तत्वे दानियमात्रांका निरासस्तत्त्वार्थः प्राप्तिराह॥ सर्वथा फलसाधन
त्रैवाक्यबोधयतीति पूर्वाधिकरणपूर्वपक्षार्थः प्रयोगोऽविकल्पो योगसिद्धाधिकरणन्यायसिद्धः फलत्वेनोक्तः॥ इदानीं तु वाक्येनैकनियमप्रतिपाद्य
तदतिशक्तानिरसनीयान्नाशयः॥ विध्यधीनत्वाफ
लस्य फलसंबन्धेनैव नवतायोगेनेति फलसंबन्धि
वरुणदेगवात्रामार्थस्य फलसंबन्धयागवताशये
प्रयोगेन विशेषणविशेष्यत्वाख्यागप्रधानत्वायो॥
रस्य ८ अथोक्त इत्युपसेहरनितस्मादिनि॥ क पुनरिति नाख्येण ख्यातशब्दानां तावता वाचित्र्यमुपादनार्थे प्रशङ्कयं कतेतद्वाचप्रधानमाख्यातमि
ति स्मृत्याख्यातस्य तावता वाचित्र्यप्रसिद्धेरुक्तमात्राव्याप्यादयत्निका पुनरिति॥ इह युयाद्यमानतावता वाचित्र्यवत्त्वेन तावता दोषादेव कहे प्र

नर्षक इत्यादि व्याहृतसंख्यामयि वे नि॥ यदि कश्चिद्वाच्यं तत्र तदादि प्रत्ययान्तकं वाच्यं नाववाच्यपुनरुक्तमेव नार्थपर्यवस्यति परिहरेत्तदप्रतिपक्षेन न यजेत न्या
दिप्रत्ययविकरणोदाहरणस्तत्तु वाच्यं तदादि व्याहृतसंख्यामयि वे नि॥ यदि कश्चिद्वाच्यं तत्र तदादि प्रत्ययान्तकं वाच्यं नाववाच्यपुनरुक्तमेव नार्थपर्यवस्यति परिहरेत्तदप्रतिपक्षेन न यजेत न्या
किं कश्चिद्वाच्यं तत्र तदादि प्रत्ययान्तकं वाच्यं नाववाच्यपुनरुक्तमेव नार्थपर्यवस्यति परिहरेत्तदप्रतिपक्षेन न यजेत न्या
राह मात्रक घनाद व्यापक मात्रां व्याहृतं तत्र क
तत्रुद्धमवर्धयति रिक्ततावना रूपा धर्मा विद्या
लेरनिटीति लिङ्गोपाद्वाच्यं तदादि व्याहृतसंख्यामयि वे नि॥ यदि कश्चिद्वाच्यं तत्र तदादि प्रत्ययान्तकं वाच्यं नाववाच्यपुनरुक्तमेव नार्थपर्यवस्यति परिहरेत्तदप्रतिपक्षेन न यजेत न्या
धातुर्धाति रिक्ततावना रूपा धर्मा विद्या
ता विद्योपापत्रयुक्त मात्रां व्याहृतं तदादि व्याहृतसंख्यामयि वे नि॥ यदि कश्चिद्वाच्यं तत्र तदादि प्रत्ययान्तकं वाच्यं नाववाच्यपुनरुक्तमेव नार्थपर्यवस्यति परिहरेत्तदप्रतिपक्षेन न यजेत न्या

वेतरवाय्यज्ञावाप्याख्यातवाच्यं नवीन्यनीत्याश्रय्याख्यातस्य धर्मवर्धकाविज्ञादर्शनाद्वावयनेऽयसनाद्यं तावत्तद्वतिभ्युसंज्ञेनाख्यातप्रकृति
 तयजत्यादिधर्मवर्धतावेपि नावनायाधोवेतरार्धव्यानाख्यातवाच्यं संलवनीतिदर्शो विज्ञेनवेत्युक्तं ॥ न चैवमपि धर्मवर्धनाभावनावावित्रस्य सि
 होत्यनतिमतवात्रियेधनद्युक्तइत्याश्रयकाममि
 नंनुन्याधोवेतराद्यजत्यादिधर्मवर्धनाभावनातिध
 रताय्यधोवर्धसिधानानर्थव्यमाश्रयभावनानु
 सिद्धप्रतीतिवतादवगम्यमानानविरुद्धेत्याशयः ॥
 फलत्तावनाकरणवानिधनार्धधाताः कलयदसंबंधनासुवेगमकतया विवर्तितस्य भावनावावित्रात्तावेन तावदाहवातावाकिं तावदाहवातावेति
 निमिहोतवचनयक्तिरयुक्ता ॥ प्रत्ययसंबंधावयुक्ता नुतावनापुरंजकत्वाधोवर्धनस्य भावनाहवेदव्यगुणशब्दानामपि पूर्वपदप्रत्ययसंबंधस्य

शुद्ध

वं नावोर्ध्वेतिवेदित्रवद्यमाण्डावशाद्वापविरित्याशोकातिशयोक्त्याद्युपलक्षणानुसृत्योक्त्यावनाप्रतीयनेतदर्थस्य
 वनानुरक्तकवायोगादितिप्रत्ययशब्दस्यसमासात्रिह्यनावनाशब्दनायचयंकर्मकत्वत्रिंशोगीकृत्यलायकतात्त॥तत्राकड्व्युपलक्षणात्कदाति
 प्रश्नपूर्वकतत्परूपमनुक्तैवसावशाद्वेनिरासा
 कानांद्रव्यगुणशब्दज्ञानसिद्धेःप्रश्नपूर्वमनेनि
 तार्थानसिद्धायेनेहाविवक्षितवान्द्रव्यगुणश
 ब्दयः॥किंतावदितिपूर्वपक्षेलाभ्यमव्यवस्थितशब्द
 गुणशब्दस्यइतिविशेषःस्यात्ततोद्रव्यगुणशब्दानामेराकीदृशोणाकोद्वानिवंधनफलपदसंबन्धयोगात्तादृशगमकबन्धस्यातत्रसावस्तिद्रव्यगुणशब्द
 स्माधिकरणवितर्कतेत्यासाध्याद्योकोद्वान्येवविशेषादित्येवंव्याख्यासूत्रयन्पूर्वपक्षमाहृतत्रिति॥यथैवनावशादेत्यानावर्थाद्वावनाकोश

गुणशब्दव्यपत्तिः ५४४

सावराक्षीफलनिष्पादनप्रत्यायकवा निधानाययदेकमध्वेतदासंदेहः किं नावराक्षीस्य इति संदेहनाय। आवराक्षीस्योद्वर्गमिति सिद्धांतवचनव्यस्य
श्रुत्वा तदगतेरसद्वत्तुसूत्रनार्थमध्वे क्रियावगतिवित्युक्तं॥ एवमप्येव विधीयत इत्युक्ते को सा वित्यपेक्षायां कुर्यादित्युक्तं॥ आख्यातयदानौ फलपदाश्च ए
ध्वत्तीति प्रदर्शनाद्यं यजिन् युक्तं॥ आवराक्षीनामेव फलपदाश्च योन इत्युक्ताश्चाना
यकवस्याध्वगमकवेकयेद्वत्तेत्याश्रयात् फलेति॥ ननु आवराक्षीनामेव फलपदा
इत्याश्रयात् संबंधश्चेति॥ इत्युक्ताश्चाना कुर्यात् फलपदाश्च योन इत्युक्ताश्चाना
ध्वनानां कीदृशात्तदावेनेति कर्तव्यता च योऽप्यपेक्षायां वराक्षीव सर्वपदायां च योऽप्यपेक्षा
कानां कोऽप्यपेक्षायां तदतिस्त्वयि प्रसर्पतीत्युक्तं॥ इत्युक्तं तद्वत्तेन प्रतीतिसाक्षिकता॥ अतो सावराक्षीनां फलपदाश्च योन फलसाधनविधायकत्वादप्य
वैगमकतिसूत्रयोर्नामुपसीदतस्मादिनि॥ कियाराक्षीस्य नाध्वेतावराक्षी॥ न च वराक्षीस्य फलसाधनाकरणत्वेन नुनिय्याद्यस्यैवैवमिति

नामधर्म इति चेत्तत्र या कोहाना व तावन्नित्यादेव न क्वाय आकुरित्यने न किमपीति गद्या की ह्य च दशमः एकमेव देवाप पादा न चो ज्ञा न स्या चो व वा ना ये न फल पादा नूये पिकरणा
ना लोयो ४

सर्ववाच्येन तत्र ताव नावाचिनः प्रत्ययस्य फलपदा चयमिकरणा कोहयां सिद्धेन या ग्या ताव नावाचिनः तस्यापि नामार्थास्येव करणदापत्तेर्न सिद्धतीत्याशे
आह तत्र वेति ॥ योग्य चे नाम विगेतत्रेकपदोपादान निमित्तप्रत्याया सन्निलक्षणया श्रुत्या बाधत इति तावः ॥ स्वकारणानित्यादितस्य च भवधस्यापि योग्यता
सीति सूत्रनार्थश्चकार ॥ सिद्धे च धात्वर्थस्य करणा
नाहं इति ॥ नास्य वा नेनेव व्याख्याते ॥ ना वशस्य
स्याधिकरणत्वापत्तेः कथं भवधस्य करणत्वमिति
गोत्यादनाति कथयित्वा प्रत्यासत्तेर्ध्वार्थस्येव करण
श्रुत्या धात्वर्थ निरपेक्षताया ताव नाया विधायया स्वार्थदिपुरुषार्थ फलवैवर्गने करणा कोहया म नियमने च नाया ग्या ताव नावाचिनः सन्नमपि धात्वर्थे नावाचिनः
करणोपादापि प्रत्यायना मार्गानि वाच्यतावगमा कुतो धात्वर्थसंबंध इति प्रश्नोद्वाहति ताव नावाचिनः सन्नमपि धात्वर्थे नावाचिनः सन्नमपि धात्वर्थे नावाचिनः सन्नमपि धात्वर्थे नावाचिनः

ननु ध्यानानवगतेरनुष्ठानानवगतेन वाक्त्रयोपुरताया एव फलोद्देशेन विधेयत्वादि धिगम्यत्वाच्च कारणवत्पकेन तावयस्त्वर्गमित्यपेक्षायां वागादिनत्व
वाच्यो युक्त इत्युत्तरदत्तश्रवणकरणानिधामफलसावशस्त्वानामपूर्वगमकत्वेयस्यचेत्यादिनोक्तमिति। अथ पूर्वजावनावगम्यत इति चेन्न तावनाशहेतुनिमित्त
त्युत्तरनिशङ्कयोः प्रयोद्यव्यापारवाचिनोरपि प्रयोजन। कव्यापारलक्षणाद्यर्थभूतिः। अन्यथाप्युपनिशङ्कतेन वतेनापूर्वकत्वा नान्यथेति नाय्यणा
पूर्वस्याधीपतिगम्यतापेक्षिपरातिमननिजादिवा। यन्न निरासायोक्तेति सूचितं। न धावननुगृहीतसाक्षादपूर्वस्य वाचकोस्तीत्युक्तं। निजादि
व्यतिक्तशब्दादिप्रायवेडकश्चिद्ब्रह्मसमंजसः स्यात् अथर्वशब्दस्याप्यनुष्ठानात्पूर्वनज्ञान इत्येकश्चिद्ब्रह्मवयवव्युत्पत्त्याऽप्रवृत्तेर्न वाचकता
स्तीत्यविरोधः। अतो निजादिवाच्यत्वमपूर्वस्य वदेति य एतद्वाक्यविराधस्तेत्यरिहर्तुन शक्यते। एवं सूत्रयोजनादपूर्वकं मेक्षेयतासाध्यव्याख्या
याख्यातस्य तावनावाचिवमाक्षिपतिकेधेयुनरिति। यद्यपि प्रत्ययवाच्यत्ववद्यथा हि वाच्यमाक्षिपतुं न धाविप्रत्ययमात्रवाच्यत्वसिद्धांतस्य नार्थश्र
मादिना स्वर्गकामादित्येव करणं शब्दादिविवनयाद्यादीन् अशक्यं प्रकृत्यप्रयमात्रवाच्यतावेनारूपांशस्तु परममते सकथं लभ्यत इत्यनुवादपूर्वमाक्षेपः केतः॥

एवकारेण धातुवाच्यनिरासमिहावधिधातुप्रत्ययसमुदायवाच्यनिरासार्थः केवलशब्दः॥ येन तावनारूपोऽर्थो गीर्ह्यक्रियमाणो धातोः स्वाध्यासिधानो
पक्षीणशक्तिवाच्यप्रत्ययवाच्योऽर्थो कार्यः सवनसंतवतीति तावनासहावासेपाश्विनेमंग्रंघ्र्यावक्षतेतेत्यामसिदधुः खगस्मादीत्यादिवाच्यवाक्षेपा
पपादनार्थः सिद्धकर्तृक्रियावाचिनीत्यादिस्तस्मा
संतवतीत्यादिनयस्वातवाच्यवासेन वमात्रेण व
यीयेतावनाशब्देनातिशयेन तत्र सर्वलोकसिद्ध्या
त्रयस्वरूपमसिवायतस्यैवाभ्यासादावुक्तं ब्रह्म
सामर्थ्यं॥ तावनाधातुध्वजस्य कारणवसिद्धिर्ननुचयदिध्वजकव्यापारेतावनेत्यत इत्यादिनाशोकाद्यर्थे ध्वजस्यैव तावनाशब्देनातिशयेन
प्रत्ययतावस्य वाच्यता तत्र विहितेत्याक्त्यधिकरणे निहितं॥ वाच्यवाक्षेपे ध्वजस्यैवमुपपादयति कृत इति॥ आख्यातप्रत्ययमात्रस्य तावनावाचिवा

२. अधिरुद्र नावना निधा यि ह्यि

केणेप दाहरण नूति विधि वाव्यगताख्याता निधायेण विधि मात्रमित्युक्तं ॥ कहुं संख्यो पयद विशेष निधाने पितावन निधान निरासाधो मात्राष्टः
धातुप्रययो श्रद्धययोगिभ्याख्याते क्षत्रं शस्यकरणं शवा विद्यास्युपगमात्प्रत्ययस्यापि नावना वा विवासेत्तेवेन सिधेयताज्ञेचुर निमता सिध्नीति
संययिभुं केनेत्युक्तं ॥ न चारव्यात प्रत्ययस्यानेका
यति धमचुवाच्य नावना निधायि त्रै न संनवतीत्यास
शब्दाद्वेन वेति ॥ यत्प्रादि क्षत्रं नाम एतथावर्ध नि
तरे ॥ तना प्रतीत्यन्यथा दुपपत्त्या तत्रा विशक्तिः
न स्यते किंच प्रतीयमान चो देव स्वपदा चुरागेण प्रतीयमानाया म पि प्रतीत्यारोपवादिनं प्रतिदुष्टं पन्था स इत्याशयः ॥ यतो लिङादयो धानवा
कानवनायनां प्रतिप्राप्तयेति न नावना प्रतियत्तिं जनयेति न तेनो नावमा प्रती निर्जायते त ॥ शब्दजनित प्रतीतिरहितमेवेदमा रोप्यत इत्यर्था ॥

ननु निजादीनां बाहेतरार्थं विज्ञायोगे विकरोति नावयति च विवरणदर्शनं न तत्पर्यायत्वात् न तदर्थं वा विना युक्त्या त्रय्याह किंचेति ॥ पिकादिशब्दा
तरस्य बाधो को कालादिपर्यायव्याख्यायते तस्मिन् न सपर्यायत्वेन ग्राह्यतरेण सहप्रयुज्यते किंचेति केवलस्य तदर्थं यच्च सहाध्यायत्वेन व्याप्येण
ख्याते करोति नावयति च सहाध्यायं ज्ञायाहत्या
न त्वायायव्याहतिरित्याह ॥ शोकं व्याचष्टे तद्यधेति ॥ ननु करोति नावयति मात्रे
णाख्यानां धर्मकथनं सिद्धावधिकेव तद्धमप्रयोग
योगात्तदनुग्रहाधेप्रत्ययः प्रयुमानो न दोषमावहतीत्याशङ्क्याह नहीति ॥ प्रत्ययस्य
हितकरातिनावयति प्रयोगे सति या करोति ना
भावयति नावाजयत्यादिपदप्रत्याया क्रिया व्याख्यायते मायया ध्वन्यर्थस्य योग
नतिष्ठ प्रयुक्तानां तद्वाच्येन सैतव नितशापरी
ययोः सहप्रयोगायोगो नाख्यातवाच्यस्योपसंनवाविशेषाद्याख्यान्यघानु
पपन्नावनेनावश्यं वाच्यत्ववगतावधिकं यजत्यादिधातुशेन प्रत्याख्यातां न वेति विवेकाज्ञानाद्वाधकथनं सिद्धेदि ति नावः ॥ नन्वेवं सति प्र
त्ययोनप्रयत्नामित्याशङ्क्याह अत्र त्रिनि ॥ केवलधमप्रयोगायोगादवश्यं प्रत्ययः प्रयोऽज्ञातिनावः ॥ करोति नावयति परप्रत्ययप्रयोगेन स

नितेनेवयजिपतप्रत्यायाधोपादानाकरोतितावयद्योस्तदर्थकथनार्थेवाधुपयतेरानर्थक्यस्यादनआदअतश्चेति॥अधिकस्यावाप्राप्तयेत्येति
नकुञ्जीधर्थेनानुधिकानापोषितिशक्तिदादिवाक्येस्वर्गकामादिपदावापवन्नदोषमावहत्याशंकरानिरासं सूत्रयन्नुपसेहरतितस्मादिति॥अ
नधेकोनयेदाननुमतवात्रास्यतुल्यातेत्याशयः॥
अत्रेति॥ किल दोषातिपायतीतिकरातिस्मानना
यकरातसामानाधिकरण्यात्तावाकरोत्यर्थवा
वाविद्वयसिद्धांतसिद्धमंगीकृत्यनारख्यातमात्र
पनायसिद्धकर्तृक्रियावाविद्वयमुपलक्षितं कृतं॥यद्यप्यध्वयस्यस्वरूपेणध्वनयिनिहितस्यापिनिष्पाद्यत्वेनक्षणक्रियारूपेणप्रत्ययवाच्यत्वे
माकृतमोमांसकासिमतध्वयोरित्येताव्यनिष्ठतावनावाविद्वयप्रत्ययस्यनेहंतिताप्रतितावनावाविद्वेसाधयिद्वैकरोत्यर्थवावितानेनसाव
नि

वदन्त्येताः ॥ ननु सिद्धकर्तृविषयधरस्यादिपरेखातेषु करोतिसामानाधिकरण्यात्तावेन करोत्यर्थक्रियावाविज्ञातावात्र द्वाहृत्त्वार्थसिद्धयैव विशेषणं
 अर्थमित्याशङ्क्यताया निष्ठतावनारूपकरोति वाच्यक्रियावाविज्ञातावेपिकर्तृत्वासाधार्यक्रियावाविज्ञातावादिशेषणसाफल्यदर्शयितुं सिद्धासिद्ध
 कर्तृक्रियावाचिन्याख्यातानि विविक्तिसिद्धेति ॥ भावनेर्जन्माख्याद्यत्तावविकारवाविज्ञाततः परावित्तक्तिर्जायमानस्य कर्तृज्जायमान
 ध्याद्यपरपर्यायात्मलान्मात्ररूपव्यापारं प्रति पायदोयति अस्ति विद्यतोऽप्युद्वितीयत्तावविकारवाविज्ञाततः परासेतोऽनियममा
 नस्य कर्तृत्वसंख्यात्मलान्मात्रं मित्यर्थः ॥ अन्य
 रात्यर्थक्रियावाविज्ञातावेप्यात्मलान्मात्रस्याप्यनि
 वाविज्ञस्य सर्वाख्यातेषु तावादर्धवद्विशेषणमिच्छाशयः ॥ ननु द्वयवतिरेकोऽप्यपारस्याल्लक्षणत्वे तावात्र वाच्यत्वं संनयनीत्युक्तं ॥ ननु
 यमेववेति ॥ जालिगुणवक्रियाया अपि द्वाद्यदस्यैतन्नतिरेकात्तावात्र वाच्यत्वं संनयनीतिरुक्तं ॥ यिद्वयमेवेत्युक्तं ॥

नितनेवयः प्रपद्यता या धर्मोपादाना करोति तावयः श्रोतव्यं कथनार्थं द्वाभ्यां पक्षे रानर्थं स्यादत आह अतश्चेति ॥ अधिकस्यावापः प्रक्षेपो स्येति
न कुर्वीत्यर्थः ॥ ननु धिकारा यो विविस्त्रिदादिवाक्ये स्वर्गकामादिषु दावापवद्वदोऽयमावहत्याशं करानिरासं सूत्रयन्नुपसंहरति नस्मादिति ॥ आ
न प्रक्षेपेन येदानुमतं वा त्रास्यतुल्यं तेत्याशयः ॥
अत्रेति किं नरोति पाथतीति करोति सामाना
यकरावत सामानाधिकरण्योपावा करोत्यर्थवा
वा विवेकसिद्धांतं सिद्धमंगीकृत्य नाख्यातमात्र
पनायामहं कर्तुं क्रियावा विवेकमुपलक्ष्यं कृतं ॥ यद्यप्येधावर्थं स्वस्वरूपेण क्षुणादिति हि नस्यापि निर्याद्य त्वलक्षणक्रियारूपेण प्रत्ययवाचा त्वमं
आकृत्य मासं सकासि मत्तधावर्थं रिक्तं नाव्य निष्पन्नावनावा विवेकप्रत्ययस्य नेहंतिता न्प्रतितावनावा विवेकाधयिर्भुं करोत्यर्थवा विवितानेन साध

द्रव्यस्य व्यापारशब्दमया तु सर्वदा घटो सर्वतिदेवदत्तः पावतीति प्रयोगः स्यादित्याशंसा प्रवृत्तिन मपगतमात्मनस्तच्च भौदासिन्धुवरूपयस्येति द्रव्यम
 तस्य वस्तुविशेषस्य व्यापारशब्दमया तु सर्वदा घटो सर्वतिदेवदत्तः पावतीति प्रयोगः स्यादित्याशंसा प्रवृत्तिन मपगतमात्मनस्तच्च भौदासिन्धुवरूपयस्येति द्रव्यम
 बोदेकत्रा नुपसंहृतः स्वआत्मीयोत्तावोधर्मोयस्येभ
 तस्याप्यनेकावयवव्यासक्तत्वेनैकत्रा नुपसंहृतव
 वानात्तेष्वपि वीर्यपरिस्पन्दान्तरा फललालनं कि
 यावातिशयान्नस्याः पूर्वपरानेकक्षणव्यासक्तव
 नेकक्षणव्यासक्ततामतीति तावत् न चैवं सत्यनेकक्षणवर्तिवै न क्रियायां द्रव्यत्रयवाक्यं द्रव्यं देहाध्यवसाय इत्यादीन् पूर्वोदासीन्याह उक्तः पच्य
 त्वेवामोदासीन्यावस्थामप्राप्तमिति पूर्वपरवस्थयोरुद्वेगाद्वाद्याह न ह्यनिधानेन नैवोवर्तिताः न च शुभानामद्वयस्यैव विधेयत्वमिति

श्र

मिश्र

प्रीयव्यापारनाह्वयचकिनिमित्त्यजोव्यहलोत्पादादुक्तलक्षस्य निमित्तवसुवनार्थविशिष्टेयुक्तायदानुष्ठानेनवतीत्यत्रघटस्यवाक्यंविद्विहितंयुक्ति
उत्पादनादुत्पादयामिहलक्षकत्वेनव्यापाराश्रयवायोगानुष्ठानेनसिद्धत्वेनकर्तृत्वान्नारव्यापाराश्रयवायोगान्नयथापिसेनवतीत्याशंक्यद
मुक्तायाः सहेः प्रागपिघटविषयायामृत्पिंडाश्रिता
नस्यापिप्रकृतिसंज्ञावमात्रेणातीतानागतानादौकारणे
व्यापाराश्रयत्रोपपत्तेर्घटात्मनायासिद्धवोपपत्तेरुक्त
गोत्यश्रयत्वादस्यादावपिकरोतिसामानाधिकरण्याप
पुष्टेर्वास्तव्यासिद्धकर्त्रीश्रितस्यव्यापारस्यकरोत्यर्घवातावेवकुमाश्रयतावद्विविनक्तिनरेति॥अन्योत्पादादुक्तलक्ष्येवव्यापारस्यकरोत्यर्घवेव
कृतवकाः॥अन्यानलक्षणाफलकस्यद्विव्यापारस्यकर्ताकरोतीतिवियथैवित्येतावदपिपराख्यातप्रयोगेवकर्तृत्वात्मनानारव्यापारावस्तुव

प्रतीतेरन्यात्मज्ञातफलव्यापारयोगाद्वक्तरोतिव्यपदेयतायुक्तोत्पन्नयः॥ एवं शब्दाद्वक्तव्यापारमात्रपरामर्शवगनेपिसिद्धकर्तृत्वं न्यस्येवमवस्थानिधाने
 तस्याकंसिद्धिकर्तृवियया॥ तत्रावसावस्यवात्मनातातिरिक्तव्यापारतावाचत्परव्याख्याने॥ अस्मिन्नेकैरितस्येव व्यापारवत्त्वं प्रतीयते॥ सिद्धेव्यो
 पीत्रस्य पिशब्दाभ्याहारेणुव्याख्याने॥ व्यापार
 त्रिषु योगविषयज्ञातत्रासिद्धस्य कर्तृत्वाप्रती
 त्पकरोत्यर्थवायोगासिद्धकर्तृव्यापारस्यैव न्या
 ययः॥ सिद्धकर्तृश्रितस्येव व्यापारस्य करोति वा
 त्रधावेति॥ न त्राख्यातकरोत्योर्हयोरप्याहव्यधिकरणन्यायेन सामान्यवाचिवात्यर्थो यज्ञापनेः सामानाधिकरण्येन युक्तमित्याशोकसामान्य
 युक्तः॥ सामान्यवाचिनो व्याख्यातस्य प्रकृत्यर्थोपधनेन विशेषपरवाकोराजायातीति सुहृत्सामान्यवाचिनो वा विराजशब्दस्येव पादान्तराज

यने

खे १

राष्ट्रे न पानात विशेषो पदितराजसामान्यवाविनो राजराष्ट्रे न पानात विशेषो पदितराजसामान्यवाविना सामानाधिकरणं
युक्तमिच्छायाः सदा कुर्मन्मिच्छाः ॥ तदोपहितसामान्यवर्षेष्टकृत्तिरिति ॥ श्रुत्वा यत्तुपसंहरति तस्मादिति ॥ ननु लब्धात्मककर्मव्यापारक
नामागतानां करानि सामानाधिकरण्याकरोत्य
विशेषवत्त्वात्तुल्यार्थवत्पदयितुं नावयति ॥
उपसर्जनं नानात्थनंतरनिर्दिष्टस्य करोत्यर्थस्य ॥
कृतं नो करोतेत्यर्थस्य तिर्यकजनितायही
उत्तरादेवार्थात्तुल्यार्थः प्रश्नक्रियातिरिक्तावोतरक्रियाकर्तृत्वापेक्षा तावदाहस्येति ॥ ननु कौतुकक्रियापेक्षायामपिलवनक्रियापेक्षायाः प्र
धामक्रियांतरेष्टदशानां तावत्तदपेक्षेत्याशङ्क्याह प्रति किंचिदेति ॥ अत्र यद्यपि कौतुकक्रियातिरिक्ताहीति ॥ अनिरिक्तासिद्धेन स विक्ता द्वयप्रदर्श
नं न च कर्मनिष्ठत्वपि कामगच्छतीति वदन्त्यर्थे कर्तृकर्मनिष्ठकृतानां कार्यनाशयति तां तुल्यार्थनेत्याशङ्क्याह करोत्यर्थे नित्यवत्त्वार्थे कर्तृरेव कर्मनेत्याह न च कार्येति ॥ ३

न सर्वकं शोकं व्याचरेय एवेति ॥ स्वयं विशीर्णं बीजं कुरु स्य प्रवृत्तौ तत्प्राप्त्यनन्तरं स्य जलावसेकरीणां दिनोत्थादनाख्यप्रयुक्तिद्वारा तत्प्रवृत्तिनवनप्र-
 युधत इत्युक्ते ननु प्रवृत्त्यर्थं वा यमुक्ते प्रवृत्तस्यानर्थक्यापत्तेः प्रयुक्तिरपुक्तेत्याशङ्क्य संज्ञा विन नवनो वेत्युक्ते ॥ श्रुदादा विधदादिः सर्वसंज्ञा विन नवन-
 न एव प्रयुधते स्वयं विशीर्णं बीजं कुरु स्यापि वृक्षा-
 दादेकशतार्थकर्मवदृशनाद्या विदेको व्याप्तिचरती-
 नपक्षस्य च लभ्यमानस्य वक्षोपणप्रवृत्तौ वाचुरेत्या-
 हसिकस्य कर्मसाहसिकस्य नोपुणोतरा वनारव्य-
 इति स्मृतौ चानेकार्धवेनोत्थादनाद्येन नियमानोवाक्यमुत्पत्त्याख्यनवनकर्तृकर्मनिष्ठवन्नियम इत्याशङ्क्याह सत्यपि चेति ॥ नियमानोवेपि वा यदोत्था-
 दनार्थं वेतदोत्थाद्यमानकर्मनिष्ठवन्नविध्यतीत्याह अध्वेति ॥ कर्तव्यार्थकर्मणो नवनक्रियापेसा मुपपन्नादिना मुपसंहरति नेनेति ॥ लक्ष्मीयां नवनवनक्रिया

यायातकर्तृकमेनिष्ठैकरोत्यर्थस्य सिद्धं तवतीतावच्छेदनेन सधितं ॥ न केव करोतर्त्तावयतिवज्ञावत्यर्थकर्तृकमेनिष्ठैपि लिङ्गैतत्तासावेन प्रयोजकव्या
पारवाविद्यायोगाकथंसावयतिनात्रुत्प्राप्तनयात्रोवाहनतश्चेति ॥ करोत्यर्थस्य तावयत्यर्थोपपादनाय प्रयोजकव्यापारश्चेति पादनाद्यंतकर्तृप्र
योजकवालिखनं ॥ प्रयोद्यंविना प्रयोजकवायागा
रोतिवज्ञावतरपितहाविद्यापत्तौवयतीति लिख्य
यापारवाविद्येनस्यादित्यात्रोवाहनवतीति ॥ लिख्य
कदेवदत्तव्यापारवाविद्येहहव्यवहारान्नियतेतथा
अथप्रयोजकव्यापारमात्रवाचित्यात्रोवाहनवतीति ॥ प्रयोद्यंवापारानेन सप्रयोजकव्यापारोवागादेवकारोक्तान्मात्रविवक्षानयुक्त्यात्रोवाप्रयो
द्यव्यापारस्यान्यतोवागतिरिद्धः परितोयाप्रयोजकव्यापारमात्रविवक्षोपपत्तौविद्येनलमित्यनेनपरिश्रित्यावाविनाक्रियाविशेषोपपत्तौकथं

योऽप्यव्यापारस्यातिधानं विनावगतिरित्यपेक्षायां घटमिति हिताया निहितता कर्मो रव्याया इत्यादिषः प्रयोजनप्रयत्नस्य नवनारव्या व्यापारो यस्मि
नित्युक्तः॥ कथं वा कर्मणा प्रयोज्य प्रव्यापारो दोष इत्याशौ च धियमाक्षिप्तः प्रयोज्य व्याकर्मणः शब्देत्युक्तः॥ नित्यो व्यापारस्य कर्मव्यापारो तद्वत्ते नाशे पृथग्विना
व्या॥ करोति मात्रप्रयोगे कथमाक्षेप इत्याशौ च स्वय
मक्षिप्तः प्रयोज्य व्यापारो येनेत्युक्तः॥ घटो न वतीत्यत्र प्रथमाया अप्यहितका र्त्तवि
रूपव्यापारस्य॥ पचति विक्षिद्यती हृष्टांता धी॥ उत्त
प्रयोज्य व्यापारो यस्मिन्मध्यं वाक्षिप्तः प्रयोज्य व्यापारो येनेति वदुर्वा हि विप्र
योऽप्यव्यापारयो निवृत्तपरोपाहयो समुच्चयेन विवक्षायां करोति न वयोः समुच्चयोः
व्यापारत्वा विवक्षितोक्षिप्तस्यापि नवनारव्यास्य प्रयोज्य व्यापारस्यां शब्देन प्राक्
न्यानुपपत्ता कियते घट इति प्रयोद्यवा विना घटशब्देन सामानाधिकरण्ये न स्यादित्याशौ व्याहकदा विदिति॥ त्रिडा घटस्य कर्मवोक्तेः कर्मणश्चक्यु
तः प्राक्षेप्या सव्यापारस्यैव कर्मवोदाक्षिप्तस्यापि प्रयोज्य व्यापारस्योपसर्जनान्नतः प्रयोज्य व्यापारो यस्मिन् विवक्षितप्रत्ययगतविप्र

[illegible]

त्यादीनां निवेदिना प्रयोजक क्रिया निधानां शक्तेः करोत्यादीनामप्यशक्तिप्रसंगात्तेषां वा शक्तावन्यथामपिशक्तिप्रसंगसंगाद्यवस्थानुक्त्या वा व्याप्तिन
 वेति॥ शक्तीनां स्वभाववत्त्वापत्त्युपयोगात्तत्त्वतः प्रत्ययास्तस्मिन्मुदायात्मकानि वादितां शक्तीनि पदानि नातारूपानर्थावयवसंतीत्यर्थः॥ अतो न वत्त्वार्थ
 कर्तृकर्मनिष्ठप्रयोजक व्यापारवाचित्वेन करोतिना
 रोत्यर्थस्य वाच्यत्वावगमात्तद्वारा तावत्तत्त्वार्थस्या
 मिति॥ ननु तावतायाः प्रत्ययवाच्यत्वेऽप्यत्रार्थस्यैव
 पिवा तावता लक्षणार्थस्यैव क्षत्रुना व्यापारात्मना
 वनातोपपत्तेर्नावयेद्यागादिनेति क्रियाकरणतया तेदेन निर्देशो न युक्त इत्याशं व्यसवनक्रियाकर्तृकर्मनिष्ठप्रयोजक व्यापारवत्क्षत्रुर्वावर्तकं न क्ष
 त्रमाहतेनेति॥ येन कारणेन करोति तावत्तत्त्वोक्तप्रकारेण तु त्वार्थवत्तेन कारणेनेत्यर्थः॥ यथा हेम्रा विधिमाना निष्कयिवाहिंदादीनां जावना निष्का

[illegible]

गणसामान्या योगस्यैवादेश्वलोकदृश्यविशेषस्य पुरुषधर्मज्ञेनापौरुषेयवेदेनुपपन्ने प्रवर्तना सामान्यस्य वैशेष्यादौ प्रवर्तकक्यापारद्वन्द्वीना
 त्रिडांशेरेववेदे प्रवर्तकवावधारणास्तुत्यागमयतीत्यर्थः॥अन्यामित्यपरत्रवाचिनान्यत्राद्येनशब्दनावनायाःणश्चात्यत्रमलिदधतार्धनावनविद्या-
 यत्रेतदपेक्षवसूचनाद्विध्यनिष्पत्तिर्वाधनावनानि
 विधिमात्रशब्दोपुज्यतेविध्यनावेपिसर्वाख्यातेषु
 याःपुरुषार्थरूपताया निष्ठवसूचनायेकायोनित्वं
 दनेतार्धिनःपुरुषस्यार्धशब्देनातिभ्रमनावनाना
 चतिविग्रहःकार्यः॥अन्यामित्यर्थेनावनापेक्षित्वंतार्धनायाःस्ववित्तमुपपादयति यदाहीति॥पुरुषव्यापाररूपेण्यनेनार्थशब्दस्यार्थयत्नइतिव्युत्पत्त्या॥
 धिपुरुषपरतया व्याख्यातेस्ववित्तं॥आदीनांनावनायाक्तिवानावेपिविषयित्वेनावच्छेदकत्वाविशेषतोक्ता॥निजदिशुशब्दविशेषेणुत्पत्तेयस्सामा-

न्यामाख्यातवनामनद्यतिरिक्तेर्निडादिशब्दविशेषोर्वीयाख्यातवेतिप्रत्ययाध्याहारेणव्याख्येयं॥यक्तीनांसामान्यादत्यंतव्यतिरेकानावेत्याख्यानरूप
 वाव्याधनावनव्यतिरिक्तविध्याद्यर्थंतरवाविज्ञोपपादनार्थकयंविद्यतिरेकविवक्षयाव्यतिरेकशब्दः॥निडुलोदयंमनकाराणांविधिवीच्यस्तेषामे
 वनस्युक्ताःसन्निवेद्यः॥लङ्लुङ्निर्वाच्यकालः॥लुङ्लुटोर्नविद्यकालः॥लटोवर्तमानकालः॥आदिशब्दोपात्ताक्रियातिथिर्निर्दिष्टा
 च्या॥अज्ञादिनामपिनिडादिवाच्यानामादिशब्दे
 द्विविधसिद्धतावनायाःकिमायातंकाव्यासिद्धा
 नाद्यासस्याश्रयप्रयोजकशब्दव्यापारत्वेनप्रयोद्यु
 स्यानुपलब्धेनालावमात्रोक्त्यात्यंतनेदाजावेनानुपलब्धोपपादनायातिथिसिद्धेत्युक्तं॥ननुतावनायाःसर्वत्रात्रात्रयोपेतत्वाद्द्विवेश्वात्रात्रयतिरूपणात्
 तावनात्रमन्त्राद्याशब्दाद्विशेषतश्चेति॥पुरुषहृत्तिविधिज्ञानप्ररोचनाख्यासाध्यसाधनेतिकर्तव्यताविशिष्टरूपेणवर्णितेत्यर्थः॥यच्चकरोतिताव

यतोऽप्रत्ययेन सह प्रयोगाद्वा त्रयोऽप्युक्तं स एव यो यद्विषयं तिलं घने नापर्यायवस्तु तद्वत्तुलायणपूर्वकं वेदापरिहरतियं स्त्रिणि॥ पर्यायाणां सदा
प्रयोगश्च स्वातन्त्र्यव्यापिषु कृता वाच्यार्थान्वयस्वरूपस्याध्यात्मकत्वेन स्वरूपप्रयुक्तसाहित्यलक्षणव्याप्त्यावादिह प्रकृत्यनुग्रहादिप्रयोगजनन
यस्य ज्ञानेनानर्थक्यापत्त्यात्तद्वत्प्रसङ्गाप्रयोगाव
ननु कदादिययोगेणापि प्रकृत्यनुग्रहसिद्धिरा
नावस्येकस्मिंश्चित्प्रत्यये प्रयोगोक्तदादिप्रयो
रत्वात्तमेव लिख्यत इत्यर्थः॥ न च धिकाधीयन्ति
नापादकत्वेन प्रयोगोपपत्तेः किं नो विकरोति नावयति॥ रिति वाक्यस्मात्प्रयुक्तत इत्याशं कतेन नुचेति॥ तयो रधिका र्थज्ञानोदयितधुक्तयोः क
रोति नावयत्योः स्वरूपवाचित्वेनाख्याता र्थवानिबृहन्नायने न युक्तप्रयोग इति यद्विहरति नैतदिति॥ न च र्थपी गतस्य शिवेन स्यात्ता धनोः प्रयोगा

भाष्यविबहानिरित्याशं व्याहृत्य द्विनि। एतदेवोपसंहरति तस्मादिनि॥ कर्तृसंख्यादिसंयता धैवं विवृणोति॥ यदि नि॥ इव स्मिन्निहास
 वेप्रत्यया धा विवक्षापत्तेः परिहारांतरमुक्तं॥ तावतां तावतादस्त्रिहापि उक्त्य इत्याहयस्त्रिति॥ ननु तावतायाः प्राधान्येनाख्याता धैवा दुर्गन्तक
 र्त्तसंख्यादिसंयता तावताद्यन्तावतापत्तेः प्रकृत्या
 उग्रहाय धैवनिर्देशार्थं स्पष्टप्रत्ययस्य लक्षणाया र्थपरत्वापत्तेः प्रायागोद्यु
 क्तरा इत्याशं व्याहृत्य धैवाहीति॥ आख्याता धैवकथ
 नाय तावतामात्रवायि नि किं ना व्यादि शब्दे प्रयुज्यमाने तावतामात्रस्याख्याता
 धैवतांति व्यावर्तयितुं कर्तृसंख्याद्योनेनावश्यकमित्यर्थः॥ रुपाविनाशोऽपि
 धैवमुपपादयति नित्यं वेति॥ एतन्ननुकारो भाव
 इत्यादिना तावतात्तत्त्वस्य योगस्य धैवादीनां नानापत्तेः शब्दपदार्थकत्वानापत्ते
 आनाख्यातनियमः संनवनीत्याशं व्यापरिहारांतरमुक्तं॥ साकारमुपसंहरति तस्मादिनि॥ एवं पर्यायत्रये पि प्रत्ययस्य प्रयोजनोत्तरा धैवेन पो
 नरुत्या भावाभेदप्रयोगो नवरुह्यन इत्युक्तमिदानीं तावतायावधुतः प्रत्ययमात्रवाय्यत्रे पि प्रतीतिमात्रवद्वहाराणां लोकेन विवेकमशक्यत्वात्

रखा ४ बा ४

रथा २

रथा तपदेन धात्र्यं वशावनापु व्यनत्येतावदगम्य पवती तस्य को र्थ इति प्रष्टुं धात्रुमात्रवाक्येन निश्चितं भवत्येतावदकमिति व्यर्थं संसृष्टा रथा तपदवाच्यं
अनन्तावनं वा कुं करोतीति वाच्यं तौ वा प्रद्युम्नमाने प्रकृत्यनुग्रहाद्यं प्रत्ययमात्रस्य लावना वा विद्या लावेनापो न रक्ष्यं मन्त्राप्रयोगेन विरुद्धा न इत्याह किंचे
नि॥ पर्यायज्ञातावादपि निष्प्रयोगा विरोध इत्येवं
संकाशानेकविरोधपरिहारस्तथा नार्थनोकस्य
त्ययमात्रवाचिद्विवेकुं शक्यमित्याशंकते स्यादेत
नावाचिद्वेना निमतस्य सिद्धकर्तृत्वे वा वि नो धातो
दर्शनायात्यंतमित्युक्तं॥ अस्तिः प्रतीतिनक्षणाद्यं तत्र क्व द्विगोत्राणां कृत्यानां प्रैक्यातिस्मृतिं प्राप्ता कालेषु कृत्याश्चेति प्रैक्यावद्विस्मृतेरप्राप्तविय
यस्य प्रैक्यस्य विधिवादिषे च लावना विषयत्वादप्रधानरतायाश्चांशत्रयोपसंहारासामर्थ्येन विधात्रुमात्रवादीयत्वादन्यमप्यस्तीति सूच

भा २

रथा २

गो

रथा २

किं वशाद्व्यानि प्रवृत्तं कं श्रोकं व्याचष्टेयदिहीति॥ लोकानवगते विवेकं कुर्वतां परी
विवेकज्ञानप्रयोजनानिधानं॥ ननु धर्मवैयर्थ्यात् किंचिद्विचारित्वेनावाचिकवनिश्चयात्
दिति॥ प्रत्ययस्यापि विचारस्तु न्य इति तावत्परिहरति न दिति॥ प्रोक्तानाव
रथानिवारं वक्तुं पुष्पक्रमेण वेति॥ प्राधान्या प्रतीतावपि स्वरूपमात्रप्रतीतिप्र

भावा ५

चिद्विषयकृत्येषु किंचिदपि कृत्यमात्रं तावन्नरूपप्रतीतिदृश्यति कृत्येषु नावति । कृत्यमभ्येष्टितोक्तव्यमित्यादेर्लावोत्पन्ना कृत्याहं तव इत्यादिषु
 कर्मोत्पन्नेषु नूनतरागम्यनद्वयहंतप्रोपीति । इदं प्राधान्येन धर्मवर्धस्यापि प्राधान्यात्तावाज्ञावनायाः सुतरां नास्तीति सूचितं । कथं नूनं नूनतरहं वे
 त्यपेक्षायां माह नहीति । नो जर्न कर्तव्यमित्र प्रया
 ॥ इदं रूपस्य कृत्ये वा अत्र नावेन प्राधान्यायोगा
 तिस्रप्रयोष्य व्यापार विनिष्कृतोक्ता । न वेवं सति ति
 चित्तापि निवर्तते नोक्ता । इति सर्वेषु तावन्मात्राया
 कारायेषां नुष्ठते देवदेवेन नुष्ठते नुमित्यादिमा मादेशानां तिङ्गन्तेन तावत्कर्मोत्पन्न कृत्यव्याख्यानेन व्याख्याता इत्यर्थः । एतदेव विवृणोति त्रेष्टविहीनि ।
 अतो तावन्मात्राविनामपि सर्वेषां तिङ्गन्तो नांत-प्राधान्यत्वात् एतदुक्तं तावन्मात्रावाज्ञावनावाविन्न स्वतः प्राधान्येनाप्यपेक्षेन कृत्येषु तावन्मात्राधान्यनिवृ

ह्यागवादि विनिर्दिष्ट

हिरित्युपसहरति अतः ॥ अथ यत्संज्ञके पुत्रकृत्य संज्ञके लोपीयज्ञानसावनाज्ञानमित्याह नथेति ॥ ननु ते यामपि तत्तत्त्वमितिकथं संज्ञकं कुरु
 द्रावोत्पन्नवत्स्मरणाविशेषाकथं कथं वा यत्तावना तावयत्तदाव्याप्य न तेत्यात्रां व्याप्येत्सुक्तं ॥ स्मृत्युपन्यासेनाप्ययत्तस्मिन्निज्ञात्रेण व्याप्यं कथं नो
 क्तं ॥ इयञ्ज्ञानसावनाज्ञानस्य स्वयं वेद्यं मुदा हवणे
 ता नामपि लमुलादीनां धातुर्थं संबंधं विना धमनुसेवं
 प्रतीतेः समानकृते कयोः धर्मकाल इत्यनेन समानक
 मुच्यते तस्मिन्नेवाधोपोनधुन्याख्यालिङ्गाधिष्ठ
 पलातिक्रमणसावना श्रियते हेन इति वक्तव्यं वाचिमुपपदेहं नैर्मुनिधाना उपहर्तुं कृत्वा कृत्वा होमं करोतीति उपहर्तुं न तावना होमसावना सायं द्वाव
 नम्यते होमं कृत्वा लक्षणं कुर्वतीति वक्तव्यं तावना सायं होमसावना क्रत्येवावगम्यते ॥ तावत्तदो गेष्ठ फलं ब्रुवति वरिष्ठ न मित्र निभ्यस्तो सन्नित्य

करणे २

कति

ननवमुमर्ध इत्यनुवर्त्य लावे चतुमर्धता वैवेन विवक्षित्वा लावा लक्ष्यते मेनेति च लावलक्षणं शब्दार्थविवक्षित्वा निष्पत्तेरिणः कृद्यो वदे अरे दुहो वेस्तमेजने
अक्षनोर्लावलक्षणार्थभावेवर्तमानात्रोसु विधनानुरावानः प्रवदितोरनृत्य इत्यत्र प्रवदितो रित्यव्ययतोसु च अत्येवैरति दिक्काद्वयोगालुपयं च
मीकतया वाच्यवादक्रियातः पुराघातरनुवाकानुवा-
तरसापेक्षोऽस्वसंवेद्यानूनतरेत्याशयः ॥ निष्ठासं-
केतानित्यत्रोदनः कृतपाको देवदत्तः पाकं कृतवानि-
ष्याद्यधवाक्षम्योर्द्धावारय्यतावाकृत्य संज्ञकेत्य-
ण लावनास्य प्रतीतिमुक्तां कृतं तरेषु यथा संज्ञकमिति दिशति एवमिति ॥ पाचकः पक्तेत्यादिषु कर्तृत्वेषु पाककारकः पाककर्तृत्यादिवाच्यं प्रा-
क्षम्यप्रतीतेरादिशब्दोपात्तेषु पाककर्तृदिषु लावेप्यनेषु पाकः क्रियेत्यादिवाच्यं प्राक्षम्यप्रतीतेर्विधेयत्वात् लावेन व प्राक्षम्या नपेक्षणा रकृत्या

क ५ गि २

भ्योऽन्यतविनातः॥ त्वयं वेद्यमपि सर्वेषु सिद्धं कर्तुं क्रियावाचिषु धमदुपुतावनाज्ञानं विप्रतिपन्नान्प्रत्यक्षापस्यासाधयन्ति॥ इति॥ सावायमेष्टुहते
पु कस्य केनेतिकर्मकर्तृकाणां कर्मोत्पत्तेषु केनेतिकर्तृकरणयोरतिरिक्तमभिमित्यत्र कर्तृरुपघातमित्यत्र कस्य कः केनेतिकर्तृकरणानां प्रवृत्तिने
रित्यत्र कस्येतिकर्मकर्त्रीः पक्ष इत्यत्र केनेतिकर्तृ
क इत्यत्र कस्येतिकर्मकर्त्रीः केनेति चकरणस्या
नेन तावनाज्ञानहेतुकत्वावधारणात्तदन्वयानु
निप्रत्ययेकर्मशब्दस्य च व्युत्पत्त्येकशब्दस्य लुपु
र्ध्वव्यापारसंश्लेषनिवर्धनात्तदन्वयानुपपत्त्यापि तावनाज्ञानेककल्प इत्याह नचेति॥ ननु धमवर्धस्थेव व्यापारत्राकारकायेदाकर्मदिप्रवकारक
कर्मादि व्यपदेशाच्चापपत्त्येन इत्याशं व्याहनवास्तीति॥ धावर्धस्थमिच्छाद्ये सत्यप्यन्योत्पादात्तुल्यत्वं तद्वत्तुल्यकरोत्यर्थं क्रियास्य व्यापारवाना

३८

वाङ्मन्यासंवेदिसाकारकापेसाभनर्थसंवेदिनिवेदिनोवाकारकादिव्यपदेशाः संतवतीत्याशयः॥ यत्र भवत्यर्थे किंविदसन्नजन्मते सव्यापारो
न नवतीत्याद्यः॥ अतः करोमि नावयत्योयोर्थः स सर्वभूतनामर्थः सिद्धस्तुपसंदर निततवेति॥ न चारव्याने पुनावनावा विवेकरोतिसामानाधिक
रण्यव्याप्तकमुकरोतिसामानाधिकरण्यव्याह
परीक्षतवस्यव्यापारलक्षणस्य धर्मतादिप्रती
भावप्रत्ययाहुणस्य निष्कर्षप्रतीतिर्द्वयोपसङ्गेन
द्रूपप्रतीतिः सर्वोपरीक्षतवेत्यनियमाद्यव्याप्री
त्येति॥ लभुर्नतेभनो करोतिसामानाधिकरण्यप्रदो यितुं प्रश्रयं किमिप्रयोक्तव्ये न्यधैव कथमिहं विविक्ष्यो गिनी किमुपपदेकरोते पी
उन्निभनाकं धंकारमित्युक्तं॥ किं कृतान्तदं स्य निपुत्यकुवे निवक्तव्यो मतिप्रययोः योवीपयं संदेहनिवृत्त्यर्थे जुहोतीत्युक्तं॥ किं कृतो पुरा

सिद्ध

गनेति ध्येतेन भवतुना वा त्रैलोक्ये सातेनावनाया अपितेनैव भवतुना पात्रवा द्वावयेदिनिष्ठन कर्त्तव्यं दित्यात्रां कतेन चिनि ॥ ननु यथा सावनातो भवत्ये
 स्वनिष्ठ ह्येवा कथं नावना पादान मित्या शब्देक शब्दे पात्रयोः शुद्धा निधान लक्षण निष्कर्षाया सिद्धरूपा निश्चयन लक्षणो निष्कर्षो वाच्यः नावनाया
 अपित सिद्ध रूपेण निश्चयनोपपत्तेरपरिहायैषो नरुह्यमिति सूचयितुं व्याख्यायमान इति वक्तव्ये निष्पद्यते ॥ तृतीयं तेन कर्त्त
 णा मना भवत्यर्थस्य निष्कर्षवा सावनायाश्च क्रिया जेन करणवा योगाद्वाच्यं मात्रे भवतुना विवक्षितं शब्दोत्पत्तेरणा नावनारूपायैव्या ॥
 व्यायुक्तेति परिहरति निवेद्येय इति ॥ सामान्यवि शेषशब्दयोरवच्छेद्यावच्छेदकपरत्वं विशेषणत्वाच्च योगादयो नावना विशेष
 या इत्यत्र स्वयमेव वक्ष्यते ॥ एवं प्रोक्ता भवतुमात्र ॥ काचित्पुपपाद्यकेवल्यो भवतु प्रत्यययो र्यति चाराद्वावेष्टुं शब्देन प्रत्ययेन प्र
 प्रत्ययात् शब्देन वा भवतुना सात्यां वा परस्परानुसृष्टासात्यां नावनोच्यत इत्यपि वक्तुं शक्यमिति यदुपक्रमेति हि तेन दुपपादयति अथवेति ॥ कर्त्त
 णा गम्य भवत्यर्थस्य कर्त्तृ संख्यादीनां चेकैक वाच्यत्वेपि नावनायाः समुदायवाच्यत्वा विरोध इत्याशयः ॥ अस्मिन् चोक्त्यर्थो यथा इत्यतः शब्देन

धातुप्रत्ययसमुदाये पराश्रयात् समुदायाद्यद्यादिभ्यश्च स्यात्तथा यथावद्व्यवहारोऽप्युच्यते समुदायाद्यथावद्व्यवहारोऽप्युच्यते ॥ प्रकृतं सूत्रं यथा नोच्यते तत्तत्
 तदर्थं प्रतिपत्तिरिति ॥ क्रियते इत्यस्मिन्नर्थे करोते मनिप्रत्ययस्मृतेः कर्मशब्दस्यानुष्ठेयवाचिवाक्येन तद्विवायाश्च नावनाया अनुष्ठेय
 वाक्येन तद्व्यवहारोऽनुष्ठेयत्वेन कर्मशब्दवाच्यत्वात् कर्मश
 दयत्वाच्च तद्व्यवहारोऽनुष्ठेयत्वेन कर्मशब्दवाच्यत्वात् कर्मश
 मानाधिकरण्यमित्याशयः ॥ न चेद्वै सति सिद्धकहेति
 द्विति ॥ इहैव नावद्यद्याद्यर्थश्चानोयजेतेत्यादिपदा
 त्रस्ययानिर्दिष्टस्यातः सूत्रेण पराश्रयात् तद्व्यवहारोऽनुष्ठेयत्वेन कर्मशब्दवाच्यत्वात् कर्मश
 तावयजेतेत्यस्यैव तागायजत्यर्थे ब्रवीत्युत्तरोत्तरावयवेदित्यादिना व्यपरोलागात् तावनावचन इत्यत्र स्य संप्रत्ययमात्रवाच्येति भिन्नता सामाना

ज्ञापार्थः

विकल्पस्य चारव्यानपदरूपाः शब्दाः प्रत्ययादीनां वाच्यार्थाभावेऽनकर्मज्ञा इत्येवं धातव एव नावना विशेषण नूतनार्थवाचित्वेन नावना प्रयाजनवाकावा
 श्रीः इत्येवं नोपपत्तेः प्रत्ययमात्राद्यंतां शास्त्रकारणमिति मतेत्याशयः॥ प्रत्ययार्थवमुपपादयितुमुपक्रमतेतत्रेति॥ नाथप्रधानमाख्यातमिति नरुक्तिकस्मृत
 तिजिंताद्रवतरन्युत्ययेकतेनात्रशब्दव्युत्पत्तेर्नावना प्रा
 रव्यानेन्यश्चनावना प्राक्षन्यावगतेः सर्वस्वसंवेद्यत्वा
 वप्रसेगात्प्रकृतिप्रत्ययोप्रत्ययार्थमहंभूतस्तयोः प्रत्य
 त्प्रत्ययार्थः प्रधानमेवेति नियमायोगेऽपि प्रत्ययार्थस्त्व
 न्यस्यप्रत्ययार्थत्वावतिवागसंबन्धप्रधानानिनामानीति स्मृतेः श्रुतिगोचरव्यासंबन्धाहंभूतिव्ययतया व्याख्या नोपपत्तेः प्रातिपदिकार्थप्राक्षन्यपरत्वं
 मिवाप्रतीत्युत्पत्तारात्प्रथमानंतामविद्ययनयाव्यानोपपत्तेः प्रथमाहं तत्रेन प्रातिपदिकार्थप्राक्षन्यस्य प्रत्ययार्थवृत्तिवारानापादकत्वात्प्राक्ष
 र्था

कवात्रैर्विरुद्धतसमुदायार्थेपक्षेपिहिअनुमात्रस्यचारव्यातासहित्यात्मकःसमुदायोत्तावनावात्रीस्यास्य्यादिभक्तुविशेषस्यवानत्रभक्तुविशेष
 स्पष्टप्रमाणव्यतिचारोपपत्तेर्द्वयोर्वाचकत्वकल्पनस्यान्याय्यत्वात्तुद्रुक्भक्तुवाच्यत्वेस्यप्राधान्यविशेषादन्युपगमेप्राधान्यस्यश्रुतप्रत्ययार्थचिन्ता
 रक्तचिन्ताक्तिवाच्यकारकेषुव्याप्तेऽश्रुतप्रत्ययार्थव
 शोभात्रुक्तेतिपक्षत्रयेपियत्रपवतीत्यादौतावना
 वेसतितावनायाःसार्वत्रिकंप्रत्ययार्थत्वंनसिद्ध्यतीति
 वेनप्रयोजकत्वायोगात्तावनानुपपत्तेरसत्याश्रय
 वनकर्मसंवाद्यनिधनार्थत्वेनवादावादेरिवस्त्रीववाचिनःस्वदादौस्त्रीवातावेनतद्वाचिवातावेत्यर्थवद्वोपपत्तेरानर्थक्यपरिहारायापिवाच्यता
 नाकांक्षणाद्यत्रप्रतीयतनेत्रेवप्रत्ययार्थत्वंविचार्यततत्रवसार्वत्रिकतास्येवेत्याशयः॥ननुवेसतिव्यतिचारात्यत्ययस्यतावनावाचिनानमुक्तेत्याशे

आहो विदिति ॥ ननु वक्ष्यते किं कात्यायनप्रदीपे वागम्यसंकीर्णवर्गने च वेदात्याशक्तिनि यम्यते तेनानेकात्मकाश्च दने कार्धवर्गो धने सिद्धे गदा
गम्योर्थः सतस्यैव धन्यते इत्यनेनानेक राहोच्चारणादने कार्धवर्गनीति कस्य गदस्य कोर्थ इति विवेकमात्रस्य तदागमन्यायात्मकाव्यव्यतिरिक्ता
धीनतादस्यादौ च नावनाप्रतीत्यलावेन कस्यासा सावर्ध इति विवेकानाकांक्षणा कूपदृषसूयादिवद्वा निजारे पियत्रानेकार्थवर्ती
नित्यतदागमन्याया विधार्तनकश्चिदोय इत्युक्त उक्तमित्यर्थः ॥ शोद्यास्यादिपरस्यापि त्रयस्य सावनावाचिर्ध्वं कुमुपक्रमे
अपदेति ॥ एतदेव श्रवणकमुपपादयति कुतः ति ॥ ताव्यं विना नावना दुपपत्तिमात्रेण साव्यांतरात्तावेपिकर्तव्यत्वात् न विध्य
तीत्युक्ते कथमेकस्यैव कर्तृकर्म नित्याशंका निरासा यांशशब्दः ॥ घटोत्तवतीत्युत्पद्यमाने घटे प्रयोगात्तस्यां नावस्थायां प्रवर्तमाने
नस्य घटस्य केन विदेशेन सिद्धोक्तं न विज्ञेया भवति सिद्धे कर्तुं घटस्यांशे समवेताना व्यकर्तृशविद्यया नावनास्येवेत्यंशशब्दात्परां सप्तमीम धि
करणकर्मस्य विषयपरतयावत्यव्याख्येयं ॥ न चैवं सति तत्र करो निसामानाधिकरण्यकस्मान्नवतीत्याशंका निरासायां शराहं ॥ सिद्धासि

सि

इति वदन् वदनामस्य न ज्ञेदात्ता वादन्यत्र कर्तव्यतिरेकता वा शेषे यद्वा ता वाद्य निरिक्तता वा निश्चयता वा कर्तव्यार्थता वा नारूपेण सा न प्रकाश
न न प्रतिज्ञातीत्यर्थः। केन विदंशेन हि घटोऽंशं नरं करोतीत्यपि विवक्षितं वाच्यं वाच्ये युक्तं। कर्तव्यं च कर्तव्यं रूपप्रतीतावपि प्रकृत्यैव न प्रतीयत
इत्यर्थः। अनुपपन्नं विविधं शंका निरासा ध्वेनो पयस्तेराव व्याख्या न हर्षकं शोक व्याचष्टे यद्यपीति। अशाब्द व्याख्या नायाती
वेत्युक्तं। अशाब्दो नो रत्यंत ज्ञेदात्ता वादात्मना मि ल्युक्तं। अंशत्रयं विना तावनायानेरा कोऽस्या ता वा द्वा व्याशस्तु विज्ञातं कर
तव्यं कर्तव्यतां नो दृष्टी यिजे निरंतरं ध्वं क्षणाव यत्तत्पक्षे करणं वेद्यवद्विज्ञावयवोत्पत्तेश्चेति कर्तव्यता वृष्टुक्तं। ननु घटो न वती
ति वाक्ये कश्च संशय प्रतीतिरित्याशंभुतं तत्र प्रया गे त्रयो योऽशाब्दस्यानेन न वनेन प्रवृत्त इत्युक्तं। प्रत्यया पाताया तावनाया
भा व्यापकायां घटस्य न वतियदा ह विदुः तावते तां वा श निवेष्टा ह वा द्वा त्वा त्तस्य वत वनस्य ध्वंशो नर वक्रणेति कर्तव्यतां तां नृपा ह
रस्य न वनेन करणेनति कर्तव्यता रूपेण आत्मने न वतं ता वदतीत्यर्थो न वतीत्याशयः। ननु वापां रो नरा संत वेद्यकस्य न वनस्याने को श प्र
यं

व. 5

कवेनपुत्रमियाशंवलवनकष्टेनलवय प्रसेवेनलवनसेदेस्त्वयिउंकेविदुधरापयुजनेकेचित्पुयोजकाप्रविशुकगतंशशार्पेवाभ्यानेकेप्रयेछा॥
कनाप्रयोजकाइतिव्यवस्थायेहायोसवनंउर्वतामुत्ररावयवानांप्रयोज्योत्थासवनस्यप्रयोजायापारेवेसायांशप्रकता॥सिद्धितवानांनोप्रलोच
यवानीप्रयोजकवोत्थासिद्धवेनकरणेतेकर्तव्यता
दिमन्विडादेरुत्पद्यमानोघटादिशहाताव्यष्टयु
गच्छाविशयस्येणेत्यत्रेःपूर्वावस्थातिर्नीचःपूर्वीव
स्यावस्थाविशेषस्यप्रयोजावेवावेततःप्राचीनाना
इतिवद्वदने॥तद्युसिद्धतवानानांपूर्वीवयवानांप्रयोजकवेनातिमनानामसिद्धतवनोत्तरावयवोत्पन्नोहेतुत्तनःकोसायापानोत्थासवनस्युत्पन्न
त्थानंअसिद्धेयुक्ते॥सिद्धतवानानांनियतपूर्वतण्णनित्तमासिद्धतवानात्पादकवोवगमाद्यापारंविनोत्पादकवोत्थागाहावनास्वस्थाननानि

शहरकतोपपादिता॥अवस्थाविशेषातिप्रायोवेमोवशावयवशहो॥घटादिदि
भोदराद्याकारात्मकावस्थाविशेषाभ्यागवस्थांतराण्युत्तयघटादिशहवाया
स्थावतस्माधनवाद्यथाहंकरणेनिकर्तव्यतावेनविबंदिउंशव्यते॥घटराहवा
मयुत्रोत्तरोत्तरावस्थानोपूर्वपूर्वीवस्थाहेतुववेहोतायेसूचयितुमयवयवा

ध्वनेनालोप्यनुननुत्वात्वावश्यं सिद्धत्वनप्रयोजकावयवव्यापारवात्तदर्थं सिद्धत्वनप्रयोद्यावयवनिष्ठवाच्यतद्वर्तित्वं सध्वनीनुरंजनसहज-
 व्यापारसामान्यमप्युपगतं तद्वत्तावनिष्ठत्वावकव्यापारत्वेन नाव्यभावकोलमसंपर्काद्भावनेत्युच्यते इत्यर्थः ॥ नवनिष्ठस्याख्यातस्य तावनावाविष्टोप-
 पादनेन तत्पार्थीयजन्यादिपरस्य सिद्धमपि तावना-
 वाविकारवाचिजन्यादिपर्यायत्वेनास्तीति त्वमप्रस-
 यत्वेनैव यिदुमतिदिशति एतेनेति ॥ आदिशब्देना-
 व्यनेयमुनिप्रयोगाद्वाच्यंतरायोगेयामनोलाव्य-
 निप्रयोगाद्वात्मनोत्तोर्यत्राप्यपनेत्वनिष्ठत्वेन च वाच्यंतरायोगाद्वाच्यंतरत्वावनास्यादित्याशङ्क्याह अस्तिः पुनरिति ॥ अन्यमानसत्तावत्तावत्वेनास्ती-
 तीत्याननुहसत्ताकत्वावस्थानस्याविपरिणामादित्वावविकारांतरेष्वप्यनुहते द्वितीयत्वावविकारवाचिज्ञानावापत्तेस्तस्यावावस्थायामननुह-

ताकवाद्युक्तैवात्मनो जायतेत्याशयाः सत्त्वनायोपरितनीमित्युक्तं ॥ सवनोत्तरतविद्वत्तायोगाद्यं लायतेत्याशं सत्त्वयेत्युक्तं ॥ सिद्ध सवनस्य सद्रूपेणा
 पिकथेन विद्वत्तेत्याशं करणाधिकरणयोश्चेत्यधिकरणेत्युदुत्यतेतं वनाश्रयवा विना सवनग्राह्येन वृत्तवनविशिष्टज्ञानिधनादात्मनास्वरूपेण
 सिद्ध सवनस्यापि सत्त्वरूपेण सवनकहेनाद्युक्तैत्युक्तं ॥ आत्मना सवनं यस्य निवृत्तव्रीहिणा च वेन विशिष्टज्ञानिधने ॥ करणेनिकर्तव्यता
 कांक्षायां कर्तृणा ज्ञायाः सत्त्वाया एव करणेनिकर्तव्य
 ताया न युक्तमित्याशं सत्त्वना नोत्तराये सत्त्वाया ए
 स्था नोत्तरमस्ति वाच्याया अस्त्वाया इत्याशं व्याति
 राख्यावस्थांतरोत्तराये सत्त्वाया एव करणेनिकर्तव्य
 चिति ॥ उत्तराया सत्त्वाया एव करणेनिकर्तव्य
 देशास्त्वितेज्यादियेयो य वै विद्वते ॥ ननु धरा काराख्यावस्था विज्ञेयोत्तराये नदाका
 राख्यावस्थांतरोत्तराये सत्त्वाया एव करणेनिकर्तव्य
 चिति ॥ उत्तराया सत्त्वाया एव करणेनिकर्तव्य

येनावसिद्धसत्ताकाः प्रवेवयवाः प्रयोजकाः सत्तालावनव्याहताः प्रापिसिद्धसत्ताकाः तरेवयवाः प्रयोज्याः सिद्धसत्ताकाः सिद्धसत्ताकवर्तिवसामा
न्येनावनारयो व्यापारइतिकल्पनानुसर्गव्येत्यर्थः॥ ननुवस्तुना सामान्यरूपायाः सत्तायाः स्वरूपेण कवेष्मिकालकृतालेदोनेनाक्त इति शोकनीयं तस्या
सत्तावाच्यतावा नित्यत्वेववस्तुना दानीमस्तीति प्र
तरेकालसत्तासंबंधप्रतिहेतुवालावेन प्रयोषप्र
तराणां भवयवानां तेयो सत्ताया बोधयवर्तिनीत्या
र्थाद्विज्ञायाः पुरोडाशनावनाया विधेयवोपपत्त
विषयबोधयादनायं चेत्तत्र न ग्रहणं॥ ननु तवत्याद्यर्थे विविचिदरां नाकथे तत्र विधिप्रतिषेधयोरसंभव इत्यादि कते स्यादेतदिति॥ खप्रयोजक
सिद्धकहेतुव्यापारलक्षणा र्थे न तत्र तवत्याद्यर्थस्या विधिविषयबोधकमिति परिहरतिसंभ्रममिति॥ नवतिना सिरपुपलक्षितः॥ न ह विज्ञेय

नयेति नदी तिष्ठत्याभा कतश्च विधि स ह्यन्धे प्रती यमानेय चेतन्या पात्रे पिससस्रवादिधे यना वनाल हणे पाश यः॥ ननु चेन्न न गतस्य तर्हि नवन विषय स्थविरे विषय वेत विद्यनीया शक्या

३

सिद्धत्वेन नद्वनस्य सिद्धत्वं व्यापारलक्षणा र्धता स्युरधेत रादेष्टु सिद्धत्वा नद्वनस्य विधिविषयत्वापपत्तेः पुरुषव्यापारलक्षणा र्धत्वेन संनधत्ता याशे व्याह
यत्र विधिः॥ निष्ठत्यर्थवाचिना स्मृता वपी ह न वेदि तिदेश विशेषा श्रित सत्ता तिष्ठानेन गति निरुत्या ख्यतिष्ठत्यर्थवाचि संपत्तेरेव युक्ता॥ इहा युक्तः॥
रिति प्रयोगे स्तरपितिष्ठत्यर्थवाचिनेव भूदित्या
रूपलावना सद्भावेन विद्व्यापारस्य लावनाच्चा
नन विद्व्यापारव्यतिरिक्ता ख्यातवाच्यना नासद्भा
रमाधिक्यमुक्तं॥ वेयर्थापत्तिरित्याशयः॥ ननु तत्ता
विद्व्यापारस्य लावनाच्चाप्युपगमः स्यादित्याशे व्यापारमाधिक्यमित्युक्तं॥ व्यवहारा ननु पात्यपित्त विद्व्यापारस्य लावनाच्चा ख्याता र्धत्वेन नानास्य
पगतमित्यर्थः॥ एवञ्चा सिद्धत्वेनानासवयवानोत्तवनारख्यो व्यापारो नवतिपदेन सत्वेनैकरोत्यसिद्धाना दुष्यत सिद्धत्वेनावयवव्यापारास्तु सत्तुमा

प्रयोगे इत्यंगीकृत्य प्रयोज्यनिष्ठप्रयोजकव्यापाररूपतावनाविविधमाख्यातस्योक्तं ॥ यदा तु प्रतीत्यनुसारा समस्तस्य चमवक्रोपरिष्ठानप्रचरेर्धत्ताका
 रनिष्पत्तिपत्तिपर्यंतस्य व्यापारस्य वाचको भवतु रित्यनेन दाप्रयोद्यप्रयोजकव्यापारसेदात्तावा हातुमात्रोक्तव्यापारस्य च कर्तृत्वकवेन प्रयोज्यप्रयोज
 कत्वेन दायोगादसिद्धत्वेन बहुदृश्यप्रयोजकत्वा
 नाद्युपदेशोपिकर्तृसंख्यादिमौख्यानेनाच्यतेन
 तदाकारवस्थांतरानयेत्तत्वेनावयवराहाल्लिखणा
 स्वरुपार्थकालग्रहणं ॥ यथा प्रतीत्यनारुढत्वादव
 षोत्पादिगतेन सूचितं ॥ सैरात्तावेवेकस्यैव प्रयोज्यव्यापारताप्रयोजकव्यापारताच विरुद्धेत्यर्थः ॥ एवंच हि व्यतिचारो दुर्वारः स्यादित्याशङ्क्यनवे
 त्ता ॥ यद्युक्तं नोत्तावनाविविधमुक्तं तदनुसायणपूर्वकं स्वयं नियन्त्रितं ॥ यच्च अवगोप्योदनेपच्यमाने दृष्टेयकृत्वापाररूपतावना प्रतीतेः भवतु अवगो

विद्यमानमादुष्वाराकावर्षाप्रतीतावप्रतीतेर्धावर्षाव्यनिवारहारो भवनामव्यनिवारो न स्वत इत्यर्थः ॥ अत्र धाव्यनिवारे च सति त एव प्रतीत्युपपत्तेः
 सत्यपि धाव्यनिवारे तदा व्यञ्जकत्वनान्युक्तेत्याह तरेव चिति ॥ अत्र धाव्यनिवारो न स्वत इत्यर्थः ॥ अत्र धाव्यनिवारे च सति त एव प्रतीत्युपपत्तेः
 प्रतीतिनिरपेक्षनावनाप्रतीत्युपपत्तेर्वी व्यञ्जक
 कल्पनायुक्तेत्याह तदाहीति ॥ देवदत्तेनेत्यादि
 नकारकविनक्तिवा व्यञ्जकत्वेन तदा धाव्यनिवारो न स्वत इत्यर्थः ॥ अत्र धाव्यनिवारे च सति त एव प्रतीत्युपपत्तेः
 तदेव कर्तृधिकरणसिद्धाह ह्येतद्वर्तकं विवृणोम
 संतरोपात्तकारकाद्यनस्यादित्याह शेषाह गम्यमानेति ॥ पक्षव्यमित्यादेर्नावनानयेत्तुर्किकर्तव्यमित्यादिप्रश्नादुरुप्यायोगादुपपत्त्यामादनस्य
 काष्ठेदेवदत्तेन पाक इत्यादौ च क्रियत इत्याद्याख्यातानयेत्तुर्किकर्तव्यमित्यादिप्रश्नादुरुप्यायोगादुपपत्त्यामादनस्य

यो तात्पर्यावगतेरवाच्यत्वे पि तावनायास्तात्पर्यव्याख्याशाब्दाद्युक्तं सामानाधिकरण्यादीत्याशयः॥ गम्यमानाया अपि तावनायास्तदा विनश्चर्या
 तस्यापेक्षया तात्पर्यावगतेरिति तात्पर्यास्तत्त्वनायापेक्षोक्तः॥ गम्यमानस्यापि तात्पर्यं यद्व्याशाब्दासामानाधिकरण्योपपत्तौ कर्त्रधिकरणसिद्धदृष्टं
 तानिधाने॥ तद्वान्तयेत्यपेक्षामाणत्वेन तात्पर्यं
 चयायादिनसाध्यतावेन द्वयोर्न विद्यतातिप्रो।
 नोपसर्जनोक्तः॥ ननु भवत्यस्या क्रियारूपत्वा
 व्यवप्रभुक्तकारकापेक्षावगतेरक्रियारूपस्या।
 वणतर्हि कर्तृतावनाभ्युपगमो न आह तावनापि चेति॥ गुणस्यैव द्रव्यपरिच्छेदं विनाकारकाणां भवत्यर्थनिष्पादनं विना तावनाभ्यायोगाद्वा तर्धसिद्ध
 र्भवनेनैव तावनाभ्याग्रहणादाख्याता अवणो तावनाभ्या तावेपि धातुर्वा भूयो गो ररुणेत्यत्र गुणस्य द्रव्यगुणवद्विरुद्ध इत्याशयः॥ कारकाभ्याना

मा ५७

घातुपपत्त्याकृतं तानां तावनां ननु भिन्नं यिन्नेपि सर्वे यानां तावनापरतोक्तानां द्वितीयाणां च कृत्यानां प्रेषवा विज्ञान्य आनुपपत्त्यापि तावनापत्तावसीयतं कृत्यानां
 त्रिति ॥ एतदेव प्रश्नध्वं कस्य पायति कुत इति ॥ प्रेषणां पुं व्यापार विषयत्वेपि भवति तस्यैव पुं व्यापारोपपत्तेः किं तावने येन गीतनस्य वेत्तुं ॥ पुंसः को-
 व्यापार इत्यपेक्षी यानां तावने निवाच्यमित्यर्थः ॥ एव
 परिसर्गं तत्प्राशङ्ग्यं यत्र यात्मिके तु कर्तुं ॥ अत्र
 विषयनीत्याशयः ॥ प्रेषणां पुं व्यापारोपपादनस्य
 तात्पर्योपयोगितामाह तेन यदीति ॥ ननु वेदिकानां
 कृतं तावनापेक्षान्वाहयानां च इति ॥ प्राप्तविषयध्वं प्रवर्तकत्वं समुदायात्मकत्वेन वाचिनी प्रेषकृत्यानां ब्राह्मणे प्राप्तविषयत्वात्तावनासमुदायासे
 भवेपि प्रवर्तनामात्मकत्वेन देकदेशेपि कृद्गणया प्रयोगोपापशरप्राप्तविषयप्रवर्तनस्य च विधिनादस्मृतमपि विधायकत्वं सेत्पुतीत्याशयः ॥

उगतेषु कृत्येषु प्राप्तिवयत्रोपपत्तेर्वाहणग्रहणं॥ ननु प्रणतं नीचं प्रत्येयणं स्वात्मित्तसाधनम्। वर्तनाद्यंगमनं प्रेयणमधिकं चोर्ध्वं प्रत्येयणमभ्येयणं
 गत्यर्थेति धनमुसारान्प्रसिद्धं तायाश्च मदतिमनसाधनमनेनानुष्ठेयमित्येवं विधायनीचपुरुषाशयविशेषात्मकत्वेनापोरुयेयेवेदेकविदययो
 गाह्येण विशेषणं चर्यमित्याशयः। ह्ययमेव वे
 प्यग्रीकृतं कपलावांनुष्ठानार्थं च तत्रेव न पदार्थांनु
 नाव्यापकेषु कृत्याशयवैप्रेयनक्षणात्पातीतिता
 भावनायाधनवर्धोद्देसत्युक्तेन न्यायेनालुप्रत्या
 पारत्रविशेषेण न प्राप्ता ज्ययापाररूपा हि लोदनादिधावर्धोद्देसत्यधिगतादेः प्रयोजकव्यापाररूपाद्देवो नोपलभ्यते रूपाद्यधिगतादेव
 संचनातंदुलावप्रोतांदिप्रयोजकव्यापारसमूहो हि विक्तेन फलाय विविनोच्यते कः पच्यर्थोयेयंतदुलानां विक्रितिरिति मुमहासाय

ति॥ अग्रीदग्नीविहरेत्यादिमंत्रेष्वप्यधोभूणां प्रियसमाख्यानादुत्पादिवद्वाग्नीधो-
 ष्ठाने प्रणतत्वात्तं प्रणिप्रवर्तनाद्यंगमनोपलक्षितस्य प्रवर्तनस्य प्रियवाद्यत्रोपपत्ते
 वः॥ प्रेयणं प्रवर्तनं॥ नावनायाः प्रत्ययार्थमुपपादितमुपसंहरवितस्मादिति॥ ननु
 यवाच्यत्वं न त्रसोधावर्धोद्दिनास्तीत्याशंकतेन नुवेति॥ अयमाशयः॥ प्रयोजकव्या

२७

कारिणं विद्विषि विस्मयं तसि अने फलानि प्रायं विवेकं नारव प्रयोजनं व्यापारवा विवेकं नारवः पचतीति सामानाधिकरण्ययोगात्तेः॥ यजिना पिबे वृद्धो वेगो
सर्वक इव त्यागागार्यकत्वं प्रयोजक व्यापार एवोच्यते॥ अतो धातुर्धातुनि न्नान्न प्रत्ययार्थो नावनेति॥ एवौ प्रतीयमानाभ्यां विप्रवणादी नि यजोव प्रतीयमानः
संकल्पाः प्रयोजक व्यापार इति ह्येवमादीनो नावः॥ नाव नित्यर्थः॥ ननु खाल्यादीनां तु ह्यादिसंयोगस्याधिप्रयणादि शब्दवाच्यस्याप्या
अथणादीनां पविभक्तु वाच्यस्य पवाव विप्रयणादीनीत्यनेनेव सिद्ध्या प्रयोजक्या
एवाविप्रयणादयः पद्यादिभ्यश्चानसंयोगरूपा इत्यर्थः॥ अथ माशयः॥ संयोगमा
द्योतनाद्यकले सर्वभूतमां पर्यायवैद्वितीये खाली तुल्योरप्यतिभनापत्तेर्गौरवदो
यः॥ संयोगवा विवेका विप्रयनेरुदासीने पिपक्षिरिसंयोगासद्भावे विप्रयणवर्तत इति प्रत्ययापत्तिः॥ क्रियमाणसंयोगवा विवेका प्रत्ययवाच्याया कि
यायाः अत्रागपतीने विरोधणत्वायोगाद्वा नैव क्रिया विशिष्टसंयोगाति भनापत्तेर्दुर्वीरं प्रयोजकक्रियाया भक्तु भक्तुवाच्यत्वे॥ अनेनेव व्यायेनगम्या

देः संयोगविनागवाचित्वं निरसनीये॥ संयोगविनागविशेषज्ञातायव संयोगिनो विनागिनो आतिथाना पतेरिति गोरवं॥ यथादेश्य संयोगविनागवाचि
 त्वायोगा संयोगविनागात्मक भवत्येव न भवत्यप्येवमप्युपगमे विनागात्मक स्वस्वामि विनाग यत्पुष्पां सुपगमे विनागात्मक दोषे विनागविनागा नि
 रूपणादव्याप्तपरिहारः॥ तवतिकरोत्याः शक्ति
 व्यापारस्यैव भवत्येव तावसीयते॥ भवत्येव नि
 योजकहेतुकोत व्यापार प्रतिपादकाः एतार
 राश्रयत्वेन ग्रहणं न युज्येत॥ भवत्येव विनागा
 पक्षेणाहंदा उपपत्तेरुपलक्षणेन सह सामानासामान विनागविचारः संस्थाधिकरणे करिष्यमाणो न युज्येत॥ व्यापाररूपवैपिकरोप्यर्थं कि
 यारूपवातावाक्रियारूपयोः तावनायां कारकत्वा विरोधः॥ व्यापाररूप भवत्येव तावसीयते॥ संयोगरूप भवत्येव तावसीयते॥ व्यापार

वनाते

नार

तयैवेवर्षास्यास्यामिकादिकि॥ प्रयत्नादिरुपावा सर्वथापि न युज्यते॥ प्रयत्नोत्तावनावेत्यान्तरयोगउतीतिहि॥ प्रयोगस्यास्यवत्रोहिचेतनेवेवसे
नवेत्त॥ स्पन्दस्यत्तावनावेत्तुयजेतेतिनवेतने॥ द्विसाक्षरणरूपवेत्ताखोवकीत्यसंलवः॥ नशाहे स्पन्दयान्नाविस्तुवाचेननवतः॥ एवंवसतिक्षवर्षसामान्यो
भावनपतेत्ता॥ अद्यानयोर्हउत्तवनमन्यवेत्तापल
द्यदा॥ तदानवेत्तावनानेदोत्तवेदावेत्तयेदतः॥ प्र
धर्मणयेनस्याहावर्षःफलसाधनं॥ सधर्मिनाव
नस्यासवधवेनिराकृतः॥ किंविधवर्षमिहति
शब्दात्मापुरुषाश्रितः॥ प्रतिध्ववर्षमन्योसोनाष्टवोदतिरिच्यते॥ नस्यव्यापाररूपवाक्तावनावेत्तवेत्तयेत्ता॥ व्यापारव्यतिकरणव्यापारवात्तावनाना॥ तक्
ईयाष्टनिःसाहिस्ययाध्वनवदः॥ अतोध्ववर्षतिरिक्ततावनानुपपत्तेः प्रत्ययाधीतानयुक्तेनितात्ययीधीः॥ परिहरतिनैयदोवइति॥ व्यापारवावि

[illegible]

किं४

पञ्चलक्षणेदासिन्यप्रच्युत्यात्मकवेदान्तोत्पन्नरूपवादनंतरं वफलात्तुल्यनेर्त्तव्यनिष्ठापरपर्यायान्योत्पादाकांक्षालक्षणा न्योत्पादादर्शिनोऽनुक्तलक्षणा
ज्ञावनाया त्वेव लक्षणमित्याशयः॥ ततश्च यथा प्रयोज्यापरपर्यायकर्मस्य विवेके दानादेव्यापारवे सत्यपि प्रयोजकापरपर्यायकहेत्यापारवात्तावर्तनात्
तावन्तैतद्विप्रयणादेः प्रयोजक व्यापारवे स
अयाणादेः परिस्यंदात्मकात्प्रयोजक व्यापाराद
परिस्यंदरूपमित्युक्तं॥ तावतायास्तत्रैव न विषय
रूपितायाः कल्पिताया निरूप्यताया त्रैविनाशु
स्यराष्ट्रस्य करणव्युत्पन्नोपरिस्यंदोरूपमस्येति विग्रहः कर्मव्युत्पन्नोवापरिस्यंदेन रूपमाणा मिति विग्रहः॥ स्वशरीरस्यंदस्य ह्यात्मप्रत्ययनेहेतु
कव्याप्तेः परशरीरस्यंददर्शनात्प्रयत्नोऽनुमीयते॥ स्वप्रयत्नश्च मानसप्रत्ययत्वेद्योपि गमनेहं प्रयत्नेष्वेहं प्रयत्ने इति गमनादिनास्यंदेन यागेहं प्र

का४

प्रयते ध्याने हे प्रयते इति विलनात्मनो योगादिभ्यः संज्ञावक्तिन एव निरूप्यते ॥ यन्न एव वलाव्य निष्ठप्रयोजक व्यापारवाचकतावनात् तदा योगादर्थि
 पुरुषव्यापारवाच्यप्रयतीति के हेतुस्त्विति कारय ॥ यन्न पुरुषव्यापारवाच्यप्रयतीति वनाशब्दवाच्यः सर्वलडाद्याख्याते पुगम्यति ॥ यावत्स्मिन् दोरथागच्छतीत्य
 वतने नाख्यातं प्रपुते तेषु हेतुत्रैव वाच्य किमाख्या
 तिरिक्ता तावनाप्रत्यक्षेण प्रतीयते नापि कदाचिक्ता
 दनावेपि वायतेन प्रनिर्वाक्य अरसे योगा तावसह
 नकारणवृत्तकलना युक्ता वायोसुखा लोविकाः स्येदो
 गमनेव ते इत्याख्याता अवगणे पिक्ता मात्रात्प्रतीतेराख्यातार्थवैलाव्य निष्ठवालावच्छेतावनावेनास्युपगंतुं युक्तं ॥ स्येदतिवनत्याश्चाकर्मकत्वात्तदाच्य
 स्यस्येदस्य लाव्य निष्ठवृत्तमनाशोका मवा ॥ ततश्च वायुरक्षा दो स्येदस्य च तावनी वायो गान्तदति रिक्तव्यापारा उपलब्धे अथ यत्रात्मकतावना न स्युप

तप्रयोगान्यद्यानुपपत्त्या रथादो तावना कल्पते प्रतीतिवलादास्युपगम्यते न ताव स्येदा
 स्येदाख्यकार्यदर्शना कल्पते रथादुश्वादिप्रयत्ना स्येदमानाश्वादिशरीरसेयोगात्
 रुतायुक्ता इव स्येदोपपत्तेर्वायुसंयोगादितेरावता वितयावदृष्टस्यापलीदिस्येदस्य
 नशक्तात्वेन स्वकारणत्वेन व्यापारांतरं कल्पयितुं ॥ स्येदस्य च वायुरक्षा दो स्येद न वलने
 स्येदस्य च वायुरक्षा दो स्येदस्य च तावनी वायो गान्तदति रिक्तव्यापारा उपलब्धे अथ यत्रात्मकतावना न स्युप

लमेयाख्यातस्य तावनावतिशारोपुधिरिह ॥ स्पंदस्य तावनावाप्युपगमेऽपि स्पंदस्यादिशतुनैव तदतिशयनसिद्धेस्तत्परस्याख्यातस्य व्यतिशारस्य
 एव लक्षणम् ॥ स्पंदस्यादिपराख्यातवत्प्रत्ययादिपराख्यातस्यापि स्पंदवाचिर्न युक्तः ॥ महिषत्रतीत्यस्य एकस्येदं इत्यर्थे केविद्यावक्षते ॥ यथाया-
 ध्याय्यं ज्ञातो वगम्यते तावयेदिति वैलुक्तेकी
 प्रयत्नवाचित्वाख्यास्य तावत्कृता विवृता ॥ दध्ने-
 क्षमाजुङ्ग्यादित्यस्य होमेयनेत्यर्थः सुविना
 तिमोत्रेण यफलवत्वा सिद्धेस्तन्निष्पत्तिमात्रेण
 वनावाचिर्न कश्चिदोप ॥ प्रयत्नात्तावत्प्रयत्नस्य
 न एव करोत्यर्थो गम्यते ॥ रक्षादौ विवृता यत्प्रयत्नगमने करोति किंचिद्वादिनास्य गमने कियत इति व्यवहारदर्शनात्
 दृशी पुनराख्याता तावनागम्यत इत्यपेक्षा गम्यतां न प्रायते तयथा किंचिद्भवतीति
 द्वियकामाधिकरेणैव कुड्यादिनिशब्दस्येत सामर्थ्ये यद्वैमविशिष्टं प्रयत्नमादेत्यनि-
 भवति ॥ प्रयत्नस्य वेत्ता यो निवृत्तिफलं ता योगादाव्यनिष्ठत्वावगतेर्धैर्ये निष्प-
 र्यवसानायागेन क्षम्यर्थकरणकस्य प्रयत्नस्य फलसाधनं वा विधानात् प्रयत्नस्य ता-
 वनावाचिर्न कश्चिदोप ॥ प्रयत्नात्तावत्प्रयत्नस्य
 न एव करोत्यर्थो गम्यते ॥ रक्षादौ विवृता यत्प्रयत्नगमने करोति किंचिद्वादिनास्य गमने कियत इति व्यवहारदर्शनात्

न नावतीत्यन्तावः सिद्धः॥ आख्यातप्रयोगान्यथापुण्यस्यात्र उवाचोतावनाकल्पनेरथोसवतीत्यत्रापिसर्वज्ञतावनाकल्पनापदेनूतादिकथनेष्व
 एवादिहृतनेदानाश्रयलोधावर्धमात्रेकहंसेख्यादयश्चाख्यातपदायवेनावक्ष्यतेननावनानवतावनाव्यतिचारणदोषइतिवार्तिकविरुद्धता॥ अत्र
 यवादिहृतनेदविवक्षायाप्रख्यादोतावनात्कथ
 प्रायेणव्याख्यातुंशक्यतेनित्यस्याप्यात्मनःशरी॥
 आदत्तेषुगणप्रचुरित्यादिस्मृतिपर्यालोचनया
 सिद्धत्वनोक्तरीरावयवाप्रतिप्रयोजकस्यप्र
 येत्याख्यातुंशक्यं॥ यकार्यतावनायाश्चेतनमात्राश्रयवेपिशहतावनायाश्चेतनाश्रयवायोगादुक्तयव्याख्यधंसिद्धमात्रयहण॥ नित्यस्यापिशहस्याति
 यक्तिःसिद्धिरतिष्ठेता॥ नाव्यनिष्ठप्रायश्चित्तकव्यापारस्यैवतक्षणयोगाच्चराहव्यापारस्याप्यविरुद्धतावनात्र॥ यधेवहीतायोनित्याश्रयत्रस्येवमा

गमःपूर्वोत्तरवार्तिकपर्यालोचनयाप्रौढिमात्रेणेत्युक्तं॥ अधवासोपिप्रयत्नाति
 रिणोनेदविवक्षयाशरीरिणानिष्पन्नावतिष्ठतिव्यापदेतापयत्ने॥ एवंकृतस्वयंयष्ट
 वात्मनःस्वशरीरात्पादनप्रयत्नावगमासिद्धत्वनशरीरावयवाविधानेनात्मना
 यनामिकातावनानविरुद्धता॥ एवंयसिद्धकट्टक्रियावाचिनीयविवेचनानिष्प

मनुसंधेयं। तस्याऽननिहिताया एव कोर्मोपयोगिणा लिङ्गा दिगु क्लेशवा र्णपुद्गे नावने प्र... येते ब्रह्मा दौ नावना दयो पथा सा विदो द... सौंद प्र य मयो रेव नावना
 एताव्यं विमात्मना योगाद्वा निष्ठते तद्यत्तिडा दिव्या पारस्या पिष्टे रणारख्य प्रव्याख्य साव्य कल्पे नत त्रिष्ठता वसीयते॥ नवयवा स्पंदतो न
 रमेव संयोग विसा गो त्यत्रा कां हातः प्रागेव वा को स एता तेल नृव्या लात निमिता कां हातु पप्रतः साधने तिकर्तव्यता यथा लोचन सापे सौ च न
 रम्य भाव कदाचि त्रे रा कां हातु पप्रति प्रसंगा न्यद
 प्रवृत्तेः साव्य साधने तिकर्तव्यता यथा लोचन सा
 हातस्या पिद्या पारस्या ध्वं प्रतिपत्त्या ख्य साव्य कल्पि
 र्त्तावना तु न शक्यते॥ व कुमार ख्यात वा व्योह प्रसुते
 वेप्यनेन ने॥ स्त्री वा दे प्रत्य या ध्वं वे च तु ध्वं वरुते स्फुटं॥ त धाव लिंग मित्यत्र प्रयत्नस्य त धा त वे श॥ क्ष तोर उग्र हा र्थं वा वा व्यांतर धिये थवा॥ प्रत्य यो वश्यव
 कं व्यस्तावता न व वा व्यता॥ वोढु स्था पि न तं यत्रै र धा दा तु पत र्थ वा॥ उपपाद्यः प्रयोगो मुख्या र्थी उपपत्तिः॥ निष्ठा नो हि करोत्यर्थः स्तमानाधिकरण्यतः॥

प्रयत्नश्च करोत्यर्थस्तदन्वात्पुण्यं ते च ॥ न चोत्तुष्टोऽयत्नस्य गुणश्च परिभाषणात् ॥ अकरोत्यर्थं नांवात्सिद्धिरुपायनीति ॥ बुद्धिहादेययज्ञानां
 ह्येतेः कर्मतेष्यते ॥ इत्याचार्येऽयत्नस्य व्यापारश्चातिशयानतः ॥ चेतनप्रेरकत्वं तद्विधेस्तद्विषयवृत्तः ॥ काष्ठाद्यन्यथाकस्मान्नप्रेरयति वा युवतः विध्य
 र्वाज्ञानतोऽप्रेर्येत्काष्ठादितनः कर्षः ॥ सोऽथ च न निष्ठादादेशप्रेर्यस्याधिकारिता ॥ विधिरुद्धां प्रेरयत्यत्र प्रेर्योऽज्ञायते कर्षः ॥ विह-
 ५४ रिक्तारं तः प्रमत्तारव्याधं तावना ॥ यज्ञत्यादिपराख्यातवाच्येऽप्यसिद्धमंजसौ ॥ भवतु
 बर्धतावयो ह्योर्वापाररूपे समवेनान्योऽ नमन्त्रयोनस्यादित्याद्रोऽव्याहयत्विनि ॥ व्यापारत्वसामान्येऽपि तावनायाए
 यत्ताद्यमिच्छत्वनकरात्यर्थरूपक्रियात्वाद्वा त्वेयस्य ताद्यनिष्ठत्वात्तावनाक्रियारूपत्वाद्यथायोग्यमन्निकर्षविप्रकर्षपिह
 याकारणत्वात्तनिकर्षत्वात्तावनाक्रियारूपत्वाद्यथायोग्यमन्निकर्षविप्रकर्षपिह
 त्यादिप्रयोगदर्शनाच्चापारत्वसाम्यपि तावनात्रयोपिन विरुध्यते तथा कर्तृगतस्य पाकादेः प्रयोजकत्वद्यापारत्वसाम्यपि तावनात्रयानपि

धनसाकं प्रगतस्य पाकादेः प्रगतक व्यापारं च सांख्येऽपि पश्येत् ॥ एवं हि वक्ष्ये कस्यचित्तावृत्तस्य यथा कथा विज्ञानाया नृपः कस्मात्तस्या दित्याशं का विरता
 यातुरंजकं वृत्तिं विनाशनी ॥ ननु भवतु वृत्तिं विनाशनी ॥ तत्र नानुरंजकं वा सुपुमं न गोसावने ॥ तिस्रः ग्रामा न्यविशेयस्तके कवतुवायनेः क्रियाकरणविनाशानस्य
 दिशाशं कने एवेतसीति ॥ तावनायाः प्रयत्नाकशा
 भाव्यासिद्धः स्वरूपेण भवतु साधनं चेपि नाव्याव
 तदवप्रश्न सर्वकमुपपादयति कथमिति ॥ अयमा
 नाश्वोद्देश प्रवृत्ततावनाया यदेनाख्याने भवत्यः
 ह्युत्पत्तेरीप्सिततमस्य च कर्मवासावयिषुमिष्टतमं यदुद्दिश्य तावना प्रवृत्तं तत्तद्वाच्यं ॥ ततश्च यथा योगाभ्यासाय देह इत्युक्ते तृतीया विनाशे इत्यात्मभा
 वया योगाकरणे प्रतीयते तद्वत्केचित् ॥ श्रिते नाव्यं तावयतीत्युक्ते ताव्यातरोद्देशेन प्रवृत्तस्य तावनाया भवद्वेषे नाव्यं तैनाव्यायोगाकरणे प्रतीयते ॥

तस्माद्वागदोसाध्यात्मकतामनसामान्यविरुद्धकरणमाकधात्रधस्य सामान्यसद्भावोद्भावना सामान्यन समवेतमिति करणवस्य तावना सामान्यप्रदर्शनाया
 तसार्धं॥ ननु निर्विशेषतावना सामान्यायागाहताहावर्धस्थारव्यपुविशयेषु समवायापत्तिरित्याशङ्क्याह तावनायाहीति॥ तेष्वेकेषां ज्ञानस्य वधावर्धस्थायी
 यन्प्रयत्नेहमतिशयेन प्रयत्नेहमितिसानिशायान
 नावेन भवर्धसामान्यतैकिंतहि त्येहायामाह
 न्यननवतीति सूचनार्थस्तथा शब्दः॥ कथं यागादेर्ती
 तदस्य सूचकसूचितवांघातयितुं यद्वावाधाः कर्म
 क्रिया विशेषवचनः पदव्यादय इत्यादियागदिधावर्धनः क्रियाख्यातावना विशेषस्मरणमशुद्धेतेत्याशङ्क्याह विशेषणेति॥ तु बोधिजेतस्य क्रियासा
 मान्यवचनोत्तिष्ठेत्॥ अकारव्याहं भवुके णिविक्रतेऽस्तेत्तूरि तदुवागः स्मृतेर्तावनारव्य क्रियासामान्यवाचितोपपत्तिः॥ ननु क्रियाशब्दो यथातद्भूता

विशेष

क्रिया

ना क्रियाधीना प्रायस्य क्रियार्थं वा तेन्यः क्रियतेन्यः प्रतीयेत क्रियायां प्रसूय भुतिः प्रतियेवेषु कर्मवा क्रियास्या क्रियास्या क्रिद्वमेमात्राणामित्यत्र तावनायां प्र
प्रत्येतेन वा कृतिस्तु क्रियार्थं वा क्रियाणां मात्रिनवा क्रियाया ह निसेवेधः क्रियातो वा पदित्येरेस्तस्य क्रियाय ह णो धोक्तं क्रियानिधनमित्यत्र सवर्धे पितृषा
तु न्यत्र क्रिययो न क्रियाधीनो संस्कारो क्रियोतर
मि त्यत्रो तयोः कर्मशब्दश्च यथा फलस्य कर्म निव्यते नी वा धीः कर्मशब्दा स्मद्देदा कर्मणे
न्यासः संख्यया कर्मनेदा स्यात्फलं तृते सु कर्म
स्यात्फलस्य कर्मयोगिवा समेषु कर्मसु क्तं स्यात्कर्म संस्कारं वा प्रकरणे कर्मशब्द
वा कर्मणः शुतिमूलत्वादेनेयो कर्म संबंधो व
ते कर्मयोः स्यात्कर्मण्यपि जे मिनिः कर्मणो तु कर्म समवाया हि वो दितं कर्मनेदा कर्म
णो वा दितं कर्मणो व्यवस्था स्याद्द्वयाणां कर्म संबंधो
गेर्मतो ह निसेवेधः स्वस्मा कर्मो पदेशः स्यादपि तु कर्मशब्दा स्यात्कर्मणः दृष्टशब्दा स्याद्
किनेदा कर्मणो न्यास इत्यत्र भवेत्तर्धे प्रयुज्यते न वा कर्म के तत्र दर्शना दित्यत्र उ ह्यपरा मृष्टः कर्म विषयः कर्मशब्दः कर्मणः संबंधो ह्योतरे कर्मनेदाः तदु-संगं क
मीणीत्यत्र नावना या मपि एकस्यो मित्यत्र चैवं शब्देनानुष्ठः कर्मशब्दः फलेना कर्मसंनिधाव विनागा तु कर्मणः कर्मधर्मः प्रकरणा दित्यत्र चो तयोः ते
कर्म

नैवेद्यनिकरदर्शनाद्यवर्धनावनोपारतदोषवसायतस्याश्वत्थानाद्येति॥ तावनावाविनः क्रियाशब्दस्य अन्वर्थवाविनेत्युक्तमस्तस्य लक्षणयत्नवत्त
योगोपपत्तिरित्याशयः॥ तावनाक्षवर्धस्वरूपवादिनामपदात्तावाञ्जनादणिकोपिप्रयोगो न दोषायेति स्वरूपान्तिक्तेनेत्यनेन सूचितं॥ एतदेव अर्थमुपपा
दयति॥ उक्तं इति॥ श्लोके व्याचष्टे तावनाशब्दादिति
तोरूपवेपिनामपदसामर्थ्यात्तस्य द्वयस्य यदेक
रूपाश्चावापद्व्याशब्दनामपदोक्तोहिगदियोगः
सायः॥ न केवलं नामपदेनाख्यातप्रत्ययसंज्ञा
क्षरणेनाख्यातस्य तावार्धव सिद्धिप्रयोजनं स्वयिदुमुपसंहरति इतीति॥ न आख्यातप्रत्ययस्य भावार्थे वेपिखर्गस्य द्वितीयात्तावेन तावत्ता प्रतीतेस्व
र्गवत्तामपदसंबन्धस्वर्गजावयेति दृष्टुरिति भाव्यममुक्तमित्याशङ्क्यस्वर्गस्य लक्षणनिवेशमुपपादयितुमुपक्रमतेमाञ्जिनि॥ साध्यावयाव्यामोशांतराव

येनावनारवरूपस्य संकल्प्याख्या विज्ञेयसाध्यवेन यागादिस्तथा धनत्रायोगात् सिद्धिर्ह साध्यनिष्ठत्वात्तावेतावनारवस्यैव वाध्यपत्तेः साध्योऽस्य प्राधान्यात्
धनेनिकर्तव्यतोरावद्यापेक्षोत्तराधीनत्वात्तावात्प्राथम्यश्रुतेः॥ न चैकप्रत्ययोपादानाद्भावनामात्रस्य विधेयत्वावगतेः साध्याद्युच्यः प्रतीतोपि विध्यसेव्याशो
दविवक्षितः स्यादित्याशंक्याह न चैति॥ उपसर्गोऽपि
धनसिद्धिर्ह॥ न चैवमप्येकपदोपादानेन प्रत्यासत्तेर्ध
तिर्न च पुरुषार्थ इत्यनेनोक्ता॥ यस्य येनार्थसंबन्धे ररु
न गम्येतार्थानां ह्यर्थवत्त्वेन धनवन्नानि प्रतीयन्ते र्यतो ह्य
तस्यार्थानां ह्यर्थवत्त्वेन धनवन्नानि प्रतीयन्ते र्यतो ह्य
नावनया प्रतिना निषदश्रुत्या कार्यस्य साध्यार्थत्वावगमेऽप्येकानि धनश्रुत्या पुरुषार्थसाध्यत्वावगमाद्वा धृतिसंकल्पनात्यर्थः॥ यदा विरोध एव नास्ती-

वि ४

त्याह किंचेति॥ श्लोक व्यासहे संश्लेषेति॥ एवेतावनायासाव्यापेतायोकावर्गस्य तावत्संतवेपिविध्ययवलाघं पुरुषार्थात्तावतोक्ताधुनेतायोनिवृत्तावनाया
 समीहितताव्य निष्ठवावर्गणाद्रावनाखरूपात्तेवमेवपुरुषार्थस्य तावतामाह किंचेति॥ श्लोक व्यासहे यत्रहीति॥ ननु तावनाखरूपात्तेवमेवसमीहितसा
 ध्यावगमेश्वर्गकायादिपदं व्यर्थं स्यादित्याशंक्याह
 तत्रेति॥ नचेवमपि स्वर्गादिपुरुषार्थे विशेषतास्यशास्त्राधीनत्वात्सर्वथासाध्योशयोवि
 चिविययव निरासोनपुक्त इत्याशंक्याह नदपिचेति॥
 साध्यशब्दस्येष्टतमत्वं लक्षणकर्मवाचिकृत्यप्रत्ययान्तत्वेनसाधयितुमिष्टमित्येवमर्थत्वात्
 गोदेशेष्टतमत्वं स्वसंवेद्यत्वेनशास्त्रानधीनत्वात्
 साध्येनविशेषः शास्त्रादपेक्षते किं तु स्वर्गादीनां साध्यादीनां मध्ये स्यात्तावनायाः कोवि
 ययइत्येवंविधेयतावनाविषयत्वेनेत्यर्थः॥ साध्यांश
 स्यविधेयवनिरासप्रयोजनमुपसंहरति तत्रेति॥ एवकारोक्षवर्धनिद्वत्यर्थः॥ अश्व
 तयश्चादिनिद्वत्यर्थः कृतास्पदशब्दः॥ कृतं कर्मिपदेनास्यदंसाध्यांशनिवेशार्हं चरूपं यस्येत्यर्थः॥ ननु स्वर्गादेः साध्यस्याशास्त्रीयत्वेनसंनिकर्षविप्रकर्षोनाप
 दोवेपितावनाविशेषाच्चयस्याशास्त्रीयत्वेनतदपेक्षत्वात्संनिहतेनक्षवर्गस्य तावताव्येनबाधस्यादित्याशंक्याहक्षवर्धेति॥ क्षवर्धस्य योग्यत्वेनसाध्यांशनि

भानमगुक्तमित्याशयात्तत्रचेति॥ आदिशाननामाधस्यसिद्धत्वेनयोग्यत्वाकरणाशान्वयेवाच्येअवधस्यसिद्धत्वेनायोग्यत्वाकरणाशान्वयातिअनिवेशादेववि
 प्रकृत्योत्तिष्ठत॥ ननुसंनिविद्योग्यवस्याप्युच्यतेउवात्रामाथस्येवसिद्धत्वेनयोग्यत्वाकरणाशान्वेशोपुक्तोअवधस्यसिद्धत्वेनायोग्यत्वादित्याशीअप्रमाणो
 तशचेत्युक्तं॥ सिद्धस्यापिमृदादेःपदादावयोग्यत्वेन
 सिद्धत्वात्तद्योग्यत्वात्तद्वगतेरदृष्टार्थप्रकार्यगम्यस्यविरोधयोग्यत्वस्यप्रमाणानार
 लोकात्रुमशक्यत्वात्सामान्यतश्चअवधस्यस्यापिनो
 जनादेस्तृप्त्याहेफलसाधनद्वन्द्वेननतातुंशक्यत्वात्तद्योग्यत्वेनअवधस्यकरणश
 ल्युत्तिष्ठेत्तयाशयः॥ नवसाध्यांशवकरणाशान्वे
 योविधिविरोधेस्तीतिविध्यविरोधस्येत्यनेनोक्तं॥ ततश्चायोग्यत्वविरोधनक्षणस्यसा
 ध्यांशवधोतिकमकारणद्वयस्याज्ञातावाद्यामेने
 त्येवमवयोविज्ञायतइत्यर्थः॥ प्रत्युतनामाथस्येवअवधस्यनिरपेक्षस्यकविकरणत्वात्
 पक्षेययोग्यतानिकमकारणमस्तीति सर्वेत्यनेनोक्तं॥ यच्चनियन्त्रत्वेनायोग्यत्वंपूर्वपक्षिणोक्तं॥ तन्निरस्यतियद्यपिचेति॥ ननुवसतिस्त्वनियत्यपेक्षणादितं
 कस्यादिपाशोच्यनामाथस्यापिनित्यसिद्धत्वात्सामान्यमाहसर्वमेवचेति॥ नवप्राप्तिद्वयेवशास्त्रेणकरणत्वेवाच्यमिति नियमहेतुवस्तीत्याह नचेति॥ किंचा

नीतस्यापि यद्दोषसर्गादेः शुभाशुभौ तयोर्नो वर्तमानस्य वृत्तान्तस्यार्थप्रकाशेन विद्यंत्याश्चर्यधर्मस्य विकारहेतुवद्वर्तनाच्चाप्यसिद्धिमात्रेण मात्रेण साधनं
रानिवेशायो गतेत्याह प्रमाणेति॥ उपसंहरन्ति न स्मरन्ति॥ यस्य वेति ताव्यं संक्षेपेण व्याचष्टे न वेति॥ यद्वैद्ययागादिभ्यश्चर्यरूपकर्मवाचिनो भवतु शब्दस्योपपत्तिः
तीतिरुक्तं प्रयोजनं वाच्यं यद्वास्तुपुष्पगणेन प्रकृतं
नियन्त्याख्यासंस्तथावाच्यं प्रत्ययान्तत्वात् वाच्यं
भाव्यनिश्चयादस्मिततमस्य च कर्मणो लाव्यत्वात् निश्चि
यत्ता कर्मवैधर्म्यस्य लाव्यत्वाच्चित्तावना रूपेण करण
पिसकर्मकत्वात् निरित्याशंकतेन नुवेति॥ लावनावगतिहेतुज्ञास्यकर्मकभक्त्युक्तं तव सर्वमाख्यातं प्राप्नोतीत्यर्थः दुर्लभं॥ शोकानि प्राये व्याचष्टे तद्वाही
ति॥ येन कारणेन स्मितं तमेव स्वर्गादिसिद्धिपदार्थे लावनायाः किमित्यंशो वरुह्यते धर्माश्च स्मिततमलाव्यवरुह्य किमित्यंशो लावनायो गितेन कारणेन न

कश्चिद्वातुरकर्मकः स्यादकर्मकोवाय कश्चिद्वातुरसर्वो न तावनायोगी स्यादिति हेतुः योऽर्थः ॥ हेतुश्चोक्तं व्याचष्टेयदिवेति ॥ तावनाकर्मणैव धनतोः सकर्मक
 वे स्यादयं दोषः न चेत्तदस्ति धनार्थसाध्यकर्मनिबन्धनोद्धानो सकर्मकवस्येति परिहरति नेत्यहंति ॥ धनवर्धसाध्यस्य कर्मणो कर्मके घनावाप्तसर्वार्थसकर्म
 कवापत्तिरिष्टवर्धनाद्यशकानि प्रायपरिहारः ॥ तावना निबन्धनस्य कर्मणः सर्वत्र तावना कर्मकेत्यो तावना नुपपन्निरुत्पन्नराधेन हि
 नीयाशकानि प्रायपरिहारः ॥ धनवर्धसाध्यस्य कर्मणो कर्मके घनावाप्तसर्वार्थसकर्म
 तावनाकर्मणो व्यवहितसिद्धिर्धनवर्धकर्मणो नैव
 प्रियदेव धनवर्धप्रतिकर्मवत्तदेव तावनां प्रतिनन
 नान्यद्यत्तेन हावर्थस्वरूपप्रयुक्तवाहावर्थकर्म ॥ यत्तन्मन्त्रेति तेन पुंसां पुंशितिकर्मणिकवाचिदुत्पद्यते कुतश्चिद्वाकारणान्न कदाचिदुत्पद्यते तन्नियोगप्रयु
 क्ता न्नियोगस्य तत्तावनादिययवा तावनाकर्म ॥ उदाहरणनिबन्धोक्तं व्याचष्टेयदिवेति ॥ एकसमाप्त्यनंतरमेवोदनाख्यकर्मोत्पद्यते गमनसमाप्त्य

नेतरं च यामप्राप्य स्वान्तरं किंचिदप्येति नित्यं तनायापवर्गं ग्राह्यः ॥ अधिष्ठानान्यव नियमानेनोक्त इति शंका निवृत्त्यर्थं तत्रेत्याहुः ॥ धर्मवर्था समाप्त्य
 नेतरं नियमानाद्यमाना रोदनस्य धर्मवर्था कर्मवृत्तुद्देश्यं लक्षणे स्थितं नमस्त्वस्य प्रयत्नाभ्यासावनेव तावनेकगोचरत्वाद् रोदनमात्राद्देशेन यदा प्रवर्तते
 तदैकस्यैवोत्पत्तिकर्मना ॥ यदा रोदनादिकर्म
 माधिष्ठानमपि सिद्धं तस्याशयः ॥ न ह्यन्यत्र नियम
 इति ॥ विप्रकथ्यः पराशरः ॥ धर्मवर्था द्विप्रक
 र्मावधारणं युक्तं ॥ ननु तावना कर्मवावधारण
 प्रयुक्तं वा स्वरूपव्यवस्थानेन शब्दोऽन्यत्र न कलावो वसातुं ॥ तावनाफलस्य तु निर्यागप्रयुक्तत्वात् तस्यैव लोके नियोक्तं राजादेः संतोषादिपूर्वकफल
 रानप्रवृत्त्या व्यवधानदर्शनाद्देवपियोऽसिद्धाधिकरणन्यायेनानेन न्यनियमत्वाद् नंतरं ज्ञेयवानपेक्षतावनाकोप्यमात्रवेन नियोगवशात् कर्म

मानवा जावना कर्म बाधधारणेत्याशयः॥ नान्यथा कर्म कथं युक्तेष्वप्याख्यातेषु सावनी जावनी गतिः संभवतीति सर्वत्र चनेन सचितं ननु कर्मकेषु धातुर्थक
 मांतावेपि सावना कर्म सुपगमेत्याख्याशयतीति द्वितीया कस्मान्न प्रबुद्धतस्याशं व्याहृतं चेति॥ जावनाया लाव्य निष्ठवा इवित्रे वयसा व्यवा द्वितीया याव्य प्रा
 धान्यपरपर्यायमित्तमत्रा मात्रावात्रिचेन न विदु
 नाति॥ अग्निमादधीतेत्यादौ तु तावना कर्मवान्य
 वना कर्मणो रन्यत्रा निधनस्य त्रीका निरासप्रया
 दौ द्वितीया निर्दिष्टस्यैव प्रायेण जावना कर्मवृद्ध
 ति॥ विसृज्यते तीत्यादौ द्वितीया निर्दिष्टा मपि देवतां कामशब्दोपवेक्ष्य सावा जावना कर्मवेन त्यक्त्वा कामशब्दोपवेक्ष्य स्वर्गादेरेव तावना कर्मत्रा अयणा
 शुक्ता कामशब्दोपवेक्ष्य हेतुकवस्य प्रायिकेतेत्याशयः॥ द्वितीये क्तस्य कर्मवस्य निर्विषयत्वा त्रीका निरासा ध्वं यजिधवर्धकर्म तोक्ता॥ यागेपि देवतायाः

स्वरूपेणासमवाया कर्मवा योगमात्रां व्यानतिमत्तमपि प्रच्युतं यद्यमान इत्योद्देश्यबलज्ञानवादेव तावत्स्य दुःखमान इत्योद्देश्यस्य वयुर्वीदे लोके प्रच्युतदर्शनादुप
वारेणोक्तं ॥ शंका निरासमुपसंहरति तस्मादिति ॥ न चैवमपि तावना कर्मैव तद्विरोचना नूतनस्या सन्नायनादेरपि अत्रार्थस्य सकर्मकत्वसकर्मका कर्मक वि
भागो न दृष्टेतेत्याशं कते करतहीति ॥ भावना विशेषे
दि परिणामस्य बीजावायादि अवर्थक मन्विदशीना
परिणतमिति नियतरूपप्रतीतिः पारंपर्यशब्देन सा
धमस्या तावत्फलक्षितः ॥ तावना कर्मा निधनस्य
मीनवाङ्मया तावत्तया न स्यात्तावा ध्वनिवाशे पलक्षिः ॥ कदाचित्प्रबुद्धस्य रिणान्नयवनादिना अत्र साम्यलक्षणत्वात् सद्भावेप्या नंतर्या तावा च यान
स्यामीनस्यैव तत्फलमिति नियतरूपणाद साक्षादनुत्पत्तेर्वा अवर्थक मन्वा योगादसि श्चादेरकर्मकत्वं ॥ पचादीनां तु अवर्धनां विक्रियता तदुत्पादिना तद्वदेन
रूपानि ५

पनामृष्टममिवाच्यं न हितमं व संतुष्टं न त्रयमादिना वसाक्षादा नेतथेण दंत दितिवा नियतरूपतया अत्र धर्मसंबन्धिनो दनरुपाय द्याप्राप्यमाणत्वेन वा कर्म
 णाव्यतिचारात्तात्पर्यादीनां धर्मो नो संक्रमे कश्चित्तिथि विगम्यादीनामिति अत्र धर्मपरतया स्वरूपपरतया वावर्त्य योज्यं ॥ साध्यसाधना च या निधनमात्रे
 एस्वरूपाख्यात सिद्धः किं केन कथमित्याकांक्षात्र या निधनमनर्धक मित्याशं व्याहृतेयमिति ॥ कथं यथासन्निकर्षेणानुसारेण कल्प्यते
 कथं वातदसावाद्या कथं चिदुपस्थाप्यमाने व्यपे सायां श्रुत्यादीनां कृतं ॥ अनिदेशस्योपकारद्वारादयं ते लुक्तं ॥ भावनायाश्चोपापेक्षे
 पिखवायोपात्तसाध्यसाधनमात्राद्ये विविधये वसान्त्वां निवर्तयितुमाह नत इति ॥ ननु विशेषणविधिं विना विशिष्टविधिर्न संभवती
 त्याशं व्याहृतद्विधनामेति ॥ तस्मादित्युपसंहारः अधिकरणार्थोपसंहाराथमिति शंको निवर्तयितुं सूत्रार्थमात्रोपसंहाराथं न व्याचष्टा
 इतीति ॥ कर्मशब्दवत्तावार्थं च यो नैको कनाख्यातोपलक्षण सिद्धे कृतयोपादानार्थं च मथेति नायोपाशं व्याचष्टा इत्यनेन भावार्थव्यविशेषणोपयोजन
 मुक्तं न त्रयेनादिशब्दानो कर्मनामधेयत्वं स्पष्टं ज्ञेयमात्राधिकरणार्थीन बाद्यागादिखनेत्रकर्मव्यामेनोदाहरणमद्युक्तमित्याशं व्याहृतवतीति ॥ ननु

येनादिनाहवद्यागादिशब्दानामपि अत्रार्थस्य कर्मदा विज्ञाद्वावर्धनात्तस्मीत्याशं व्याहृतागादयोहीति॥ अतो राख्यानप्रत्ययोपानलावनोपश्लिष्टस्वार्थवाचितो
 पलेनादिहापि लावनोपश्लिष्टस्वार्थवाचितो कथं नाहुमीयत इत्यात्रायः॥ कर्मशब्दश्च विशेषणप्रयोजनानिभनार्धकेविदितितार्थ्यनत्रोदाहरणमाक्षिपतिकेचिदि
 ननु निजेताद्वावनेरव्युत्पत्त्यादेनेनभावनावाति
 योज्यापारविशिष्टप्रयोजकव्यापारवाचिभावश
 तितावपि विनि॥ यदाहुतावनाप्रयोजनवानिशा
 नवाद्युक्तोवतावार्थतनिपरिहारांतरमाहअ।
 यव्यापारवाचिनेनकर्मशब्दवाचनेन विशेषणेनव्याहृतिरित्याशंकनेकथं पुनरिति॥ कियत इत्यस्मिन्नर्थेकरोतेरोणादिकमनिप्रत्ययभूतः कर्मशब्द-
 स्यादुष्टेयव्यापारवाचिनेनतावेत्यादिहकर्मव्यापारवेनादुष्टेयवाचकाविनोत्तवत्यादेर्धनोः कर्मशब्दवायोगादुत्तरवार्तिकायोनुसाराद्वाहुयव्याप

रवाविमर्षश्च निप्रायोऽनुमात्रशब्दाः॥ अत्रार्थविशेषानवच्छिन्नायासावनायाऽनुष्ठानमशक्यत्वात्तदा विनोक्तोरपि कर्मशब्दवैनासीति परिहरति नि
 विशेष्येति॥ ननु तावनास्य अत्रार्थविशेषावच्छिन्नायास्तर्ह्यनुष्ठेयत्वाद्वादिशब्दानां कर्मशब्दोपपत्त्यत इत्यारं व्याहृत्य अत इति॥ तत्र न स्यात् सिद्धकर्व्या
 पारत्वाद्वावना विशेषणवैनासीत्याशयः॥ किमु न
 रयति यदीति॥ न खेव सेति नामधेयविनोपोद्घातत्वं
 तथापि संबन्धेर्ध्विनामकवाप्रमाणलक्षणासंगते
 तद्व्ययेस्मिन्नधिकरणे निरस्ततदेतरत्वं दर्शयित्वा
 कस्मान्नामधेयविनापीहैव न कृतेति शोकते अथेति॥ प्रासंगिकत्वेनानेतरसंगतो संनवत्यामपि न सता संगते नैव कृतेति परिहरति चेदेति॥ शोकादयः
 निरासमुपसंहरति तस्मादिति॥ तथेत्यादिना व्यस्यष्टवाद्व्याख्यायनवेति नाव्यस्यर्गसावत्यदितिकलाव्यस्य प्रागुक्तवार्तिकेन कथमिति ना

या कोक्षयोणयोक्तवान् विरुद्धपुरुषाद्यन्ति धनानां दयुक्ता नानाव्याचष्टे न वेति। अर्थिवाचिनः कमिषदस्य लक्षणार्थिशब्देना निधनाजस्यैकादशाद्यत्ता
ये फलपरत्वस्य वस्तुमाणाद्वादिरोच इति तावोपस्थेनेनातिशयरत्रिनिष्प्रधिकरणवित्तक्तिवल्लक्षणस्य विविक्तक्तिवृत्तसाध्यसाधनाव्यापादकत्वेन विपरीत
साधनत्वादहेतुवा माशेष्यतीत्युपसर्गो विगमार्थो
क्रियेति फलभावनावयोपक्रमान्न इव्युपरादाः
गर्भहृद्वनेन जडयति आहवेति॥ सर्वेषां ना
त्यागां व्याहनतावदिति॥ अथ माशयः॥ असर्वथा
भावनाविविक्तप्रत्ययस्य फलपदाद्यकारा श्रवणेपकवं सिद्धानि नोपीष्टं क्षतो र पिखनः प्रत्यय निरपेक्षस्य सावनावा विज्ञानावेन फलपदाद्यायोगाभा
वतेपकवमिष्ट किंतु परतः प्रत्ययाद्यकारा भावना तुरज कवल्लक्षणभावार्थववशात्॥ तन्न नामोपस्थेनेन क्रियादिनिप्रत्ययाद्येन तावार्थकोपपत्तेः सममि

नि॥ सो कव्यावष्टेयदीति॥ तावता वृत्तस्यैवकारेण कारणवाचिशब्दानपेक्षोक्ता॥ तावता वाचिबोडु फलपदाद्ययदाराप्रत्ययस्वाभवादेपकनोचयवादिस्वमा
 नवात्रविचार्यवेनेष्टे लात्राय॥ तावपदस्यापीत्यनेन श्लोकश्चावाशहोप्यर्थव्याख्यातः॥ येनमुप्यतोस्वेप्रयोगेरूपोपलक्षितानि नामानि तस्मान्नेत्या॥ पराकांक्षा
 न्ततवास्वेप्रयोगे॥ ननु नावार्थवाविशेषाद्वाडुवन्ना
 कमित्याशङ्क्यादयडुक्तमिति॥ अयमाशयः॥ अस्मद्वर्थ
 पिउदधेन्द्रियकामस्येत्यादौ नाम्नः फलपदाद्ययदरा
 अत्रुनामो विनोयं वक्तुमेतस्मिन् वक्तुं तत्रयदैकस्मादि
 उक्तं तत्रैकाव्येपि नाम्नो वक्तुं कल्पनाक्षतोस्मिन् वक्तुं कल्पनेति विशेषः साहेन सूत्रेणोक्तः॥ आश्रितवात्ययोगस्येति सूत्रावयवेन श्रुतिवाक्यकृत इति॥
 अथेव सिद्धसाध्यवृत्तनो विशेषो न श्रुतिवाक्यकृत विशेषवत्तद्वत्मात्रनिमित्तः किं उवास्तवोपी निवस्तुधर्मोप्यनेनोक्तः॥ कीदृशोसौ विशेष इति प्रश्नोपवी

वरीतुमाहकथमिति॥ प्रतिपदयन्निष्ठोपन्यासस्यानिष्टायत्यलिभनार्थवेनप्रस्तुतोपयोगेवकुमाहएकस्मादिति॥ कथंनान्नःफलपदान्नयेवहृदष्टप्र
 संगपरिहारइत्याशंकाहनामृशेति॥ ननुसिद्धरूपस्यापिनामार्थस्याश्रयत्वेननिष्पाद्योक्तवैयर्थ्येदृष्टेनोपकरीष्यतीत्याशंकाहनामृशेति॥ विधीयमानस्यभ
 वेयस्यकिंचिन्नमीहितेप्रतिसाधनत्वंविनाविधेरप
 यत्वेनग्रहणास्यप्याश्रयत्वेकश्चिददृष्टोनामार्थ
 नामार्थःसाधनत्वेननापेक्षतेयेनसनामार्थस्यफला
 वारणार्थत्वेनव्याख्यायत्वेत्यर्थइत्यनेनप्रयोगशङ्का
 बाध्यप्रयोष्वानावादमुक्तमार्थव्याधिकरणव्युत्पत्तिमाहप्रयुञ्जतइति॥ प्रयुञ्जमानश्रुतिवियवत्तत्त्वज्ञानार्थस्यप्रयुमानतोक्तेत्याशयः॥ सूत्रांत्यप्रयोगाद्
 वदयमप्युच्चारणार्थतयाप्रसिद्धाप्रयोगशङ्कावाच्यार्थतयाकस्माद्व्याख्यातइत्याशंकाप्रयोगस्यसमस्यारूपोपलब्ध्याभारद्वेत्तेर्व्याश्रितत्वात्तस्याहसाद
 यवसानाज्ञामार्थप्रतिपादनंयोगाज्ञादर्थेनविध्यनुपपन्नैरन्वार्थत्वेनैवविहितस्याश्र
 योपकारोक्तवैयर्थ्याभ्योस्मिन्नेकस्यस्यादित्याशयः॥ आश्रयत्वेनवाच्यंशुक्लद्रुपि
 वेयैकवैयर्थ्यस्यदृष्टेनोपकरीष्यतीत्यर्थः॥ उच्चारणोपपत्तिवित्तायावयवेनोपनिशब्दमु
 वाच्यार्थत्वेनव्याख्यातःतत्रप्रयुञ्जमानशब्दाकर्मव्युत्पत्तिरुक्तेत्यानानिश्चयस्योच्चार्य
 वदयमप्युच्चारणार्थतयाप्रसिद्धाप्रयोगशङ्कावाच्यार्थतयाकस्माद्व्याख्यातइत्याशंकाप्रयोगस्यसमस्यारूपोपलब्ध्याभारद्वेत्तेर्व्याश्रितत्वात्तस्याहसाद

॥ ४१ ॥

तदाकारेवहीति। उच्चारणेपि निष्कारोपलब्धिनिष्पन्नतेह विवक्षितेति निष्पन्नशब्देनोक्तं॥ अस्मकदिनिताव्येणरूपोपलब्धिपदं क्वापि रूपासिद्धयेणाद्यमुख्ये
न व्याख्याय क्रियावैधर्म्या लिङ्गानेनैव निरेकमुखेन व्याख्यातं तदुक्तयमपि नामार्थस्य साधनानपेक्षवाच्यनिष्पन्नत्वस्य वक्तव्यत्वादावर्थस्य वसाधनापेक्षवाचा
त्रिष्यन्नत्वस्य वक्तव्यत्वादुक्तमाशङ्क्याह अनुत्पन्न
नाम्नः फलेपदाद्यस्यानाशङ्क्यत्वात् तन्निरासार्थमि
शब्दाह निष्पन्नव्याने किमर्थं तर्हि नामानि लुक्तमि
सूचितेन स्पष्टत्वाद व्याख्यायतनस्मात्तेन्यः पराकां
गार्थत्वेन व्याचष्टेतेत्येति॥ स्वयमन्यवाचिबेन परशब्दे व्याख्याय प्रक्षनवाचिबेन ताव्योक्तं व्याख्यातुं निष्पद्यत्वेन च लुक्तं॥ निष्पद्यत्वेन प्रक्षनस्य सनोयासा
धनाकोहासान विद्यान निष्पद्यत्वात्तावादित्यर्थः॥ इदं वाचिनावापराशब्देनेव न चार्थो लभ्यत इत्यन्यथा व्याचष्टे अथवेति॥ नूनं वादित्यादि सूत्रवयवनेरा

त

कोट्योपपादनार्थेन व्याचष्टे कृत इति ॥ यौनरूपपरिहरति स्वरूपेति ॥ येन मुक्तावर्थे प्रयोगेन विनैतान्याख्यातानि तस्मात्तेभ्यः प्रतीयेतां त्रितया प्रयोगस्य
आख्यानस्वरूपकघनस्य प्रयोजनमाह आख्यातेति ॥ श्लोकं व्याचष्टे अर्थस्तत्त्ववदिति ॥ व्यापारात्मकत्वाद्वाच्यं तस्य व्यापारस्य चानुपसंहाररूपवारव्यानिष्प
न्नरूपत्वाच्च तावेति वसाध्यात्मकतेन्याशयः ॥ न
यः प्रसज्यते त्यागं कृतं न चिति ॥ नामधेयवैश्य
नस्यादिति परिहरति नेति ॥ अन्योत्पादाद्युक्ता
नान्याख्यातानीत्यनिश्चयान्न चितं परिहारात्
साधना को सा नुष्ठेयवनिर्वाहार्थं फलाकांक्षां विवर्जयतीत्याशं व्याह अतिशयेनेति ॥ यागादिगोचारेणैव साध्यानुक्ता वा कांक्षा उपलक्ष्येति निश्चयः
कोट्योपपादनार्थः ॥ तस्मात्तैः प्रतीयते तस्मात्तैः साध्यानुपपादितसाधनार्थं कोट्योपपादितसामर्थ्यस्य भवत्यर्थवत्त्वं ननु तेषामुक्तमितिसूत्र

विदुषुपसेहरतितस्मादिति। अनेनचनव्याख्येनइतिताव्यमपित्तव्यतोव्याख्याते। उच्यते। अत्राणस्वप्रयोगकालेस्वार्थप्रयोगेनविद्यतइत्युक्तेप्रयोगकालेप्रयो
 गनियेक्षयागादिशेषणत्वेननिवेक्षवताराव्ययोगकालेर्धोनविद्यतइत्यर्थप्रतीतेः। स्पष्टवान्वाख्याताथेताव्येनव्याख्याते॥ अदृष्टकल्पनात्पत्रवक्रवैक
 तेनविशेषणक्षवर्थफलवचसिद्धेराश्रितत्वादिति। देवानर्धव्यमात्रोक्तिकेवेतिनाथोदेवेतरसमुच्चयार्थेनव्याख्यातेतत्रपूर्वोक्तादिशया
 दत्तदुक्तस्यविशेषप्रयोगेस्यविवेकमाहकिंवेति॥ १ कपदोषादानाद्वावर्थस्यप्रत्यासत्तिलक्षणयाश्रुत्याभावनावयः। नामार्थस्यवाक्येनेत्यर्थः।
 अत्रानियेक्षस्यनामार्थस्यभावनापुरजकवाद्वाच्यु नोपिअवर्थस्येवप्रत्यासत्तेर्नशब्दग्रहणादासवधानिवृत्तिः॥ अत्रताव्यक्तैतेनेखामा वा
 रव्यातानांप्रदुष्टनेस्मिन्नितिव्युत्पत्त्याप्रयोगाद्वाच्यु यःप्रतिपाद्योर्थोअवर्थापुरक्तभावनाख्याः। पुरुषेणाश्रितइतिस्मृतावयवस्वरूपेवा
 रव्यायतदुपपादनार्थेपुरुषाश्रिताभावनाख्यातेरुच्यतइत्युक्तंनवाख्यातेपुरुषाश्रितादानाक्तर्थतदवद्यावगतिरित्यारोक्तापुरुषस्याख्यातेर्भावनाथोनि
 योगादवक्ष्येपक्ष्येवमुक्तातवापिअवर्थस्यफलपदावयः कठमित्यारोक्तार्थाक्षिप्तस्यपुरुषस्यफलपदादिशेषप्रतीतेराख्यानोपनास्यअवर्थस्यभाव

नाद्वारः पुरुषाद्ययः प्रतीयते ननु इत्यादिर्नामार्थस्य सुहोतस्यापि तावनाद्वारो न विव्यतीति सर्वे* तावोथ इति सूत्रोक्तं चोद्यमनुसाध्यश्रुतिवाक्यविशेषा
निश्चनेन परिहृतं तत्रैकेपतो व्याचष्टे पुरुषेति ॥ तावनायां पुरुषस्य नियोज्योपादानार्थं नद्यापाराताका ॥ अत्रस्य धानविधिं तावनानुष्ठानाशक्तेस्तदुप
लब्धेयो तावनायाः पुरुषेणापेक्षित इत्युक्तं ॥ दर्शय
क्षनात्तामधेयवितारेचातुदाहृतवाद्वाच्यस्या
दिनागस्य विहितवाच्यस्य न्यायेन लक्षणयाया
नापुनरारंभः ॥ कथं पुनरिति नाय्येण शंका निरा
यत इति प्रतिपद्युपाय विशेषविचारयोगात् तस्य निपादनायेतायो सूत्रकदाहेति नाय्यतात्पर्यमित्यर्थः ॥ चोदनेत्यप्रवृत्तमइत्यादिनाथोक्तं सूत्रार्थतात्पर्य
तावनाय्ये फलायति ॥ वउथ्युक्तं फलायति तत्रैकं न पराशरं ॥ अत्रैकं व्याचष्टे देवायति ॥ इत्यंतरकारिरस्य तावनायैविकर्मफलसंबन्धेपयनोरस्य निष्प

मालकवाक्कावाधोधिकरणस्यैवकेन्यः फलोत्पादनावगतिरित्येतावतिपर्यवसानोपपत्तेः सूत्रस्यचारं सकं प्रवर्तकं वाक्योदनेनियोदनास्वरूपकथना
 धेतयापि व्याख्यात्रेण वाक्यत्रेदेस्वरं सर्वसंज्ञावातिधानार्थमित्युक्तं तद्व्यतिष्ठुपन्यस्यति अत्रिति ॥ केन विप्रमाणेनानवमनसर्ववाटवयवार्धमनुगत
 मस्यनामेति वक्तुं त्रीदिरुपहासार्थः ॥ श्लोकव्याच
 ययमात्रग्रहणं ॥ अनुमानाप्रवृत्तिमुपपादयति
 पपादयति चेति ॥ श्लोकव्याचहे आगमिकवमणी
 माहकामेवेति ॥ अर्धापत्यप्रवृत्तिमुपपादयति अ
 र्धापत्रिणावदीति ॥ शब्दप्रामाण्यानादरेदृष्टार्थापत्यवनारात्तदावेच्छरेच्छादेरपि विवेच्य हेताः पराजिमनस्योपपत्तौ दपिशहेनोपादनं ॥ ननु श्रुतायाः
 फलयागादिसंगतेरुत्तरेति नात्रुपपत्तेः श्रुतार्धापत्रिनिराकृतं मशक्येत्याशेकादश्रुतार्थापत्रिरपीति ॥ अथर्ववृत्तका विफलसाधनत्वेन संज्ञाव्यतस्ति

यानिरकारिधानासंतविज्ञानिधानायान्यथापुपपत्तेः कथंचिन्मरिहारासंतवः प्रत्यक्षशब्देनशब्दाविनोक्तइतिनकथंहीदपीत्यनेनव्याख्याते॥नकेयनमय
घातुपपत्तेः कथंचिन्मरिहारासंतवदेवविषयवस्यसंतविज्ञानिकेवुन्तामन्यतः प्राप्तवादीत्यपिचेत्यनेनोक्तं॥इवेद्यवदाप्रसक्तेरित्यर्थः॥इवाख्यविशेषेय
वदेयसामान्यशब्देः कृतहान्यतावः॥सामान्येनवि
दय्यपूर्वेनप्रवर्ततइतितावः॥नवापूर्वाभावेषु
व्यमाणमलिप्रत्योपस्थितसंतविज्ञानतावदाहप्र
यतिरनाशोव्यतिथितोन्येत्यनेनोक्तं॥ननुप्रसक्त
रहेनहीति॥युतसाध्यसाधनसंबधविरोधिनापूर्वमित्याहअपिचेति॥नवसाध्यसाधनवाकासहितंतक्त्ययिउंशक्यंप्रमाणान्तावादित्याहमत्रिति॥
कथंनहिंयुतसाध्यसाधनसंबधमिहिरित्याशङ्क्याहनिनेति॥एतदेवशोकापूर्वकमुपपादयतिकथमिति॥नवस्तुमितिकलसाधनवेप्रयोजकमन्ता

गदिप्रतिप्रसंगादित्याह अपिचेति॥ एतदेव विज्ञेयमित्यदिचेति॥ ननु राश्र्वागागादेः फलसाधनत्वावसायादिननुवेनयनस्य साक्षात् साधनत्वायोमावृत्तायि
 संबन्धिनो साधनत्वं सिद्धये पूर्वकल्पनेति स्वयामवाश्रयानिरस्यति अथवेति॥ एतदेव व्याचष्टे यदीति॥ अनिकोतोतीतो विनष्टो योगा यस्य न विविधः॥ न
 ब्रह्मनः स्वरूपेणावेति आद्यागादेः नानिकोतस्या
 प्रतियोगि यागादि निरूपणाधीन निरूपणत्वात्
 उक्तोपपत्तेः स्थायिनः संबन्धिनश्च साधनत्वं तत्र वि-
 नस्यापि फलस्य कथं तत्तन्वावधारणेत्याशङ्क्य
 ननु स्यनवानिकोतयागेभ्यः पुरुषेभ्यः फलोक्तिरित्यादिना निषेद्यमानत्वात् स्वतंत्रस्य साधनत्वावस्य साधनत्वादर्शनात् तदेह साधनत्वं कल्पनोचितेति स्व-
 यमेवाश्रयानिरस्यति स्यादिति॥ लोके यस्तुत्यादि फलोक्तित्यादिना निमित्तताजनादः क्रियावृत्तौ दृष्टदत्तिकमस्योत्पत्तयपक्षसाम्यात् कृत्तव्यविशे-

प्रणासावस्येवनिमित्तकत्वनोचितेऽर्थः॥ विनष्टस्यकर्मणःसाधनत्वासेतवेकानंतरत्ताविफलसाधनवत्स्याद्वैकल्पस्यशास्त्रार्थवानवधारणाकथ
मपूर्वकत्वेनेत्याह किंचेति॥ श्लोकं व्याचष्टे क्रियेति॥ नवनंतरं फलानुपलब्धेः शास्त्रप्रामाण्याच्चावश्यं फलोत्पत्त्यवसायाकालानंतरत्ताविफलसाधनत्वाव
धारणेन विष्यतीत्याशंकतेतत्रेति॥ अनुष्ठाना
स्यसेतवतीतिपरिहारनितदिनि॥ श्लोकं व्याच
ष्टातुमशक्यत्वात्तस्मान्ननुष्ठानानंतरकालोपस्था
ष्टानंतरकालशास्त्रविधारणेसत्यन्योन्यप्रया
धनत्वेनिश्चितेपश्चात्तदंतरावनाशास्त्रविरुद्धनिसूचयितुंयत्नेयुक्तं॥ वैशुण्ण्यकथनायापिपानंतरातुत्यसिसेतवान्नाशास्त्रविरुद्धाद्वैकल्पनानुमे
न्याहअपिचेति॥ सर्गादिप्रधानमाध्यात्मिकस्यैकस्मिंश्चिद्विशुद्धेभवेतीतरसादुपेय्यतुत्यसिसेतवन्नुसर्वमहः॥ विदुःपुरुषसाध्यवैका

शकावपि वयुण्यापत्तिः कर्तुं धिनिवृद्धवचननापपादिता ॥ सर्वेषु पदार्थेषु स्वस्वदेवाकर्तारस्तन्मध्यकवित्पदार्थकविकर्तव्यतात्पर्यपरिहायेवाहितवर्गः ॥
 श्रोतव्यावदोदृश्यनरेवति ॥ प्रायेण तावदेव गुण्यदृश्यते यत्रापि न दृश्यते तत्रापि सास्त्रविरोधतदेव कल्पनीयमित्यर्थः ॥ ननु स्वर्गनरकयोराशु भिन्नत्वे
 नानंतयोपयोगागम्यनुष्ठानादसर्वकारवत इत्यत्र बध्मरणांतवित्यतीत्याशङ्क्याह नवेति ॥ एतदेव प्रश्नप्रवृत्तकमुपपादयति ननु
 तदिति ॥ निरतिशयसुखदुःखात्मकयोस्तादृशसुखदुःखापन्नोगयोग्ययोर्दशविशेषयोर्वीस्वर्गनरकशब्दाभ्युपगमनयोश्चाने
 नशरीरणप्राप्त्यसंत्तवात्तंतयोपपत्तिरित्याशङ्क्याह नवेति ॥ संवधयद्दण्डसंत्तवेन वाच्यत्वायोगात्सूक्ष्माणि वासांसि स्वर्गश्चे
 दनंतस्वर्ग इति सुखहेतोर्दशस्वर्गशब्दप्रायागेनाकृतिन्यायादिसोयणतत्तस्य जौकिकस्य स्वर्गशब्दवाच्यत्वावगते दुःखहेतोश्च
 दारिद्र्यनरकापरपर्यायदुर्गतित्राह प्रयोगादिमायोवदुःखहेतौ नरकशब्दप्रयोगदर्शनात्ताकृतिन्यायेनैव जौकिकदुःखवाच्यत्वावगतेन न
 योपपत्तिरिति सुखदुःखात्मकत्वेन न्यनेन सूचितं ॥ श्रोतव्यावदोदृश्यनरेवति ॥ तनस्वर्गनरकयोराशु भिन्नत्वेन तयोपपत्तेर्न यागादिस्योर्विशेषोस्तीत्युसं

हरति इतीति॥ शास्त्रीयक्रियाजन्यत्वेन चाक्षर्यस्य दृष्टान्तिवैधायिकारेऽनियेधस्य दननादेर्लोकसिद्धत्वेनाशास्त्रीयवाङ्मास्त्रीयायाश्च न विद्वेत् फला
भावेनाश्वानपेक्षान्नतन्त्रनायुक्तेत्याकिं विति॥ श्लोकं व्याचष्टे आह्वय इति॥ एवमक्षर्यस्य श्रुतसाध्यसाधनसंबन्धविराधिविनाशस्यापि चकमेण
स्तत्रैव धिनः पुरस्य विनाशस्यैव वासाधनस्यो
नीश्रुतसाध्यसाधनसंबन्धोपपादकत्वादपि
रंतकवेद्युक्तमक्षर्यस्य व्यापारमकत्वात् त्रिव्या
त्याशयः॥ स्वर्गनरकोपलोगाद्यदशोत्तरेशरी च
वनेनाक्षर्यसमर्पमित्यर्थः॥ अथाश्रयाभावेन चाक्षर्यस्य स्वाधिव्यायोगाद्भुतसाध्यसाधनसंबन्धोपपादकत्वं नास्तीत्याह नवेति॥ प्रक्षेपान्तरस्य व्याप
र्याक्षर्यरंतकवेनेष्टत्वात् प्रक्षेपस्य व्यवधानात् त्रितयाद्यवतनव्यतिरिक्तयजनानेष्टत्वात् रंतकत्वाद्युपपत्तेर्यवदानस्य अविमर्शत्वात् शास्त्रीयः

म्हायित्तवतीत्याश्रयः। वार्तिकेन प्रमाणं गम्यधुरोडाश्रयः। साध्यवित्तवतीत्याश्रयः। ननु तत्र नानाश्रितत्वाद्यवदानप्रक्षेपादीनां हि सर्वथा मिनिनिर्वाण
 वार्तिकदत्तनाच्च पुरोडाशादादीयमानाश्च पुरोडाशादिशब्देन द्यवदानमेवोक्तं। अंगापूर्वाणामप्येवेन रक्षायाश्च यः सेतवतीत्यतिदिशनिस्त्वमिति।
 अंगापूर्वप्रधानापूर्वेण संबधुनवाऽसंनद्रवे
 नानवत्रोपकारित्वं सेतवतीत्याह किंचेति। आराद्धेन क्रियासाधनासमवायानिधेता।
 प्रधानाश्रयात्माश्रितत्वात्प्रधानसंबधेति चेत्तद्वारा
 उपकारित्वं विरुद्धेनेत्याशेयः। श्लोकार्धमुपपादयति नहीति। संबधुसंयोगाद्ययोगा
 नश्रयाश्रयिनावाच्यैर्गानां च प्रधानापूर्व
 संबधेक्षतावेन तत्समवेतापूर्वोत्पादकत्वात्। यागान्तरिशेय्याभ्युपगमनप्रतिबंधस्तत्तत्तत्तत्तत्
 श्रयाश्रयितावःपरिशिष्यतेन वासूतेस्यपनन
 प्रतिबंधकतास्तीत्याहनचेति। ननु राड्यकार्ये गानां प्रधानापूर्वसंबधेक्षतावेन तत्समवे
 तापूर्वोत्पादकत्वाद्योगेपिसेनिषत्पोपकार्ये गानां प्रधानापूर्वसाधनाश्रयत्वेन तत्संबधेक्षतावेन तत्समवे
 चेति। रक्षणाध्वेनोपशब्दस्य व्रीह्यादिद्वयमात्रसंयोजनसमवायिनोसर्वस्य स्यादित्यर्थः। व्रीह्याश्रितस्यास्य स्यादधानेन व्रीहिनो न्य

न्यते दुःखादवसेवारात्रतद्द्वारा प्रथमनामपूर्वोपकारिवंस्यादित्यर्थः ॥ संनिधान्यंगानां प्रात्यात्मिका सर्वमात्रपर्यावसायिवं स्यवस्थमाणात्कलसाधनस्य प्र
थमनस्य साध्यदसर्वतस्येति व्यधिकरणवच्चो व्याख्येये ॥ न चंगापूर्वाणां प्रथमनामसर्वसमवायेऽपि प्रथमनामपूर्वा अथात्मा अत्रिनेनैकार्थसमवायात्प्रथमना
मपूर्वोपकारिवं न विव्यति फलसाधनत्वे योग्यता ॥
वाविरोधश्चारायेनाशंकते अथ विनि ॥ प्रधा
तणत्वाफलसौगयोग्यत्वे स्पष्टवत्तन्मनापेक्षणे
पेसासाक्षात्संगेगापूर्वाणामुपकारकत्वं स्पष्टवत्तन्मा
त्रे संभवतीत्यत आह अपि चेति ॥ एकोऽस्वसंज्ञां गदिलक्षणान्योन्यसंबंधसंबद्धानामेव प्रावादीनामेकार्थाक्षरणाच्चैककार्यरंतकवदर्थनामं
संबंधं विनान्यान्यसापेक्षैककार्यरंतकत्वेन तन्मयोगप्रदं न संभवतीत्याशयः ॥ प्रथमनामपूर्वाणामप्यनोत्सापेक्षणां मेकफलसाधनत्वं लक्ष्यं कर्तव्यं

को २

नी २

गपेयमकादशाद्यवस्यमाणमन्योन्यसेवधत्ताकादेवायुक्तमित्यादिदिशति एतेनेति॥ अतोहस्यस्य संतवधोदिसो विहादुपपादकवाचकानां उपपत्ते
 रत्नविरपेक्षमाणमेव प्रथमानां पुरुषार्थसाधनवर्मणानां प्रथमोपकारसाधनमिति तु यसंहरति तस्मादिनि॥ कृतवमात्रशब्देन विनष्टस्य कर्मणो नि
 कोनयागस्य वायुपुरुषस्य कर्मविनाशस्यैव वाफलसाधनते निषेधत्रयमपि संवृत्तीति॥ किंवा पूर्वयागादितिर्याद्यते चिद्यज्यते वा
 नातयथापि संतवनीत्याहुनवेति॥ उत्पत्यसे संवेतावस्य अक्षर्वे विवल्यादेतुमादुक्त इति॥ अंगकर्मजन्यस्योपकाराक्षर्वस्य प्रथम
 कर्मजन्यस्य बफलाक्षर्वस्यानवयवावाक्रमेण पितृकर्मसंत विवृणप्रतीयत इत्यर्थः॥ एतदेवोयसंहरति एवंतावदिति॥ ननु यथास्य
 दवादिति निर्भवयवस्यापि स्फोटस्य कर्मवर्ति निर्नादिरस्युदस्युदस्युदतरत्वेनातिव्यक्तिरित्यनेतथाक्षर्वस्य निरवयवस्याप्यास्य
 यादिति प्रथमवर्तिरित्युदस्युदस्युदतरत्वेनातिव्यक्तिर्न विव्यतीति द्वितीयकल्पमाशंक्यहयवनिनवेति॥ एतदेव प्रथममुपपादयनिकवमिति॥ प्र
 त्यक्षशब्दस्यैवार्थस्य लोके सिवत्यपेक्षादर्शनात्तस्याद्येदियविययहयान्यतमसंस्कारहारद्वयोनादवत्यशब्दाच्चाक्षर्वेन दनुपपत्तेर्नातिव्यक्तिः संत

वतीत्याशयः॥ ननु कुलादि व्यापारेणैतद्विलक्षणव्यतिव्यक्तिर्धोदहेः सांख्ये रिष्टे त्यागो व्यनो लोकि कानां दर्शनेऽस्तु कं॥ श्रोकं व्याचष्टे सर्वेति॥ अपरं
पक्षाद्योतराद्य॥ धातरेऽन्वा लोका नंतरमुपलंतात्प्रत्यतिज्ञायाचप्रसवावसायानदतिव्यंग्यतेष्यनेष्टवस्यतु यागाद्यानंतरमप्यनुपलंतायास्वेव प्रमा
णात्तावाज्ञदयमप्यनिव्यंग्यवकारणमस्तीत्याह
नचादिशेषिवादनुपपादकत्वात्त्यत्यतिव्यक्तो
प्रतिपादनाध्वनेनेष्टंति किंच वच्यकत्वादपीत्या
परपर्यायस्वतंत्राध्वानुपगमेपरोक्तादोयाः स्फ
ति॥ विशदवज्जीरगतं स्वातंत्र्येण कार्यरतं कवमुपमानेनोपलक्षितं॥ अगकर्मस्यः प्राक्कलोत्यादनायोग्यस्य प्रधनकर्मणः फलोत्यादनयोग्यताप्र
धनकर्मस्यः प्राक्कलोत्यादनायोग्यस्य प्रधनकर्मणः फलोत्यादनयोग्यताप्र
धनकर्मस्यः प्राक्कलोत्यादनायोग्यस्य प्रधनकर्मणः फलोत्यादनयोग्यताप्र

यदिचेति॥ अपरेषां निपुणमन्यानां मतमुपन्यस्तमुपसंहरतिइतीति॥ असंज्ञाव्यमा
द्यायोगादितिसर्वधाशब्देनोक्तं॥ न केवलमध्वानुपगमेपरोक्तादोयाः स्फ
हनयेति॥ भाष्यकृद्वाभ्याह्यपमुपसंहरतिइतीति॥ प्राज्ञाकर्तव्यकार्यनियोगा
नास्मदतिमतशक्तिरूपास्तुपगमइतिताव्यक्तद्वारव्यामतिधनुमुपक्रमेअत्रे
नास्मदतिमतशक्तिरूपास्तुपगमइतिताव्यक्तद्वारव्यामतिधनुमुपक्रमेअत्रे

अथर्वनिवृत्त्यर्थं शास्त्रे तुक्तं ॥ श्रोतं व्यावर्धे प्रधनेति ॥ स दुष्टं न क प्रमाणानावेनाथर्वस्यासत्तुक्तं तदनुतायणं प्रवृत्तिरस्य निवृत्तिरिति ॥ स वेद प्रमाणाना
भावे सत्यतायः स्यान्न कतिपय प्रमाणानावमात्रेणेत्याशयः ॥ ननु प्रत्यक्षाद्यप्रवृत्तौ शत्रुशत्रुगवदनावनिश्चयोऽदिरोधेन अनुतायणं पत्रेण प्रवृत्त्यापत्तेः कथ
मन्या प्रवृत्तिरित्येव नित्यमेवात्राव्याह किमि
गमिकत्वात्तद्वारस्य अयः साधनस्यागमिकत्वेन
घात निरप्यागम एवेत्यर्थः ॥ विवक्षितं विज्ञिष्टवा
शब्दे मेवोपपादयितुमुपक्रमेणेति ॥ ननु विन
जन्यत्वात्तत्राप्रवृत्तौ नित्यमेवात्राव्याह नियोगतश्चात्रेति ॥ शक्तिकल्पनावश्यकत्वं वक्तुमेतदुक्तं ॥ वस्तुतस्तत्र कर्मफलसंबन्धयोऽनायामितीता
नामेव कर्मणां जन्या शक्तिरित्येवत्यर्थः ॥ अनेतरफलोत्पत्तावप्यावश्यकत्वं नियोगतश्चेत्यननोक्तं ॥ एतदेव प्रवृत्तमुपपादयति कुत इति ॥ श्रोतं व्या

वैश्वदेवहीति॥ केवलस्यापि ह्यस्यानेककर्मात्मकत्वात् कृत्विना साहित्यासंपत्तेरतदसंवेत्तुम् ॥ यदा च शक्तिविना न्यसंयोगपद्यं न संभवति तदा तदार्थं
तरफलोत्पत्तावपि सर्वकर्मात्मकलोत्पत्तेरस्युपगतव्यवच्छिन्नगतिरिति कर्तव्यं ॥ किं गतिरिति चेन्न तत्र विरोधेनैकस्यैव साधनापत्तेः ॥ शक्तिद्वारा योगपद्यं सर्वकर्मात्मकसाधनव्यव
वहारायोगीकार्यमित्याह नियोगतश्चेति ॥ सर्वम
दारवाद्योक्षणादिपदार्थस्वरूपे द्रव्याश्रितत्वाद्
विनष्टस्य कर्मणः शक्तिरलौकिकीत्याह लौकि
कार्यस्य उक्तत्वाद् शान्तिश्रुत्यात्मकत्वात् संस्काररूप
शुक्लवैदेह्याश्चैकसमधिगम्यत्वात् तस्य रात्रुष्टानां गेव प्रवृत्तत्वाच्च फलस्य कालोत्तरीयत्वाच्च यान्त्रिकत्वाच्च साधनसंस्कारात्मकशक्तिकल्पनां शुक्लवैदेह्यां
कोनिरस्येष्टुताधीपतिप्रमाणकचमत्तस्यास्योपसंहरति चेन्न ॥ फलस्यानेकांगप्रधानत्वाच्च साधनसंस्कारात्मकशक्तिकल्पनां शुक्लवैदेह्यां

तथापि साहित्यसिद्धयर्थे शक्तिरूपेणाहुतावागप्युपपन्नव्याश्रयः ॥ एवं स्वयं साधनमुक्ते दानीं परोक्षानिदृश्यानि परिहरिष्यन् विनयदिनावदि
त्यनेनोक्तं श्रुतसाध्यसाधनसंबन्धविशेषतावदनुभाषणपूर्वकं परिहरति यत्निति ॥ लोकव्यावृत्तये दिदीति ॥ ननु दकाहरणसाधनघटसाधनस्यापि कुला
जस्योदकाहरणसाधनत्वात्प्रसिद्धेः कथं यागोत्पादि नयाश्रयासाधितस्य फलस्य यागः साधनमित्याशंका निरासार्थं नकाराहं व्याख्यातुं
सर्वमुक्तं ॥ यथा काष्ठादेर्होतृनाद्यवन्तरवापार रूपद्वारापेक्षे विद्याकाशे साधनत्वाविधानस्तथा संस्कारात्मकद्वारापेक्षे विद्यासाधन
त्वाविधानेनिसुवयिष्ठे व्यापारशब्दः ॥ ननु पूर्व स्पष्टापारात्मकतानेनोक्ता व्यापारवेत्यख्यविद्यानुपपत्तेः शक्तिसंस्कारवोक्तिविरोधा
यत्नेन कार्योत्पत्त्युक्तलोहदृष्टोतित्रायः सिद्धरूप शक्तिरहंवाच्यः सामान्यतः प्रसिद्धस्तद्विरोधस्त्वागंतुकः संस्काररहंवाच्यः प्रसिद्धो न व्या
पारात्मकः साध्यो देशप्रवृत्तकर्तृव्यापारव्याप्यत्वाद्यवहितस्यापि यागस्य साधनत्वाविधान इत्याशयः ॥ अथ वेत्यनेनैव सर्वस्य दध्यादेरवस्थांतरापेक्षे
पिसाध्यत्वाविधानदर्शनास्वर्गादिः शब्दाख्याहर्वात्मकावस्थांतरापक्षपेक्षे विद्यासाध्यत्वाविधानातिशयनार्थं नोत्तरार्थं व्याख्यातं ॥ उपलब्ध्यानुपलो

ग्यावस्ते स्तुनस्तुमशहास्यामतिप्रेते॥ यदावस्त्वाय्यप्रवैशत्यात्मकवाकर्मफलाभ्यामनर्थन निवेदाफलं न वदावयेदनेनेह मिति न याणामपितावनां शानां
योगपद्यानि धनमपिकर्मफलकायोर विवे हाडुपपन्नं न वतीति स्तुवयितुमाह एतावानवचेति॥ परिहारद्वयेपि वृद्ध संम निमाह आहवेति॥ कृत्तन क्रिया
कारापक्त्यमिति द्वारनिर्देशोक्तिः सर्वसाधननांदा॥ रापेक्षाप्रदर्शनाधो॥ साध्यस्य वस्त्वांतरापत्ययेदाया मुत्तरार्धेन दृष्टान्तो निहितः॥ यद्वैद्य
वैविनयिकर्मफलयोः साध्यसाधनसंबन्धत्रयपक्षे
उभयपक्षमनेयविति॥ तत्र यदि शास्त्रादेव भवगम्यते
रमुक्तं तावत्प्रश्नपूर्वं निरस्येति कुत इति॥ न संज्ञावि
नितस्मादिति॥ अवधारणा सर्वस्यानुष्ठानाग्रागेव प्रसिद्धा किं पुन संज्ञावनेत्यर्थः॥ यदपि यदुरेवात्मनो योगैः संगतस्येत्यनेनातिक्रान्तयागस्य साधनत्वा
पपत्तेरक्षरस्यासंज्ञविज्ञमुपपादितं तदपि निरस्य निनवेति॥ श्लोकं व्याचष्टे यद्विहीति॥ अतिक्रान्तानतिक्रान्तयागयोरिति बहुव्रीहिणा तिक्रान्तानतिक्रान्ति

तयागपुरुषविशेषः तिमध्यमपदसोपीसमासो व्याख्यातः ॥ अविशेषमेवो, पपादयति आत्मत्वं तावदिति ॥ न च आत्मत्वाविशेषिविनिर्मुक्त्यागपुरुषस्यैव
शुद्धीययजमानस्यादिप्रयोगदर्शाननयजमानस्य तावा दक्ततया गवा लावा द्विशोऽस्तीत्याशं व्याहृत्यागवमपीति ॥ अयं तावः ॥ यागाच्चिनवा
रुपयजमानत्वेनातिमंतयागविषयं कर्तव्यमा
तिस्वरूपानिष्कर्षार्थं तावप्रत्ययान्तेन यागशब्दे
यथा क्रियारहितस्यानुवृत्तक्रियस्य निर्व्यापार
क्रियसुसुतगत्या स विध्यतीति द्वितीयं कल्यो निर
ति ॥ उक्तं न च प्रकारेणातिशान्तानतिशान्तयागयोः पुरुषयोर्विशेषात्तावेव शुद्धस्य पुरुषस्य साधनत्वापत्तेरस्य चावेन स एवाफलत्वेन स एव न स्यादित्या
ह्यपि चेति ॥ तन्ना विशेषांतरात्तावेव तिक्रान्तयागवमेव विशेषो स विध्यतीत्याशं व्याहृतयेति ॥ अतिक्रमस्य विनाशस्य कार्यानुपयोगित्वेनोपलक्षणमात्रा

च वाद्यागांतरातिक्रमेपिबोपनस्येधुरुवेविशेषाधतीतःफलविशेषासिद्धिरित्याशयः॥एकयागगतप्रयोगाल्पवदुवेयेतेदोषमितिदिशतिएतेनैव
 ति॥फलविशेषातद्धेननिरस्ताइत्यर्थः॥कथंश्चाख्यातवाच्यवेसतिप्रकृत्यधस्ययागस्यतद्विशेषणवधतीतेविनष्टस्यवकार्यानुपयोगिवात्प्रमेयांनसि
 तव्यावनेकवेलक्षणविशेषणवानुपपन्नरूपलक्ष
 षस्यमानवाद्यागस्यधुरुषोपलक्षणवानुपपत्ते
 त्विनष्टस्ययागस्यवेलक्षणानापादकवेतज्ञेय
 आहयस्यविनि॥कार्यकल्पवाद्ययाकार्यविन
 लांतरात्यादनकालेपितावाहङ्कप्रयोगाधुष्टानानर्ध्वंनधातिक्रान्तयागस्यापिकर्तुःकर्मापकारिवात्पुण्यगमेसकृतेष्टेष्टेतिक्रान्तंगस्यकर्तुःकर्मा
 रकालेपितावाकर्मानशानामुपकारसिद्धेःधुनरुष्टानानर्थक्यमित्याहकिंचेति॥कुरुतमध्यगतस्यधनस्यधनान्तराद्यवहेद्यवदर्शना

गतवेनोगतवेनोगावच्छिन्नोक्ता॥ यथाप्रथमावच्छिन्नकर्ताफलसाधनंतथापकारकोप्यगावच्छिन्नकर्तेववेदित्येतत्प्रकृतोक्तैरंगविकृतावपिप्रसंगे
 नापकारसिद्धिविकृतावंगानां प्राप्तिर्नस्यादित्यर्थः॥ अोकं व्यावर्धे प्रयाजादीनामपीति॥ उपकार्येनेवेपि तावदन्यर्धसिद्धोपकारसद्भावेनोपापेक्षते इह
 रूपकार्यमप्यनित्रमिति सोपिवेत्यनेन सूते॥ न
 जोतिगतिस्मात्किं न प्रयाजादिकर्तृजन्यस्योप
 णसद्भावात्तस्य कृतप्रयाजादेः पुरुषस्य वपुर्नामु
 धानाद्वापुर्वत्तत्रेण सिद्धिस्य तत्रार्धस्याविशिष्ट
 णवाक्यमिह तदतावेप्रसंगस्यादित्याशं व्यविनापीत्युक्तं॥ अन्यार्धो गकृतस्योपकारस्येतरत्रापि स निधनाविशेस्त्रार्धस्याविशिष्टस्यादित्यनेनोक्तं
 त्रमध्यविधानस्य फलं॥ तत्रेह ते त्रमध्यविधानं विनाप्युपकारस्यात्मनो विततवाहस्यत इत्यर्थः॥ कोननुष्ठाने दोष इत्याशं व्याहृतं त्रिति॥ ननु पश्चमं नुष्ठि
 वंगानामध्वार्थं त्रस्य वक्ष्यमाणान्नान्न कर्तुं रूपकार्ये तेनान्यार्धोपापं तावदित्युक्तं॥ प्रया
 कारस्य सद्भावेनान्यार्धो गकृतस्योपकारस्येतरत्रापि स निधनाविशेस्त्रार्धस्याविशिष्टस्यादित्यनेनोक्तं
 नरेणान्यनुष्ठानव्यानीति कर्तृव्यप्रीतीकरणेन नानुष्ठानव्यानीत्यर्थः॥ ननु तत्र मध्यवि
 वादिनिष्ठादशाधिकरणसिद्धांतसूत्रे तत्र मध्यविधानं निवेदनं त्वेन प्रसंगस्य वक्ष्यमा
 नं नुष्ठाने दोष इत्याशं व्याहृतं त्रिति॥ ननु पश्चमं नुष्ठि

तेर्विद्युदादिनिर्वाहणतर्पणान्तेः सर्वैरंगैः संयाद्यस्योपकारस्याद्यागाद्युद्यानेनोपक्रान्तस्यान्यांगानुष्ठानागसमाप्तेस्तन्मध्येषुष्ठीयमानेनपशुपुरोडाशाने
 कदेशकालकृत्कृत्वाप्रसंगेनतादर्थ्यमपिद्युक्तंविहृतैस्तुप्रकृतिप्रयोगवह्निर्त्तवात्प्रकृतोत्प्रेक्षितस्योपकारस्यविकृत्यासहैकदेशकालकृत्कृत्वा
 उपपत्तेस्तादर्थ्यमयुक्तमित्याशंकतेनञ्चिनि॥ प्रकृतोक्तानांप्रयाजादीनांविकृत्यासहकालसेदादेतदुजायाद्युपकृतमात्मरूपंवि
 हृतोत्प्रेक्षितस्योपकारस्यविकृत्यासहैकदेशकालकृत्कृत्वा
 उपपत्तेस्तादर्थ्यमयुक्तमित्याशंकतेनञ्चिनि॥ पशुयस्य
 प्रसंगिकोपकारकवैदृष्टमित्याशंक्यात्येन
 स्यनदेतत्तर्त्तवात्तात्पर्यंतकालसेदोस्तीत्याशयः॥
 प्रयाजानामकादशसंख्येनैवैरोडाशिकेभ्यःपंचत्रिसंख्येत्योत्प्रेक्षितानांयद्युपपत्तिर्यद्व्यकतेनश्रुत्याद्यद्व्यकतेभ्यःपौरोडाशिकेत्योत्प्रेक्षितो
 विकृतवानिष्ठत्यश्रुकालेनैवैवपशुकालानांप्रयाजानांशौराडाशिकेत्यःसत्तद्विकृत्यासहकालतोविकृतवाद्युद्यानेनैवैदस्यादित्याशंकानिना

नमपीतिवक्रोष्पादगोचरधर्माध्व्यावष्टेयजेनेति॥ ननु यथा पूर्वसाधनवृत्तकल्पनेपिनयागसाधनवृत्तानिस्तथा यागालावस्यापि साधनवृत्तनिरूप्या
शोका निरासाधनवृत्तानां धर्माध्व्यावष्टेयजेनेति॥ ननु यथा पूर्वसाधनवृत्तकल्पनेपिनयागसाधनवृत्तानिस्तथा यागालावस्यापि साधनवृत्तनिरूप्या
तावत्साधनवृत्तानां धर्माध्व्यावष्टेयजेनेति॥ ननु यथा पूर्वसाधनवृत्तकल्पनेपिनयागसाधनवृत्तानिस्तथा यागालावस्यापि साधनवृत्तनिरूप्या
स्तकालान्यकरणापेक्षेवैव न स्यो दासीन्यमात्रेण
प्रत्यवायसाधनवृत्तविहितानुष्ठानेपि प्रत्यवाया
वसाधनवृत्तपक्षेनैव निरूपेत्तस्यालावस्यासाधनवृत्त
गुरुकोपदर्शनादिहितावज्ञानाख्यातावत्सहकृतस्येव विहितानुष्ठानस्य साधनवृत्तकल्पनापुक्तेत्याशयः॥ अनएवाकार्यैः स्वकानेव कुर्वन्तवन्तो
त्यन्यदचेतनः प्रत्यवायो स्यतेनेव न तावेन सज्जन्यत इति विहितमज्जबन्धन्यद्वयकरोतीति तद्विहितकरणनिमित्तस्यान्यकरणस्य प्रत्यवाये

उक्ता लिखनादवज्ञाया मेव वाकरणस्य निमित्तोपपत्तेरिह नावज्ञानमेव प्रत्यक्षाय हेतुवेनोक्तं ॥ ना तापेनेव स जन्यत इत्येव शब्दोक्त्येव एव तस्य हेतु
 र्वेनिरस्तं ॥ एवं च विहितस्यानुष्ठानान्नरः पतनश्रुतीति स्मृतिरनुष्ठानान्नवति ॥ निमित्तितादेशु हेतुवे विहितकरणस्य किंचित्कारात्तावा स्मृति
 बाध्यपत्तिः ॥ एतौ वाव स देवता मपरुणदियो
 यहेतुवेदादवसीयते निमित्तितादेशु हेतुवे
 हस्यकविहेतुतादृष्टे निर्गंधार्थः ॥ याप्यपूर्व
 नन्तर्गनिरुक्तातामप्यनुत्तायणपूर्वपरिरुद्धं
 यः ॥ स्वर्गस्य चतुर्गदिदुःखाननुविहकेवलसुखात्मकत्वेन परलोकात्तवनीयत्वेन वषट्कारेण तावच्छ्रमाणा ज्ञानप्रतियोगिद्वेन च नरक
 स्य सुखाननुविहकेवलदुःखात्मकत्वेन परलोकात्तवनीयत्वेन वसूचयिष्यमाणचक्षुतीने शनंतर्था संतवाह्य आर्यावधमरणवेनायामेव क

भेदकालयोर्विप्रकर्षावगतेरध्वस्यशास्त्रांतर्गतिरस्तीत्याह स्वर्गेति॥ निरतिशयवस्यालौकिकत्वेराह्येपि सुखदुःखात्मकत्वाच्चबंधग्रहणसंज्ञायाश्च
 विधानादौकोपवारणस्वर्गनरकशब्दप्रयोगोपपत्तेर्कस्योपेयस्य निरतिशयत्वावगतेर्निरतिशयसुखदुःखयोर्वाच्यत्वात्संनवतीत्याशयः॥ एहि
 कस्यपुत्रादेशानंतर्येन संनवतीत्याह एहि किंच
 चं मा फलज्ञावगमात्तस्य चाध्वं विना उपपत्तेस्त
 नात्प्रेगेवाध्वान्तर्गत्यवधारणाद्देशुण्यकलाना
 तर्गतिरुक्तातामप्यनुनायणध्वं परिहरतियच्चि
 हननादलौकिकत्वाद्देशिकाध्वं जनकत्वात्तुपपत्तिशंकोनिरस्यं लोकं व्याचष्टेयथाह्यति॥ एवमध्वस्य विरोधिवासेन विवेनिरस्येवानीमनुपपादकत्वं
 निरसितुं कल्पितमपि चेत्तनेनोक्तं निश्चियत्वेतावन्माध्यसाधनसंबंधात्तुपपादकत्वं हंतुं निरस्यतिसत्यपि चेति॥ निश्चलस्याप्ययत्कोनादेदेशान्त

दत्तावस्था

देकार्यारंभकवेदर्शनाच्चननाख्यक्रियाराहित्यनिमित्तोयः कार्यारंभासामर्थ्यरूपतपालं मोदोयउक्तसोयुक्त इत्याशयः॥ निश्चिनुस्याप्यात्मनः प्रय
 त्नाख्यक्रियावच्चनदेशानराशरीरप्रापणसामर्थ्यदर्शनाच्चननादीत्यादिगृह्येनप्रयत्नोपादानं॥ प्रापणादीत्यादिगृह्येनशरीरोत्पादनमुपनोग्यविय
 योपनयनं चोपासं॥ यापिस्वाय्याश्रयासंज्ञवेना
 क्रियाया इव्याश्रितवान्छतिरिक्तेयजमाना
 यायाश्चलनामकेवाश्वर्गगतात्माश्रितवन्मुक्त
 व्यापारत्वाप्रयोज्यव्यापाराद्यवदानयलनकर्मा
 र्हादस्यात्मवादेसाधितवान्छलनस्यवशरीराश्रितवेपितदवच्चिन्नस्यशरीरवालनात्मकस्यप्रयत्नस्यतावनाख्यस्याश्वर्गजनकस्यात्माश्रित
 वादीत्मन्यश्वर्गंनकवेमुक्तमित्याशयः॥ एतदेवव्याख्येद्यवदानेति॥ नन्वात्माश्रितवेपिक्रियायाः सगिकवेनोत्पन्नमात्रविनाशिषेत्याशयः॥

उपपादकतोक्तातामपिनिरस्यतिआत्मैववेति॥ यच्चश्वर्गजनिकायाः प्रक्षेपादि
 लभ्यश्वर्गंनकवेनसंज्ञवतीत्युक्तंनन्यरिहरनिक्रियापीति॥ ननुप्रक्षेपादिक्रि
 मित्याश्रं व्याहृतात्मवादइति॥ द्यवदानवलनाद्यात्मकस्यप्रक्षेपादेः प्रयोजक
 त्तदव्याश्रितवानुपपत्तेकर्त्रीश्रितवस्येवव्याख्यवान्छरीरवलनेपिआत्मनएवक

चलनदेमुक्तशरीर४

पूर्वयोः काष्ठं हलनवहर्मिनितावावेनात्यंतसेदापत्तेः क्रान्तिक्रियासाधनवानिर्वाहप्रसंगाच्च समवेनाप्रवर्जनकं चैव बलादक्षपामनीयत्वापत्तेः क्रियाविवाहे न दाश्रित्याह
 स्वज्ञात्माश्रितत्वेपि क्रियायाः स्वसमवेताहर्वाख्यन्यात्मेनोत्पद्यविनष्टाभास्यारंनक्षणेपि हीत्यनेन न्यायेनाह्वयं न संभवतीत्याह
 हआतयेति। आश्रुतरविनाशः दणिकर्तव्योत्पन्नमात्रविनाशितेत्याशयः। न च आश्रितत्वेपि क्रियायाः स्वसमवेताहर्वाख्यशक्तिजनकवानस्तु
 पशमे क्रियाविनाशे न दाश्रितस्याहर्वास्यापि काष्ठनाश इव हलनस्य विनाशेन फलोत्पन्निकालं यावदनदृष्टानां पुनसाध्यसाधन
 संवेक्षेपयादकचं न संभवतीत्याशयेनाशंकनेकथमिति। इत्यमेव विशिष्टास्तुपेतेन्यायारशद्वयं संभवतीत्यनेन न्याय
 नक्रियात्मनोरंत्यंतसेदानावेनात्मसमवेत्यास्याहर्वाख्यस्य क्रियातोत्यंतसेदानावासाध्यसाधनसंवेक्षेपयादकचं न विद्यते
 त्याशयेन परिहरति अत्रेति। शोकापरिहारशयोप्रकटयतिकथमिति। आत्मसमवाये कर्मशक्तिविरुद्धेते निरोकाराः। किं
 चाध्यादेरप्यदृष्टस्यातिशयस्य दाहादिकार्यसाधनद्योपयादकचमवाध्यादिराक्षिचं नाध्यादिसमवेतत्वात् खरवादेरप्यादेरसमवेतत्वेपि
 तच्छक्तिर्वाधसिद्धेः स्मृतिहेतोर्वसंस्कारेस्मर्त्तव्यसमवेतपिसंविस्मामर्ष्यानाविनः स्मरणादित्यादिभ्यामागावदुत्तवशक्तिव्यसिद्ध

एतावता यथा विना यो विवक्षितो येनामूर्ता नानस्यादित्याह नवेति ॥ न चारुण्यकार्येण गृह्यमाणामात्मा अतश्चाच्छादितो योपकारिवोपपत्तावपि सेनियस्योपका
 र्येण गृह्यमाणं संस्कार्य व्रीह्यादिनाशेनाशाच्छादितो योपकारिवं न सेनवती युक्तमत आह यच्चिनि ॥ व्रीहिसमवायिनो ध्वंस्वतन्नाशेनाशाच्छादितो से
 वारो सेनवती रोष व्रीह्यादिद्वयस्यैवावस्था विना
 इत्येतद्वावस्थाते देव्याहवनीयप्रक्षेपायाकृविन
 रयावदानयर्थे तंगतमिनि तद्व्याख्यासारेण यो धे
 प्रधनो सर्वोपकारिवं सेनवतीत्यत आह नत्रापीति
 धनीया ध्वं निष्पात्ता व्याप्त्यप्रोक्षणादिजनितमध्वं निवर्तते नश्यति ननु प्रधनो ध्वं मनिष्पाद्ये सुक्तेन नु क्रिया ध्वं नैव च स्थिति नित्यागादेः प्रधनस्यात्मनिस
 मवाया निधनान्प्रक्षेपादेश्च ध्वं वदानेन न हेतु नूनं शरीरवचनात्मकवादात्मन्यसमवायिप्रयोजकव्यापारवाक्यरीरसमवेतत्वेन ध्वं वदानेन समवायात्ता

वातकृतस्य प्राज्ञाणां दिज्ञस्य प्राज्ञस्य धर्मनसेवे धर्मनुपपत्तेकथं नदीयाध्वनिव्यतिथ्यापारं त्यक्तो व्यनक्ति त्र्युक्तं ॥ देवतादेशद्वयत्यागान्मकप्रयोजनत्वा
 पाररूपो राक्षस्युक्तस्य यागाख्यस्य धर्मनस्य यावरावुद्देश्यदेवतात्याज्यद्वयप्रयोज्यतायां पारो प्रयोजकव्यापारो न धातुपयत्तिक्रियातावयोर्मध्यवस्था
 द्यस्यद्वयस्य यागोऽं प्रयोजकव्यापारं प्रतिप्रयोध
 नस्य देवतादेशद्वयत्यागप्रक्षेपात्मकप्रयोजकव्या
 स्यद्वयस्य यौव्यापारो त्यागप्रक्षेपद्वारेणां श्रोतासां
 ध्वनानत्यागस्य समवायेनाप्यसंतेनोक्तं ॥ ननु स
 धर्मात्ता श्वनिव्यतिथ्यापत्य निवृत्तिरुक्तेत्याशौकानिरासायैवकारः ॥ आरादुपकार्येण विययेतो समस्तशब्द इत्याशयः ॥ स निपत्योपकार्येण पूर्वोक्तो
 धर्मात्ता श्वनिव्यतिथ्यापत्य निवृत्तिरुक्तेत्याशौकानिरासायैवकारः ॥ आरादुपकार्येण विययेतो समस्तशब्द इत्याशयः ॥ स निपत्योपकार्येण पूर्वोक्तो

गार्वाणां प्रथमोपकारे प्रथमो गार्वाणो वक्तुं योग्यं यद्यन्योन्यसंबंधतावा न संभवती नित्यं तदपि निरस्येति यथैव वेति ॥ यद्योगार्वाणो प्रथमो गार्वाणो
नान्योन्यसंबंधसंधारादुपकार्यं गार्वाणामेकात्मा अनेनैवान्योन्यसंबंधं द्युगपत्प्रथमोपकारे न ह्युपकार्यं तसिद्धिः ॥ प्रथमो गार्वाणो मय्येव मेवा न्योन्य
संबंधकत्वात् कार्यं तसिद्धिरित्यर्थः ॥ ननु
गार्वाणां विनाशस्योक्तत्वात् प्रथमो गार्वाणो क
मत्यंत विप्रकर्षात् साहित्यादुपपत्तेर्न द्युगपदुप
पत्तौ च ॥ यारमाशोकावाद्यति मतमनुपगम्यैव ता
यतिकेति ज्ञावदिति ॥ समस्यो गोपेन प्रथमप्रयोगप्रक्रमेण नामिनामपि तादृश्या वच्छायाः प्रवर्तितत्वात् प्रथमसहायनोपपत्तेरित्यर्थः ॥ ननु यद्योगार्वाणां
प्रथमो योग्योपपत्तावयवक प्रथमो गार्वाणो निव्यक्तौ विनष्टत्वात् प्रथमोत्तरसहकारित्वाद्युपपत्तेरेककमिति वा ॥ अतश्चुक्तव्याशौ व्याहृत्यातिशयोक्तिः ॥ अतः

ध्यायोयंबर्हिस्तदुपसदांतदशीयोमीयस्येतिश्रुतेः साध्वरण्याद्यंतयावत्तुर्ध्वं दत्तमाणावाद्यध्यायिष्यायाधुपात्रस्यवर्हियस्तसमाशावपिनापवर्ग इतिवत्तु
 सिद्धोद्घातः॥ अनागतानामसवात्रोपकारिष्वेतवतीतिशोक्तेकयंपुनरिति॥ स्वरूपासवेपिकर्तव्यत्वावधारणमात्रेण हेतुनान्यत्रापिदृष्टवाडुपयत्नेति
 परिहारतिष्कांतेति॥ नचेवसंस्तुतरोगात्तुष्टानेवैव
 गात्रुष्टानसहकृतानां प्रध्वनापूर्वाणां फलापूर्वनि
 नापूर्वनिष्पादयेतीत्याशयेनपरिहरनिकयमिति॥
 विहितवात्प्रध्वनोपकारिवकल्याणानुपपत्तेरुत्तरोग
 कारिवकल्याणानुपपत्तेर्वैधेवार्धप्रमाणोत्तरानवतारादनेनयोग्यस्याधुपपत्तेरपरितोयास्वमतेतसंनियत्योपकार्येगापूर्वाणां प्रध्वनापूर्वनिष्पादोसह
 कारिवात्तेयोवात्मीयात्मीयप्रध्वनापूर्वनिष्पादावपवर्गपिफलापूर्वनिष्पादोसहकारिणामाराडुपकार्येगापूर्वाणां फलापूर्वनिष्पादोप
 ध्यादिकत्याशोक्तेननुचेति॥ समस्तो गोपेतप्रध्वनात्तुष्टानोपदेशान्यथाधुपपत्त्योत्तरो
 ध्यादिकर्तव्यगतेस्तदकारणे सहकार्यतावानिष्पन्नान्यपिप्रध्वनापूर्वाणि स्वकार्येक
 कार्यावधिर्गिवात्तुष्टानामनपवर्गेणकार्यनिष्पादकत्वंलक्षितं॥ कर्तव्यत्वावधारणस्या
 विधीनोक्तव्यत्वावधारणापरवात्सुपगमेवात्तुष्टानस्याविहितवात्प्रध्वनापूर्वसह
 कारिवकल्याणानुपपत्तेर्वैधेवार्धप्रमाणोत्तरानवतारादनेनयोग्यस्याधुपपत्तेरपरितोयास्वमतेतसंनियत्योपकार्येगापूर्वाणां प्रध्वनापूर्वनिष्पादोसह
 कारिवात्तेयोवात्मीयात्मीयप्रध्वनापूर्वनिष्पादावपवर्गपिफलापूर्वनिष्पादोसहकारिणामाराडुपकार्येगापूर्वाणां फलापूर्वनिष्पादोप

निष्ठादकवै४

होसंतवतीदर्शयिमुमष्टवोत्यसिप्रक्रियामाहअन्यपुनरिति॥प्रधनानामन्यान्योगावावेपितक्रमस्यांगवाश्वध्वनमकवोत्तरध्वनाबुधानेप्यश्वनिष्ठा
० लेखदाभुत्तनेत्युक्तं॥पाश्चात्यानांसमवायिकानामंगानांप्रतिपत्तिवात्तस्याश्वक्रव्योपानद्वयनाशदोषपरिहरनिमित्तकत्रुवेयुण्यापत्त्याकदाविनिष्पन्न
स्याप्यश्वस्यनाराप्रसक्तैस्तत्परिहारार्थं प्रक्रान्त
गापूर्वाणां प्रधनाश्वनिरासार्थमात्रशब्दः॥ननु
वोत्यादकतपप्रधनोपकारनिष्ठाश्वोपकारात्तावे
द्युक्तं॥सामवायिको गापूर्वाणुदहीतप्रधनजन्य
धकारनिष्ठाश्वोपकारस्तथापिध्वनाश्वनिष्ठाश्वोपकारोनिष्ठादमात्रनिष्ठाश्वसामवायिको गाधीनोसर्वश्वोपकारजनकवात्ति
धानमितिदर्शयिमुमष्टवोत्युक्तं॥परमार्धनः पौर्णमास्यमावास्याख्यस्यैकिकस्यध्वनत्रिकस्यश्वो गापूर्वाणुदहीतस्यैकिकस्यसमुदायाश्वजनकवाप्य

कदेशिमेतेन समुदायाद्वर्वालावमनिप्रत्यदशीपूर्वाणां तदीयारादुपकार्यं गापूर्वाणां प्रतीक्षणमुक्तं। सामवायिको गापूर्वसाध्यान्धनापूर्वनिष्ठादनात्म
 कात्यायनिकान्धनोपकारात्कमवन्धनानुसारितया क्रमेणोत्पद्यमानान्धननवेक्षितानि निजानां रादुपकार्यं गापूर्वसाध्यस्योरादुपकारीणां
 गानि त्रिसाध्यतया प्रधनानि वध्न्युत्पादकानि
 यीयुमंगानीत्याहुक्ते। तदुपपादनाद्यै विधिरन्
 त्रितं व्याख्यातुं युगपदितुं। आरादुपकार्यं गापू
 काः पुनर्निष्ठादनातिरिक्ताः प्रधनानां पूर्वाणामारादु
 पकारेदं यीयुमाहर्तुं। ननु फलाध्वेस्य संस्काररूपत्वात्पुगमा संस्कारस्य चानुत्तवादिजन्यस्य कालविप्रकर्षेण स्त्रीणां त्रस्यात्यंतनाशस्य बोध
 ने लादपूर्वांतरवत्फललासाग्रागिनाशापनेः साध्यसाधनसंबंधोपपादकत्वं रस्यादित्याशंक्याहर्तुं। फललात्ताध्वेनेव तस्य कल्पितत्वात् तस्यै

यासाधरणस्तत्रेन ह्यपथो गिवाद्यापूर्वात्मकत्वे युगपदुत्पत्त्येकरूपत्वेन वेत्तुं स एव
 कश्चु निवाद्ययीयविधिनादित्येकादशाधिकरणसूत्रवयवोक्तमपथीयविधनमनुकी
 कीणा मंडोयकारनिष्पत्तेः प्रागविनाशयोग्यत्वं संभवती निसकनस्य तात्पर्यार्थः।।
 एकाग्रं गापूर्वैरुपकारः क्रियत इत्यपेक्षो यो फलापूर्वात्तादनयोग्यताधनान्मकलुं मु

तेन स्याच्छाश्विभक्त्या तत्रैव कल्प्यते इत्याशयः ॥ अनुयत्र प्रतिबंधकादिब्रह्मादनेतरं फलं नोत्पद्यते तत्रास्तु नाम फला पूर्वकल्पनं यत्र वेदिकवायुनादिव दृष्ट
कारणनपेक्षत्वादनंतरमप्युत्पत्तिं तत्र प्रतिबंधकानावादनंतरमुत्पद्यते न तत्र कल्पनं विना प्रसाध्यसाधनसंबन्धे पपत्तेरवोतरासर्वद्वारावोगप्रधनस्या
दित्योपपत्तेर्यस्य वशात् स्यादर्थेन फलं साध्यते तेना
यदि पुनरिति ॥ न प्रापीत्यर्थे ततोपलुक्तं ॥ अनंतरं
वेदित्यत्रोक्तवाक्यनीये फला पूर्वमिति परिहार
रवोपपत्तेरखंडोपकारा पूर्वकल्पनं व्यर्थं प्रधाना
स्तिकशब्दप्रत्येकमेकैकांगजन्यतोक्ता ॥ साक्षात्ते योजनकवसेतवेपिकल्पकक्रमादुपरोधेनैव कल्पितमिति परिहारनिसत्यमिति ॥ नियेक्ष्येन हीत्यखं
उपदेष्टुं ॥ श्रुतैव्यावष्टे प्रधनानामिति ॥ उत्पत्तिवाच्यावगतत्वेदानामपि प्रधनानां फलाच्चात्मागंगानां प्रधनोपकाराच्चात्मागपूर्वानपेक्षत्वात्तदव्य

काले वयोगपद्यतीते लिङ्गाध्वकल्पनहेतुना वादेकमेव फलध्वंशुपकाराध्वंशप्रतीयने प्रयोगकाले उक्रमप्रतीने स्वरूपतः साहित्यायोगासाहित्य
 संपद्यध्वंशप्रत्यात्मिकानेकाध्वकल्पनेत्यर्थः ॥ ननु वक्ष्यकलेः प्रात्यात्मिकाध्वंशे वसाहित्यवक्तृसाधनोपकाराद्ययोरप्युपपत्तेर्गौरवापादिकाध्वंश
 काध्वकल्पनानयुक्तेत्याहं शब्दादसर्वत्रवेति ॥ प्र
 प्राद्यानुतेषां कार्यातिशेययोगेयदोषइति प्रायुक्तं
 फलाध्ववाणं नाशः आरादुपकार्येणाध्ववाणं प्र
 यवस्थासिद्धेति तात्पर्यार्थः ॥ यच्च स्मिन्मते पौर्णमा
 नातावकाले स्त्रियवमुक्तं नदमावास्यायां पुनरनुष्ठेयवापस्यादृश्यतिकेचिच्चिनि ॥ केननुष्ठेयवापत्तौ विरोधइत्याशं क्वाहएवंवेति ॥ प्रथमादुयोहि
 संख्याबादंगादुतीर्विनात्रयोदशसंख्यानसंपद्येतेत्याशयः ॥ पौर्णमास्यां पौर्णमास्यायजेतावीस्यायजेतावास्यायेति पौर्णमास्यामावास्यास्ययोरुक्तं

आखिकयोः करणवृत्तीनेसस्यवसाधकतमलक्षणवाचमवर्धस्यवातिशयस्यापेक्षिकवेनांगसाहित्यं विनानुपपत्तेरेगसाहित्यावगमात्तस्यवानुपादेयं
कार्लप्रत्युपादेयत्वेन विवक्षितवादेकेकस्यवन्निकस्यफलसाधनवालावेनानुपकार्यवात्रिकद्वयस्यैकस्मिन्कालेन्युत्पन्नस्योपकृतं मन्त्राद्युपाकारं
निष्पन्नोवाकृतकार्यत्वेनांगपूर्वाणापवर्गीला
णपरिहारातिशयमात्रं कते अन्येति ॥ यैप्रयो
अनासक्तप्रयुक्तानामेवोपकारकवोवगतेरप
णीपोर्णमास्याभ्यप्रथमत्रयसमुदायापूर्वनि
वगतिरिष्येक्षायां पोर्णमास्येति तृतीयाश्रुत्याकरणवावगमादित्युक्तेननुफलापूर्वमवप्रतिकारणत्वेन विष्यतीत्याशंस्यसमर्धः पदविधिरिति पद
मात्रविशेषसामर्थ्याधीनवस्मरणासापेक्षवेवसामर्थ्यविधातापत्तेर्विज्ञातिश्रुत्यामावास्यानेरपेक्षावगमात्पोर्णमास्यसहितमावास्यायाथेस

मुदायापूर्वकरोतीत्याकारप्रत्ययेणोक्तं॥ अंगपेक्षात्रुकरणश्रुत्यादिपञ्चाङ्गसामर्थ्यादिविधानिकेतिसंगेत्यनेन सूचितं॥ यद्वास्वांगयोर्लमासीत्स्वाध्वसमु
 दायापूर्वकरोत्यमावास्याप्यमावास्यायनिकरणविलक्षितश्रुतेरंगसहितास्वाध्वसमुदायापूर्वकरोतीतियोद्ये॥ यदिदमावास्याख्यसमुदायसहितस्य
 योर्लमास्याख्यस्यसमुदायस्यदर्शपूर्णमासास्या
 साहित्यानुपपत्तेः समुदायापूर्वजनकवावगति
 र्हे॥ समुदाययोश्च फलसाधनत्वात्पुण्यगमेत्येण
 निवृत्तिस्त्वनार्धपूर्वोक्ते निवेत्युक्तं॥ योर्लमासीका
 ग्रहविनिष्टे योर्लमास्याख्यप्रधानापूर्वत्रयमेकं समुदायापूर्वकत्वापहृष्टत इत्यर्थः॥ फलापूर्वस्य न हि कथं निवृत्तिरित्याशङ्क्याहतत्पुनरिति॥ स्वा
 गापूर्वजनितानुग्रहविशिष्टामावास्याख्यप्रधानापूर्वजन्यतामावास्याख्यसमुदायापूर्वस्येवं शङ्केनोक्ता॥ समुदायापूर्वकत्वात्पुण्यगमस्य प्रकरो

मिमिकरणविलक्षितश्रुतेः स्वाध्वफलापूर्वसाधनत्वावगमात्समुदायद्वयस्य चापूर्वविना
 रित्येवं व्याख्यायते ततः साहित्यस्य द्वावगम्यत्वादिनक्षिगम्यत्वातिधानं तावदप्यु
 मास्यधिकरणे तन्निरासादरो विकृत्यते॥ अंगपूर्वाणां प्रधानोपकारकत्वा निवृत्तेः अंगपूर्वजनितानु
 लीनद्वेगापूर्वेषु योर्लमास्याख्यप्रधानत्रयोपकारकत्वा निवृत्तेः अंगपूर्वजनितानु

पयोगमाह अतश्चेति॥ समुदायाध्वं दयास्युपगमे पौर्णमास्याख्यसमुदायाध्वं जननार्थं पौर्णमास्याख्यप्रध्वनाध्वं त्रयेण श्रौंगदध्वं जनिता
पकारायेह णादुपकारनिष्पन्नो वक्तुं ताद्यंतया पौर्णमासी निष्पन्नो गध्वं नाशादमवास्यायां पुनः प्रयोगानर्थक्यं दोषतावः॥ तदनस्युपगमवक्तुं
ईवेन पौर्णमास्यो निष्पन्नानां संगध्वं पूर्वाणां नाशा
योगस्युनः प्रयोगानर्थक्यं दोषो दुष्परिहर इत्यर्थः॥ यदप्यध्वस्य कर्म निरुत्पत्तिर
निष्पत्तिर्वा क्रियते इति विकल्पस्य निरपि
युगपत्तावन्न संतवति क्रमवर्तिना कर्मणा मित्युक्तं तदप्यध्वद्वारा कर्मणा योग
पदोपपादनं न रिहतमित्याह एतदेवेति॥
क्रमवर्तिना मपि कर्मणा मवोतरकार्ययोगपदद्वारा युगपत्परमकार्यं रत्नक
वेति॥ वाक्यतदवयवाभ्ययनरूपेण क्रमवर्तिनी निरावृत्तिरित्यासकर्म नित्यं
बंदोदाहतेन दृष्टान्तेनोपपादयितुमाह आह
यान्तरसंस्कारयोगपदद्वारा वा असमुदायात्मका ध्यायग्रहणसामर्थ्यरूपः परमसंस्कारो युगपद्वर्तितव्येदमपीति श्लोकाद्यैः॥ यद्वानवय
वक्रमशोषुत्यतिर्न संतवतीत्युक्तं तदपि प्रौढासावयववा स्युपगमेन निराकृतुमाह वेति॥ आत्मादावमूर्ते निरवयववृद्धीनादसर्वस्या

मूर्तत्वेन निरवयवत्वं वाच्यं न च मूर्तत्वं निरवयवत्वे प्रयोजकं मूर्तत्वं अपि परमाणुषु निरवयवत्वं दृष्टी न नानेक प्रयोजककल्पनापत्तेः किं च वयवसं निवे
रानात्मकत्वेत्याशयः ॥ न चैवमपूर्वस्यावयवसं निवेशादुपलब्धे निरवयवत्वं न विध्यतीत्याशं व्याहृत्येव हीति ॥ कारणं द्यौगपद्याद्युगप
उत्पत्त्युगोक्तमोत्पत्तिप्रतीतिरुत्पत्त्याश्च निर
वयवत्वे तु उपपत्तेः ॥ अस्मिन्नुपपत्ते सर्वथा मे
वयोगानां साक्षादेककरणोपकारा पूर्वसा
यधमोससात्राद्यादिधर्मव्यवस्थातातीयावा
दस्य कल्पनाद्वाराचक्रमवर्तिनामपिकर्मणो मुके गपदपूर्वात्वादकत्वापत्तेर्नाशोपनिरवयवकल्पनायाप्रसक्तवतिकल्पितानामप्यवय
वानाममूर्तत्वेनान्यानवर्तमानकत्वाभावयवार्थसंकथ्यसंलवा ॥ मूर्तत्वं कल्पनेन दारहस्यापूर्वस्यापि मूर्तत्वापत्तेर्विग्रहवदिवस्वतंत्रमपूर्व

कल्पमानंश्रुतकर्मफलसंबन्धबाधकमेवस्यादितिप्रोहिमात्रमिदं॥आकाशेप्रमाणानावाच्छक्तिनियमाच्चकार्यकारणनियमसिद्धेरतिव्यक्तेरपि
 तात्पर्यंतासत्याएवात्यंतोरवश्यात्पुणेतव्यवासांख्योक्तसकार्यवादानुपपत्तेरनतिमतमप्यतिव्यक्तिपक्षेप्रोह्यादत्रायनियदापीति॥फलदानानि
 मुख्यकरणरूपस्याश्वस्यातिव्यक्तिर्विषयं
 निपूर्वस्यफलदानानिमुख्यंक्रियतइत्येता
 दनादित्यर्थः॥नन्विन्द्रियसंस्कारणविषयसं
 क्तिःकल्पतइत्याशंयाहतमाहीति॥ऊलादि
 सर्वस्यफलदानोन्मुखेवलक्षणातिव्यक्तिर्भुक्तेत्युपसंहरतिआत्मरेति॥आत्मकामादिश्रुतितोवात्मनःस्वभावेनसर्वफलावाप्तिसामर्थ्यावगमात्
 तानुपपन्नोपसंहरतिवैधनिमित्तत्वावगतेस्तदपनयनरूपातिव्यक्तिःसामर्थ्यात्मकस्यापूर्वस्यकर्मनिःक्रियतेनादेरिवशब्दस्यअथवाप्रतिबंधका

ग१

ग२

३२

स्तिमितवायुपनयनरूपेति प्रोक्तुं शब्दादिबुद्ध्यामेवानिव्यक्तिमाह सर्वेति॥ आप्तकामादिभुतेरनुपलब्धिविरोधेनार्थवादवादयमपि प्रोक्तुं शब्दः॥ अ
 तो धर्मस्य शुता धर्मप्रमाणकत्वात् तन्प्रतिपादना धर्मत्वेन साध्यकारीयं सूत्रव्याख्या न युक्तमित्युपसंहरति तस्मादिति॥ यच्च तत्तन्तरकोरेण प्रच्यते
 णि ज्ञेयत्वात् अत्ययमुत्पाद्यारंभयनिप्रवर्तयतीत्या
 रंभकैश्च ब्रह्मकैर्वाच्यं बोधनेति बोधनाखरूपकघना धर्मतयेतत्सूत्रं व्याख्यातं तत्प्रकृत्या
 रंभकघना धर्मवेत्तस्य वादनासूत्रानंतरं कते व्यापारे युक्तमित्याह सूत्रस्या
 पिवेति॥ यदपि न वेत्तसूत्रं तत्प्रतिपादने विस्प
 मित्युक्तं तन्निरासाया धर्मप्रतिपादने सूत्रं यथा साध्यं योजय नितनेति॥ आरंभः शि
 व्यन इति साध्येणारंभप्रानिषदिकात्फलोत्पादन
 वाचिनस्तत्रोक्तितदावच्छेदिसूत्रेणारंभमावच्छेदयस्मिन्नर्थे णि च मुत्पाद्याभ्युत्प
 करणेनारंभं फलोत्पादनमावच्छेदयत्वारंभशब्दव्याख्यानादारंभश्चोदनेत्यारंभशब्दार्थो लभ्यते चोदनेत्यर्थं मित्यनेन वभावशब्दा अर्थस्य चो
 दका इति साध्यदर्शनाच्चाद्यनञा निष्पन्न इति कर्मव्युत्पत्त्या धर्मस्य चोदनाच्च युक्तमिति प्रतीतेश्चोदनेनेति कर्षणव्युत्पत्तौ चोदनमिति नावच्छे

यत्तौ वा सर्वस्वोदनेत्यर्थः ॥ तेन क्रिया प्रतीयेतेति क्रियाशब्दस्य तेनोक्तिरिति सर्व क्रियाविषयत्वेन व्याख्यानात् तस्याश्च तस्मात्तेन प्रतीयेतेत्य
 नंतरस्तत्रेव हरेर्विनिवध्याहारेण लभ्यते कथमाख्यातेनोद्वेष्टनीयत इत्यपेक्षायो बोधने पुनराक्षिप्यते आख्यातेनाद्वेष्टनीयत्वस्य वाच्योदकमाख्या
 तमारुतकवाल्फलोत्पादनस्यापकवादित्यति
 वाधः स एव युक्तो न ह्यंतरकारोक्त इत्येवकारे
 व्यं विनश्चरस्य कर्मणः स्थायिवकल्यनानुपपत्ते
 स्य कर्मणः स्थायिवकल्यनानाधवाद्युक्तेत्याशय
 निविज्ञानात्पागत इति चेति गीहगम्यप्रत्यक्षवा सिद्धिनेन गमनस्य प्रत्यक्षवा सिद्धिनेन मपि वा व्यतिरेकादपराधवा विनागाच्चेत्यवयवं व्याख्यातुं यद्वाप्य कृता करिष्यते तद्विरोधः ॥
 यं वसववदिनियथाधिकरणसिद्धांतस्तत्र स्य रूपराष्ट्रा विनागाच्चेत्यवयवं व्याख्यातुं यद्वाप्य कृता करिष्यते तद्विरोधः ॥

च २

नाशिबेनयागस्यप्रसुतवातस्यवदेवतोदेशे ५ व्यत्यागात्मकसंकल्परूपकं चैनावलनात्मकवादेशोत्तरप्रापकं चैनास्तीत्यर्थः ॥ नानेप्रत्यक्षानुपपत्तिरु
क्ताकिंचुप्रतिक्षणविनाशिपूर्वापरीक्षतावयवव्याप्तिरुपाप्रतीतेः स्थायिरुपावुपलक्षित्वेवं व्याख्यानेनाद्यतावदाक्षेपपरिहारनिमित्तमिति ॥ अत्र
व्यावृत्त्येवमपीति ॥ स्वरूपेणावलनात्मकवैशि
ष्ट्येयदेशोत्तरप्रापकवान्निधनमिति द्वितीय
क्षणमलिप्रेत्यतस्यप्रक्षेपाधिकयागात्मकत्वा
त्तत्रेति ॥ देशोत्तरप्रापकव्याख्यानार्थस्याया
पुक्तिर्यासाव्यवर्तिकवारितैतयोर्भेदनिधेयवदवद्वीडतेकथं ॥ निराश्रयस्यप्रक्षेपादेरवस्थानायोगात्रस्यस्थायित्वेतादश्रयणापिस्थाविनाना
श्रयनवासावाश्रयः स्थायित्वसंयोगविलागफलवद्भेदप्रक्षेपादेः संयोगविलागयोग्यवादेशिकाश्रयापेक्षवातस्यस्थायिनोनुपपत्तेः स्थाय्याश्रया

नावाकर्मणः स्थायित्वानुपपत्तेश्चाशयः॥ ननु यत्कृत्वात्मककर्माश्रयस्य शरीरस्य किंचित्कालं स्थायित्वोपपत्तौ हेतुकफलानामावकर्मणां फलत्वमिति वाच्यं स्थायित्वं स
 भवतीत्याशङ्क्याह नवेति॥ अतुष्टानोद्वेगकाङ्क्षयोग्यानुपपत्त्या कर्मणो सत्त्वावधारणाच्चाश्रयस्था यित्वेऽपि स्थायित्वानुपपत्तेश्चाशयः॥ नवापि व्यञ्जकाभावेनानुपपत्तिश्च
 रतिव्यक्तस्याप्यनुपपत्तेरादित्यतिव्यक्तशब्देनोक्तं॥ अयं तावत्॥ अनेति व्यक्तस्य फलसाधनत्वात्तावदनुष्ठानेनातिव्यक्तिकर्मकथनात्स्यात्
 क्षणिकत्वेन संस्कारजनकत्वेनानुपपत्तिसिद्धे
 उच्यते नात्मकस्य कर्मणः स्थाय्याश्रयाभावेनाऽपि
 ति॥ संकल्पादेरपि चणोत्तरेनुपपत्तादेव नावस्थापि
 दादिगच्छन्त्यानुपासं॥ नतदित्यादिनायं विकल्पः स्थाय्याश्रयनिरासार्थं नैव व्याख्यातुं विकल्पो तावदाह अवस्थानं वेति॥ तत्राद्यकल्पनिरासार्थं नतदिति ता
 प्तव्यावृत्तेन तावदीति॥ गमनफलप्राप्तिरक्षणार्थं गमेदं गच्छित्वं व्यापिन इत्युक्तं॥ विनागविशिष्टसंयोगफलत्वाच्च न स्यात्तन्निविनागरहितेनुपपत्तिश्च

रित्याशयः॥ सर्वत्रेति तावत्तु प्रश्नोत्तरत्वेनावतारयतिकथमिति॥ तद्व्याख्यातुमाह अहं प्रत्ययेन हीनि॥ यथा स्मिकाले ह मस्मीति न विरोध्यते तद्व्याप्तिदेशे
 इत्यपीति मात्राद्व्यावर्त्य दर्शितेन च स्मिदेशे वसाम्यहमित्यादिदेशतः कालतो वावत्त्वेदः प्रतीयत एवेत्याशंक्यवितये युक्तं॥ अत्यक्षेण त्रारीरस्य देशकालावत्त्वे
 ददर्शनात् त्रारीरसे दोषवारेणासावहं प्रत्ययः॥ परमा
 नोत्सर्गो वत्त्वे दोस्तीत्याशयः॥ कथमेतावता सर्वव्या
 णीव्याह सर्वत्रेति॥ ग्राहकवत् कार्यव्यापि स्वकावा
 स्वेति॥ सुखाखादेः सार्वत्रिके वमुपपादयति न हीति
 यमुपलस्यते नरुपादय इव त्रारीरमुणाः परेणापीति लाभ्येति तेपिशरीरे परेण प्रत्यक्षेण उपलनादित्यनेन हेतुना सुखादेः शरीरधर्मता निविद्धेत्यर्थः॥ कार्य
 म्यकारणसमानादेशाच्चानियमात्मनो वा विकारणे कार्यसमवाया कार्यशब्देनात्मधर्मविवक्षाधर्मशब्देन सूचिता॥ सार्वत्रिकसुखाद्युपलक्षेण तस्यार्थः

त्रिकवेदेनुक्तमुपपादयति तत्रेति । शरीरात्मसंयोगहेतुकत्वात् सर्वस्यात्मकार्यस्य प्रादेशिकत्वे वात्मनस्तद्देशानिरिकदेशोत्तरगमने शरीरस्यात्मसंयो
गायोगात्तद्वत्त्वेत्युक्तं । न चित्याशंकात्ताव्यभवत्तारयति शरीरमात्रेति । शरीरपरिमिताधैत्मवाद्याहं तः शरीरांतरगतात्मवाद्योपनिषदः । स्निग्धदानुयंग
प्रणामः । किमनेन हेतोर्दृष्ट्या मुक्तमित्यपेक्षा
यामाह अतश्चेति । आगमनस्यासर्वगतत्वात्पेक्षकत्वादित्याशयः । ननु सर्वगते व्योम्नि स
र्वत्रावकाशदानाख्यकार्योपलंभदर्शनात्कथं वि
रुध्येतिति प्रश्नपूर्वमुपपादयति कुत इति । अथेतावत् । युगपत्सर्वत्र कार्योपलंभो व्योम
वत्सर्वगतत्वं साध्यं न वा सावात्मन्यस्ति पर्याय
णसर्वत्र कार्योपलंभस्तु सर्वगतेष्वेव दर्शनाद्विरुद्ध इति । ह्योके व्यावर्त्येयं दिहीति । सुखा
देः शरीरात्मसंयोगहेतुकत्वेन बहिरसंलवाक्ति
विदित्युक्तं । सुखादेः परिशरीरांतरगतस्योपलंभो युगपत्सर्वत्रात्मकार्योपलंभस्या
नवासावस्तीति शरीरांतर इत्यनेनोक्तं । यदि गमनं विनापि कार्यक्रमो घटते ततः शरीरे पितृयास्यादित्यन्यथा हीत्यनेनोक्तं । सक्रियवत्प्रसंग इत्यनेन स
र्वगतत्वसाध्यनिश्चलवतिरोधिवहेनोक्तं । निर्विशेषाणस्तर्हि सर्वत्र कार्योपलंभो हेतुर्न विद्यतीत्याशंकाह संदेहो वेति । सप्रतिसाधनस्यानिर्णी

एकत्र साधारणविशेषणं॥ शरीरसहितगमनात्सार्वत्रिककार्योपपत्तेः परानिमित्तवैवृद्धवाक्येनाह आहयेति॥ शरीरेणैव सहगमनादि निवृत्तव्येष्टो
 कक्षरणायावुवादस्तुतः संशयप्रयोगः॥ तदुपपादनाय सन्निवृत्तिरिति॥ नदीति परिहारलाभ्यमवतारयति तत्रेति॥ न चित्ति सर्वज्ञाया पावे ह्यहिताज्ञा
 का निरासे तेन प्रतिज्ञाते तेनोपपत्तिरुच्यते इति
 माक्षिपति कथं पुनरिति॥ श्लोकव्याचक्षेपार
 णस्य चानेकांतिकत्वे यदुक्तं तन्निरासोऽस्मात्त्राग
 र्थोऽस्मिन्नावेन विरुद्धत्वात्तावाचरीरेण हते
 परिहृते परिसंख्यार्थेनाशंका निराससामर्थ्यमाह तत्रेति॥ श्लोकं व्याचक्षेप रिसंख्या रूपेणेति॥ किंतु विरुद्धमित्यपेक्षायामाहतदिति॥ अत्र
 तस्य कार्या योगेन क्षीरोदकवृक्षसंयोगात्कशरीराख्यत्वं तन्निवृत्तिरिति॥ सहात्मनो गतिर्युक्तेषु तेन च सर्वगत इव परिमाणं

सगतामूर्तेरसर्वगतात्मवादिने प्रत्यसिद्धममूर्तं चमित्याशं व्यस्तस्त्वावदित्युक्तं ॥ मुक्तावस्थायां सर्वे सगतवास्तुपगमा संसारावस्थायां शरीरसंबन्धे याधि
कमेवमूर्तं च परे विद्यते ॥ नवौ पाधिकेन मूर्तत्वेनाकाशस्य घटादिना मिश्रत्वेन च वतीत्याशयः ॥ शोकं व्याचक्षेयदेति ॥ सूक्ष्मत्वेन कस्य संयोगासंज्ञककारणं
सर्वताविसारि चैव विवृतं ॥ चंद्रप्रकाशादेरप्यनिय
तता नोपादने ॥ स्वतः शब्दव्यावर्त्यं दर्शयितुं योपीत्यु
क्तिवाचक्यस्य स्यादस्तिवनास्तिववाचक्यस्येति
र्धवा विवास्तुपगमादनेकांतवादी च ह्यहं संसारिण
पियावर्तं तारनायणुमरिमाणलिंगशरीरमिश्रत्वामूर्तं च वदतीति सूचितं ॥ स्वस्वामिनायमात्राण्येव स्योपपत्तेर्मिश्रत्वा नाक्षेपकत्वादितरेतराभ्यां नि
धानं ॥ ननु स्य कदाविदमूर्तत्वा नवगतामूर्तत्वेन स्वताविकीर्तयिष्यतीत्याशं व्यमुक्तावच्छेत्तुं ॥ मुक्तावस्थायां मूर्तत्वे सति वाद्यानिघातदुःखापरिहा

^{२५}
 यच्चैनमुक्तिवैयर्थ्यापत्तेरमृतत्वेनलक्षितस्यस्वत्वाद्यविवासेसारावरुणाया मपिनखत्तावान्यतायुक्तेत्याशयः॥ ननु मिश्रणसंसर्गपरपर्यायसंप्रकाशावेपिस
 रीराश्रितवादघेनेवदधीशरीरेणात्मनेयतइत्याशं व्यास्यशंवाद्येत्युक्तं॥ एकदेशसंयुक्तस्याकथंणंदृष्टेनवास्यशंस्थेकदेशेनापिसंयोगः संतवतीत्याश
 यः॥ ननुमात्तजरीरेणात्मनोनयनंवाद्यादिसिमु
 तेखतंत्रस्यतहीतापूर्वकात्प्रयत्नाद्रमनंतविध्य
 नाजरीरगमनेसंतवेत्तिहितेखतंत्रस्यतहीता
 सतिदेशांतरादागमनस्येवासंतवासावात्सुप
 कार्यात्पुपगमेगमनासंतवाकोवलस्यचशरीरस्यावेतनत्वेनकार्यात्तमत्वात्सर्वकार्योत्तेदनिप्रायंबहुविरोधनित्यनमित्याशयः॥ अस्मत्पक्षेगमना
 नावेपितत्फलनात्तादविरोधस्याहसर्वमतवेत्ति॥ यद्येत्यनेनसर्वत्रोपलभ्यमानकार्यवासर्वगतत्वेसाध्येव्योश्रोदृष्टीतरंनैहवितं॥ गमनाक्षिप

स्या सर्वगत त्वस्य वा बडु विरोधस्य त्वा रु मनस्य बडु विरोधस्य दद्यात्तिथानमिति सूत्रियि त्रुम सर्वगतपेक्षो न कथं विस्मृतवतीत्याह किंचेति ॥ शरीरपरिमितपक्षेपि
बहिर्निर्गतस्य केसादेरात्मा विद्यान निरासाया निर्गतस्तु क्तं ॥ देहाद निर्गत इति अनेन वाच्यामाक नंदुलयालाशो युष्ठाणुमात्रपक्षो न्यामान्यतो निर्दिष्टाणुमात्रप
क्षस्य वलीयस्त्व सूचनार्धं पुनर्विशयतो निर्देशा ॥ न
निरस्यत इत्याशोऽन्मवादेत विरासादित्याह ज्ञाने
सर्वस्युपगमननित्यत्वा विरोधेनानुमात्रपक्षस्य
वारानस्युपगमे सर्वगात्ररुत्तुखाद्यसंभव इति य
शतरेसेवारा सर्वत्रोपलंभो लघुत्वाच्चेत्सूक्ष्मकालनेदाबुपलक्षि रनिशंकासेवारप्रमाणात्तावा त्रिपुणतो पिवक्ष्यमाणकालनेदाबुपलंभो ॥ दतिसौक्ष्म्यवेदना
तदुत्तमोत्पत्तिकालं यावदेकवानवरुद्धानेनेकगात्रेऽप्युपलंभोपते रुपन्यासद्वयं निरस्ता ॥ क्रमेण वाणुमात्रे शुशरीरावयवेषु संचरतो नैतपरमाप्याराष्ट्र

शरीरवदुक्तालेखं सर्वं परमाणुवियोगापत्तेः पुष्टिरादिशब्दोपातोचदृष्टशोभो न स्यातामित्येवं बुद्ध्यादीत्यवयवं व्याख्यातं शरीरेत्याद्युक्तं ॥ शरीरमात्रपक्षोपने
 कादृष्टकल्पनापत्तेरुक्तं इत्याह अथेति ॥ एतदेवोपादयतिसंज्ञावैति ॥ शोकं व्यावर्तते सर्वं हीति ॥ यथा सकलप्रतीत्यप्रतीतिव्यतिरेकेण विकल्पप्रतीत्यसावाच्यं
 स्यात्सावयवमार्हतोक्तं स्फोटवादे प्रत्याख्यातेश्वा
 म्नोपीत्यर्थः ॥ अवयवेयज्ञाया मुपवयायवयतारत
 कोदोयस्याशोभनवासं हि दाना मित्युक्तं ॥ मात्रवे
 को ॥ आत्मनः संकोचविकासोपपत्तावार्हतोक्तदृष्टो
 काप्यदृष्टकल्पनास्मिन्त्यक्षे स्यादित्यातेन चेति ॥ सहसा ज्ञापनेन सहस्रं विनश्यतीत्यादिशब्देनोक्तं ॥ उपसंहरतितस्मादिति ॥ ननु सर्वगतत्वे सत्युपनिशब्द
 रयामाकतं दुस्मादिपरिमाणदर्शने विरुध्यतेत्याशंक्ययत्नि ॥ नालाग्रमात्रवाद्यादिशब्देनोक्तं ॥ वाक्योत्तरत्यनेनोपाचारिकत्वेनान्यार्थवित्तुव्युतिविरो

च
धोहेतुरुक्ता॥सावित्र्युपाख्यानेवांगुष्ठमात्रवानिधानमंगुष्ठपरिमाणोहृदयेनीयमानवाक्वाघेयिकुतिसामान्यमात्रेणवपादिवाक्यवद्वाभ्ययमित्याहयदपीति
॥गोणार्थवोपपादनार्थपनिवृत्तावप्रशोसापरमेतदाव्यमित्युक्तेननुस्वमहिमासावित्र्यापनिवृत्तयोभृत्याग्रानप्यनिरित्येतावतापनिवृत्तास्मिहेरंगुष्ठमात्रवानि
वानेकिमर्घमित्याशेषकाव्येत्युक्ता॥नारतस्येतिहास
रस्यवाअन्यद्योत्प्रेक्षतेयत्रतामुत्प्रेक्षोविडुर्बुध्नइत्ये
तारस्यवाप्रकट्येणशोसनार्थकीर्तनार्थमित्यर्थः॥एत
सीयतइत्याहतथाहीति॥नद्वेवंसत्येकेनैवान्मेनासर्व
शरीरमात्मनेदानिधनेमद्युक्तमित्याशोकेनेननुचेति॥एकात्म्यपरमुभयव्यादितिब्रजातीयदेहोपलोग्यानांफलानामेकजानीयेनादहेनलोगासेन
वेप्येकजातीयदोहापलोग्यानांफलानामेकेनदेहेनोपलोगसंनवाहनेकशरीरवेयध्यापनेःसुखदुःखादिव्यवस्थापुपपत्तरेकरवीरस्थेननात्मनाह

शरीरांतरस्थस्यात्मनः प्रत्यक्षिज्ञापनेर्देहव्युक्त इति परिहारतिनेय इति॥ आद्यं देहं व्याचष्टे इतरथाहीति॥ ननु यथा सर्वकृतकर्मफलोपलोगाथ
 पाप्मेदेहेतुपलोगाश्चेकमंतरफलपलोगाश्चेदेहांतरार्थवत्तत्रैकस्मिन्नपि जन्मनियतकर्मफलोपलोगार्थं व्यादेहोक्तिरस्तेन कमंतरफलपलोगस्या
 शक्यत्वात्तदर्थं देहांतरार्थवत्तत्रैकस्मिन्नपि जन्मनियतकर्मफलोपलोगार्थं व्यादेहोक्तिरस्तेन कमंतरफलपलोगस्या
 नोक्तानेकदेहेन सर्वफलपलोगसिद्धेर्देहांतरानर्थ
 शरीरांतरविचारस्तु चित्तानिहेतुंतराण्याह अन्य
 इत्यादिवर्णविशेषव्यवस्थायाः अकर्मवोदनानां वा
 पयनेत्याशौक्येकस्यैव तुल्यं॥ चेन्न न प्रवर्तकवाद्योदनानां मात्मनोपि च देहसंबंधोपाधिकब्राह्मणवाद्यनिमानेन ब्राह्मणवादिष्यपदेशोपपत्तेरसर्वदेहेष्वेक
 सतिव्यवस्थावृत्तिरिति नितावः॥ नानावेत्तुनेनेतेत्याः संतीत्याह आत्मेनेति॥ ननु नानावेसतिसर्वगतब्राह्मणगमासर्वयामेकदेहावेस्यान्वयः॥

लोनिभदेशचित्रनियमादिरुहमित्याशं व्याह सर्वथा मपि चेति॥ मृतं व प्रभुको सौ नियमो न इव्यवप्रभुक्त इति ताव॥ ननु यथा ह्यर्थघोतिरात्मा विवस्वानपो
तिश्रोत्रजये को तु गच्छन्नुपाधिना क्रियते न देवो देवः सेवेष्टेवमजो यमात्मेत्याद्युपनिषत्वे काव्यव्यवहारो नानावेव रुध्येतेत्याशं व्याह तदाप सत्यवये
वि॥ समानदेशचित्रस्तत्त्वज्ञेन परा मृष्टा॥ चेतन्यवो
योपवारिको व्यवहार इत्याशयः॥ ननु नानावेतुस
ष्टेष्टुनरिति॥ देहांतवगतस्य सुखादेः स्वसमवाया
मानदेशवासावृष्टयलेन हेतुरित्याशयः॥ परयदसा
यावात्मानोतद्वर्तिनामिति समासाधीः॥ श्लोकं व्यावहेशरीरेति॥ स्वसमवेतस्येव सुखादेरुपलब्धिरित्येति रिहार साम्यमतिप्रेत्यत इत्युक्तं॥ स्वासमवे
तस्यापि देहादेरुपलेन दर्शनादेतपरिहार इत्ययति स्यादिति॥ अत्र सुखाद्युपलेन व्यवस्था यामित्यर्थः॥ ननु तदप्यनुत्पन्नस्य दोषास्य कं प्रत्युक्तावना

यो माददो न विद्यतीत्याशे व्याहृतस्य विनि॥ नवसाय्यमस्तीत्याह अपि चेति॥ स्वकर्मोपात्तस्येव सुखादेर्लोकानां^{यो} वाध्यवस्तेति स्वमतेन परिदारितित्वा
 दिनि॥ लोकं व्याचष्टे यदि हीति॥ न च न्यास्यात्मनो न्यदीत्यदेहे तावाप्तकृतयोरपि धर्माधर्मयोरात्मीयवापत्तेरवस्थास्यादित्याशौको निरस्य भुपसंहरवित
 स्तादिति॥ तर्कमोपाजिनिस्तेतः क्रियमाणेषु कर्मसु
 व्यवस्थानात्राव्यवस्थेत्यर्थः॥ सर्वगतवसाधनस्य प्र
 रासाधैनाभ्याख्यायप्रदेयद्वयसमवेतस्यावस्था
 अप्तेति॥ आश्रयोपीत्यादिनाभ्याव्याचष्टेन चेति॥ सत्य
 नमावस्था योध्यवदानरूपाप्रत्यनिज्ञानाकस्मिन्तदवस्थवायोगादिराधितोच्यतइति तद्विपरीतशब्देन सूचितं॥ न च दृश्यमपि द्वावदाने कालो
 त्ररताविकलसिद्ध्यन्यथापुपपत्येव धरितरुहायित्वस्य कर्मणो निराश्रयस्याभुपपत्तेराश्रयवेनाभुमास्यतइत्याशौकादर्शनहेतुतावाद्योग्या

उपलब्धिविरोधेनाधुमानासंज्ञानिधनार्धफलैकियोत्यादिनाथं व्यावृत्तेन वास्येति॥ सोऽस्यादीनामिच्छाशंकात्ताथं व्यावृत्ते अर्थापत्त्येति॥ कल्पितमिति परिहारायैत
 धमनिश्चितानिधानादुक्तमाशंकासृष्ट्या एव सत्त्वतिगौरवातिधानार्थं व्यावृत्तेन वास्येति॥ ननु स्वतंत्रस्यैव कर्मणः स्थितिरिति विद्यतां ताशंका निरासार्थं मन
 अत्रमिति ताथं व्यावृत्ते एवमिति॥ सलिकवेनायत्राव
 तातादशशब्दस्यानुक्तार्थं सूचिते॥ देशांतरप्रापणा
 वीतरेति लाप्यमाद्यकल्पविषयत्वेन व्यावृत्ते अथेति॥
 निधनार्धगत्यवयवो व्याख्यातः॥ प्रयोजननाथे वि
 विताशब्दस्याधिकरणशब्देनोक्तेन नु इव गुणशब्दोऽपीत्यपिशब्दोऽतिपदाधिकरणप्रयोजनमेतदित्यात्मानं तत्रैकस्मादर्थमिति तावन्मात्रस्य सिद्धतायैव
 न इत्योदेरप्यर्थोपपत्तेः प्रतिनिधिमुक्तइत्याशंकासूलशब्देन प्रथम्याशंकायाधिकरणमुक्ते एव शब्दार्थपिशब्दइत्याशयः॥ प्रयोजनमुपपादयति इत्यादी

मूले ३

नामिति न देवता शिवादि क्रिया मन्त्रा धर्मसंयोगादित्येष्टाधिकारणे कर्मणा महत्कार्यं बाधस्य च प्रतिनिधिना सिद्धौ प्रमाणान्नावाप्यतिनिध्यानावावक्ष्यन्त्यर्थः ॥
 ननु प्रक्रांता समवाप्तिनिमित्तदोषपरिहाराद्यै कर्मणो वक्ष्यसमापनाय द्रव्यांतरस्यावश्योपादय बाधपूर्वपक्षप्रयोजनं युक्तमित्याशंकते कथं न हीति ॥ इत्यांतरो
 पादानेपि सदृशानादरः पूर्वपक्षप्रयोजनमिति परि
 व्यतीत्याशंक्य कर्मण्येत्युक्तं ॥ न चैवमपि प्रतिनिधि
 गोदोषः प्रत्यवायशब्देनोक्तः ॥ काम्यवन्नैमित्तिकस्या
 शोका निरासार्थं नैमित्तिकेत्युक्तं ॥ प्रतिनिधिनाप्य
 श्वफलतावनाकरणविवेक्येनादिशब्दानां तस्मान्नाधिकारणा नामधेयतापिमिदं न प्रयोजनमित्याह नामधेयेति ॥ कस्मात्तर्हि नाप्यकृतसौ नोक्त्या
 शोकाहसादिनि ॥ अतएव सिन्नित्यनेनोक्तं गुणविवेक्येन चैव बाधपूर्वपक्षप्रयोजनं न दत्तावा ददुष्टानोपयोगित्वेन प्रयोजनवत्त्वोपपत्तिरिति ॥ का ॥ का ॥ का ॥
 त्वादित्यर्थः ॥

निर

तानि द्वितं गुणप्रधानं नृत्तानि॥ अवगतं दिव्यादिना व्येण जावशा हाना मर्द्वगमकं चोत्थातदेतरत्तदर्थमिति न्यायात् नार्थस्य जावशा दार्थकर्मप्रत्यगावावगतेः कर्म
लोनामार्थप्रतिपादन्या सिधाना स्वधन कर्मवा विवृत्त्या र्धा दु कस्यापवादायेन रधिकारणमित्युक्तं तत्र गुणप्रधानं विता यासेदत्तुता सगतिमात्रोपक्रमो
क्तामेव संगतिं सारयति एवमिति॥ इयं प्रतिकर्तव्यता
त्यात्रोक्तं गुणकर्म युत्पादना र्थता स्याधिकरणस्य स
याद्या को सो ज्ञापन हेतुता वना वा व्याख्यात प्रत्ययो
प्राधान्यमित्येवमाश्रितत्वात् प्रयोगस्येति सूत्रावया
वशादेन साध्याति धनता स्यादार्थवा विशेषादित्येवं कृतं तस्य सङ्गुद्धारण न्यायाति धनार्थतया द्वितीयेन व्याख्यातेन त्रुवीयादेनामार्थस्य द्वितीयया ता
व्यवेना च यात्रे ह नूत व्यसङ्गुद्धारण न्यायो स्तीत्यात्रोक्तं नवन कर्तृता व्य निष्ठता वना वा विवृत्तरूपता वार्थवा विशेषा सिद्धे त्रीहा दो ता वना प्रतिपाद्यव

मराव्यं द्वितीयया वक्तुं मित्येवं तृतीयेन व्याख्यातं ॥ प्रथमं तत्र कर्म वा विताख्यातस्य प्राधान्योक्तं ॥ ननु त्रीयादेर्लीव्यज्ञानस्युपगमे तृतीया निर्देशानावेव
साधनवस्योपयोगादनव्यस्यदित्याशं व्यभ्रवर्धस्य प्रथमवर्धेनां गायेत्तत्राफलवत्संनिधिवत्फलवत्तदेगमितिन्यायेनाश्वयुक्तवा व्यभ्रमार्णवधस्य वा
पूर्वसाधनत्वादतृतीया निर्दिष्टस्यापि त्रीयादेर्धवर्ध
धिकरणन्याया सिद्धतां क्ता ॥ यथा यथादीनामर्थो
प्रथमकर्मवर्धपूर्वपक्षस्यापूर्वलेदोपयोगिब्रमाह
स्याख्यातपदार्थस्य बावयेधमवर्धस्याख्यातपदश्रुत्या
यतेतथापि द्वयनिष्पादितस्य व्यभ्रवर्धस्य कैमर्ध्याप्यहायामक्तमप्रयोजनस्यैव यागादेरदृष्टापूर्वसाधनवत्तुक्तमवधातादेशु कृतेनैव द्वयोपकारण
मेराकोट्येणाप्रमाणकत्वात्तदृष्टार्धतायुक्तेत्यर्थः ॥ अनेन वसर्वस्य इति ताव्योक्तं गुणकर्मवत्तुत्यादनस्यापूर्वलेदोपवादाधर्तव्यं विवृते ॥ श्लोकव्याचक्ष

सर्वत्र वेति॥ अनेन वाख्यातवा विदयेण नूते नैवार्थं जन्म नरति द्वयमपि प्रागवस्थायां सुपगमेन परिहृतं॥ श्री ह्यदेदं व्यसिद्धिवाच्यरूपेण वाच्ययोगो
 यस्मिन्नेतदुलीलावादि रूपेण साध्यवसेलवा सिद्धे च साध्यवाच्ये रित्येतत्परिहृतं न वतीति सूचना योपकरोतीत्युक्तं॥ त्रिद्वयं न कीर्त्यतानि प्रधानतत्ता
 निद्वयस्य गुणतत्ता॥ यद्यपि यद्वृत्तप्रयोजनं तस्यैवापूर्वसाधनत्वं न सर्वस्य तद्यपि किमकृष्टप्रयोजनमिति वाच्यवस्था हेतुता वाहि
 धिवता सार्वध्यामपूर्वसाधनता वश्यमाद्येतेत्याशं यतद्विचकार्यत्वं गुणप्रधानतत्ताणां स्येवं सतीति ताभ्यां कृतमध्यायोपक्रम एवम्यव
 विवेकार्थं यद्गुणप्रधानत्वं लक्षणेण मिति वातितं न विहृतवाद्याख्यायसूत्राख्यानां धैर्ये रिति ताभ्यां व्याचष्टेये रिति॥ यद्यप्यस्या
 तानां तावदावृत्तेनातिप्रतानां हवनिर्दिष्टानां ता निद्वयमिति तच्च हेन परामर्शं तदा व्यानां कर्मणं गुणप्रधानत्वं दारानेकां गुणप्रधान
 कर्मवाचितोक्तेति यद्वाच्यं तावदावृत्तेः कर्मसिद्धयं नोपक्रियते तेयां कर्मणां प्रधानत्वात् तदाचीनि तावदावृत्त्याख्यानां प्रधानकर्मसिद्धिनीतिव्या
 वृत्ताणेन भाष्यकृतोक्तेः॥ न धाव्याख्यानां धैर्यस्यापि बुद्धिवाच्यत्वेन परामर्शोपपत्तेः॥ ह्यव्याख्यानद्वयोक्तेः किमवाप्त्या र्थं तावदावृत्तेः कर्मसिद्धि

त्वेतावन्मात्रमुक्तं ॥ संख्येति मित्यस्य सूत्रेण च प्राप्तिविकारा र्धवदशोऽपि धर्मतो वेत्तुं ॥ प्रथमवानि सनस्या पूर्वते दोषयोगि त्वमदृष्टा यानीत्यनेनोक्तं ॥
 त्वेखुद्वयं विकीर्यं तद्गुणस्तत्र प्रतीयेत तस्यैव प्रथमनवाशो सूत्रेण चोच्यते पुनरिति ॥ अग्नीनादधीतेत्यग्निशब्दस्य लाव्यत्वात् कर्मो गन्तुता हवनीयादि
 रूपवाविज्ञातस्य च सूर्यादिवृद्धाद्वीयकर्मोत्पाद्य
 क्रियते वेत्तुं ॥ वेदव्यादिलक्षणं विकारमेव पुरो
 धः प्रयोजनवत्तु ॥ सूत्रद्वयोक्तं व्यवस्थादेरप्य
 सदस्यत्वाविवेकप्रयोजनतया न सर्वस्यः शब्द
 तत्प्रतिपादकं च प्रयोजनमितित्वात्प्रमदुक्तमाशं व्योपपादयति यदेति ॥ यथैवासावाध्याधिकरणस्य लक्षणसंगत्येव अवर्तते न निष्पाद्य पूर्वतदात्त
 कारसिद्धिप्रयोजनवच्च पुनोद्याते न्युपोद्यातशब्देनोक्तेऽप्यनुष्ठानाद्येवाधिंतायास्तदुपयोगिप्रयोजनानंतरा विधानंतथेहापीत्याशयः ॥ पूर्वपक्षप्रयोज
 नार्थवत् ॥

न तां व्यर्थं गेवरो वीष्ट उपदेशाद युक्तं मां व्यव्यावहेतु च तदिति ॥ न च निदेश प्राप्ता नाम पित्री दीणां प्रियं शुनिर्वा भक्तं वस्तुत्याद्येते निप्रश्न सर्वं मुपयाद
यति उक्तं इति ॥ प्रयोजे ज्योगत्त मां ध्यया प्रथमं नो गतया श्रुतेन प्रियं शुद्रव्येण न बाध्यते न बाध्यातो गत्त ता वीह यो पीत्यर्थः ॥ न चेवमिति सिद्धं ते पुन्याद्या
इत्याशे व्याह सिद्धं ते इति ॥ एतदेव प्रश्न सर्वं मुपया
पक्षक शब्दः ॥ न च वधातस्य निर्वापो नरकाले विधा
नाले नावधातस्याप्रयोक्तृ कर्तुं नैह सर्वपक्षे पित्री
धिकारे पुण फलसंबंध विधिपरस्य शास्त्रस्य वाक्य
पक्षे रात्र्याक्षेय कशाश्रोतराये क्षेया इव निवाजिने न्यादौ वशास्त्रस्य नैरेपेक्षेयि वाशिनादि प्रयुक्त्यशक्ते रिह वधात शास्त्रस्य यागशास्त्रास्य या
नपेक्षे वादवधातस्य वप्रयुक्ति शस्य विधाता प्राप्य प्रयुक्तोपजीवन हेतु रस्तीत्याशयेन परिहरति नेन दिनि ॥ उत्तरादे नान्योन्या नपेक्षे तो

का॥ श्लोकं व्याचष्टे श्रीहिरिनि॥ यामार्धवः॥ नियमनावेव रूपमाणमतिप्रत्ये विशेषे च लोकोक्तिः॥ नवसाय घासा वंशे देवमिहावा विनोदं विनो
 मिति गात्रयोरन्योन्या न पेक्षे वे पितृपेयसि दध्या नयतीत्यानयने द्विकर्मकृत्वा त्ययसंश्चाधिकरणेन दध्याख्यकर्मव्याप्यतया द्वितान्त्रिकेन वा
 मासिः शार्धः इति न्यायेनागारे गावो वास्यंता मि
 त्यतिशानेन यत्रोक्ता विशेषमात्राद्यनंतोर्ध्वत
 नस्यामिहा प्रयुक्तादपि दध्या नयना त्रिष्यत्ति सि
 वेर्ध्वपतिः प्रभवति॥ तत्रावद्यातस्य यागादु निष्ठा
 पदेऽहं भातिसममपदपोष्य हणकर्मणो बु निष्ठादिद्यानावेक्यवच्चनयनस्य स्ववाच्याश्रुतेः सै निष्कनात्सदं दान्यु निष्क्रामतीति विहितनयन
 साध्यवा विशेषे पिनयनस्य प्रकृते कदायनी संस्कारार्धवेन तद्वारा कथार्धवावसाया तस्य प्रयुक्तवा वगते सत्युक्त नयनलाभे मेव पदपोष्यकः

लकर्मणोपिनेराकांक्षाप्रयोजकत्वात् ॥ तथावधानस्य यागार्थं व्रीहिसिनेराकांक्षं ॥ खवाच्यश्रुतव्रीहिसंयोगेन वाक्यंतरसंबन्धेन ॥ एकदेशे
 यत्रैव प्रयोजककारणतदुपलक्षितं वनिनयनादिवत्प्रतिपत्तिमनाशेवमेव ॥ उत्तरार्थे दादिरादानमिति नावब्युत्पत्त्यादिशब्देनावधानमुक्तं ॥ ननु निवी
 पोत्तरकालमवधानविधनाद्यागार्थं निरुक्तानां
 कपालप्रत्ययप्रयोजकत्वं तत्रावधानस्यापि यागार्थं
 रयिउपदकर्मनंतरमर्घानिधनकर्मोदाहार्यम
 त्याशयः ॥ श्लोकार्थमुपसंहरति तस्मादिति ॥ ननु
 साधनवाचगतसंन्यासार्थवानिधनफललाभादप्रयोजकत्वं न विव्यतीत्याशंक्याह नवास्मिन्निति ॥ निर्वोपस्यापि पूर्वपक्षे यागार्थव्रीहिसिनेराकांक्षं
 प्रमाणात्तत्रात्रिर्वोपाविति ह्यनामपि व्रीह्याणां संनिधेरुपादानागोरवात्तावात्तयागार्थव्रीहिसिनेराकांक्षं संनिधेरीत्याशयः ॥ नवासेव्यापि ननु

पनिष्ठत इति यदप्रकृतोपादाने प्रकृतकवच्चयलक्षणसामान्यसंबंधस्यापिकल्प्यवाङ्मयैरवापत्तस्तत्परिहाराय प्रकृतानामेव व्रीहीणां ग्रहणं यु-
 क्तमित्याशङ्क्याह नवात्रेति॥ विशेषाश्रुतेरिमेव हीहयः। कृष्णसामान्यसंबंधेनेम इति विशेषाज्ञानादाग्रेयीत्याया उपपत्तेः। प्रकरणस्यैव वि-
 शेषकचैवाव्यं न्यतस्मिन्वतिविनियोगमात्रे
 तस्य व्यापारादित्याशयः॥ ननु विनियोगे प्रमाणत्वेन स्येति कर्तव्यता कांक्षा तदा
 पर्यायाधिकारलक्षणस्य प्रकरणस्य स्वसमपदपां सुग्रहणादौ प्रकृतिकहाय
 शेषोक्तविशेषतीत्याशङ्क्याह नवेति॥ यदददवधानव्रीहीणां साकोदावासावात्रे
 यकचनिरासान्नात्र प्रकृतग्रहणे प्रमाणमित्यर्थः॥ सिद्धेनेन हि कथं प्रकृतग्रहणमि-
 त्याशङ्क्याह संस्कारेति॥ आनर्थक्यपरिहाराया ध्वंससाधनविशेषाकांक्षायामधिकाराद्विशेषतानोदुक्त इत्याशयः॥ तत्रापि व्रीह्यादिशब्दस्याप्र-
 तसाधनवानतिथिनिवारणवाच्यत्वात् नितकर्मलक्षिना ध्वंससाधनवृत्त्यलक्षणापरपर्यावगतेः। केशाभिधनं॥ ध्वंसपक्षे तु नासौ न्यायोऽस्ति॥

व्याहृतं च नि॥ ताव्योक्तं प्रयोजनमुपपाद्य स्वयं प्रयोजनं तत्राप्याह धर्मनि॥ यद्येहैव सुखं स्वतः सर्वो धर्मस्य सुखं यिवावहेत्यनेन मुपदक्षतीत्यवधानस्य तदुक्तं साध्य
 पुरोडाशादिप्रयोजनात्तावत्तुल्यनिवृत्त्यर्थं तावेनाहृष्टार्थं वा संकटद्वयं धर्ममात्रेव दर्शनात्तावत्तुल्यार्थं नापवर्गः स्यादित्येवैकादशाधिकरणेव द्यते तत्रापि
 सर्वपक्षे स्यादित्येकं प्रयोजनं॥ यागव्रीहीणां वावद्या
 ॥ आदिगद्वाद्यवपत्तेपि व्रीहीणामेवावधानस्याया
 ॥ इत्यस्य प्रयोजनमहासृजिति॥ संमार्गपर्यग्निकर
 प्रकथोत्तिमत्॥ अथ वानस्याग्निसेवेक्षपादनहास
 वाधरवेपि प्रक्षनह विराधरवालावाधुवायाश्चोपाशुयाजायां जाधरवेप्यसाधरण्यात्तावाधुना कान विप्रकर्षां प्रक्षनविप्रकर्षः॥ परिधीनां
 कुहउत्पादिपरिधनां प्रवेपि प्रक्षिप्यमाणह विः पतनप्रतिबंधकत्वेन प्रक्षनकानोपयोगिवाह विरय्ययोन रिप्रक्षनकात्तु कुहयेक्षया प्रक्षनप्रहास-

निःश्वमेतरायेत्याहुस्म्येव॥ पुराडाशस्यत्याधवात्याध्वयदानसमवायिवाध्वन्यतः प्रत्यासत्तिः॥ ननु प्रत्यासत्तिविशेषस्त्वेनस्य किं प्रयोजनमित्याशङ्क्या
 तिनोम्येन सिद्धोपयोगमाह एतदिति॥ किं प्राप्तमित्यादि पूर्वपक्षलाघ्यमुपकारलक्षणश्रेयवातोयेन तदभावमात्रस्य प्रधानकर्मता नायादकवादशुक्रम
 शोकोपपादयति तत्रेति॥ यद्यप्युपकारलक्षणश्रेय
 वाश्रुतास्तु वाश्रुतधनकर्मलक्षणमवाप्त्यर्थं पक्षे इत्य
 तिसिद्धार्थमेव तान्यदृष्टार्थानि विवक्ष्येतानि प्रधा
 वाश्रुतपगमाद्यवाश्रुतमपिलक्षणसूत्रद्वयमविरहं
 लक्षणस्यैवापवादार्थः॥ उत्तरेण तु शुणकर्मनिवापवदिव्यते॥ अत एव तदपवादपवादार्थमधिकरणद्वयमितिनिरूप्येनातर्कविशेषास्तु धनवृत्तलक्षणप
 शम्यतदपवादस्पृणवृत्तलक्षणस्यापवादार्थमित्येवं व्याख्यातं॥ लक्ष्यमाणशुणकर्मत्वावपि दोषपक्षारतो लक्षणपवादो निश्चिनः॥ यदा तु संमार्गदिसा

अस्यादृष्टव्योपकारस्यान्तराक्षरवाचावाच्यार्थवद्वेदव्यतेतदागुणकर्मस्वदृष्टार्थेष्वप्यपूर्वावाहुणकर्मणस्तदुणस्यद्वयोपकारकत्वस्यसमावादावपवा
दमत्तावमव्यापकवाचाशब्दव्यापकत्वसिद्धयेतरपवादाधीमेतदधिकरणे॥ उत्तरं तु ख्युतराश्रयोर्गुणकर्मवाभावेप्युपकारकत्वसद्भावादतिव्यापकत्वाविधाने
नापवादार्थमित्यध्यायाधीनुक्रमेणवार्तिकं व्याख्ये
यं॥ अस्मिंस्तु व्याख्याया नस्याधिकरणस्य प्रधानकर्मलक्षणापवादार्थवतिभेदा
धीयेद्व्येन विकीर्यते इत्यनेन प्रधानकर्मलक्षणे
नाहेत्युक्तं किंतु पूर्वपक्षबीजप्रदर्शनार्थे॥ किमादेत्येतायां संक्षेपतः पूर्वपक्षमाह
व्यापकत्वात्प्राधान्यमपि न स्यादित्याशंका निरासार्थेन द्वयैवेवंजातीयकमदृष्टा
यवैव्याख्यातुं द्रव्येणेत्युक्तं॥ द्वितीयाया गुणकर्मव्यापकत्वात्संज्ञवमसिद्धेत्यतदन्य
प्राप्तुपपत्तिकव्याहृष्टोपकारायोगादृष्टव्योपकारोवाच्यः न वा सावस्तीति न दृश्यते इत्युक्तं॥ उत्तरं तु विवादे तरेः सधर्मस्याशंका न च वधा तादृशकस्या
गुणकर्मलक्षणास्य तात्तावात्र साधर्म्या निधनमयुक्तमित्याशंका दनेवहीति॥ यस्माच्चैतल्लक्षणं तस्माद्गुणकर्मव्यापकत्वादितीयाश्रयज्ञासाधर्म्या

निश्चयैः युक्तमिति हि शङ्काः ॥ सर्वोक्तलक्षणत्यागे हेतुमाह उपरि ॥ तद्वा सन्निको विरोध इत्याशङ्क्याह तादर्थ्येति ॥ प्रत्यक्षेयजत इत्यादि सिद्धयन्तविकीर्यत इ
 तिसाध्यात्म्यक्षगम्यस्योपकारस्य लक्षणतोक्ता तातिसावहतीये निवेद्यमानत्वाद् विरुद्धे विद्युत्पादीत्यनेनोक्तेः ॥ न प्रत्यक्षेयज्ञापकत्वेन निमित्तत्वेनाप्युपका
 रस्यकारकत्वेनेत्यर्थः ॥ लक्षणत्वात्तावे किमुपन्यास प्रयोजनमिति प्रश्नमर्थमाह किमर्थं तर्हीनि ॥ अथर्वोक्तोपयोगितत्वेन लक्षणं स्वान्तं
 लस्याग्रायः ॥ श्लोकं व्याधये यत्रेति ॥ सर्वपक्षस्तर्हि न संभवतीत्याशङ्क्याह सर्वपक्षेति ॥ द्वितीयाप्रमाणकं गुणकर्मवायोगादेतत्तत्त्वा
 धनवृत्त्याद्यसर्वपक्ष इति तावः ॥ अवधानादोद्गादि व्यतीयाया गुणकर्मत्वेन व्याप्तिः साधर्म्येण हेतुनोक्ते लिङ्गोत्पत्तेः कांतिकत्वादिनेय इष्टत्वा
 नेह सामान्यतोद्गृह्यं संभवतीति किं गुणकर्मणीति भाष्येण प्रश्नद्वारा शं कितने निबृम इति ताव्येण प्रिततमचारव्यप्राधन्यवा विवृष्ट
 ताप्रतियोगिनः कर्मणो गुणत्वावगतिरिति परिहृत्य यद्यपीत्युक्तं तदुक्तार्थत्वात् प्रत्यक्षाद्यष्टहीतेष्वंशो प्रामाण्ये शंकायाश्च प्रागेव निरस्तत्वेनासेन वाद
 नर्हकमाशङ्क्योपकारं विना विहितस्य कर्मणो गत्वा परपर्यायगुणत्वाद्युपपत्तिशंका निरासार्थं विनोपकारं लक्षणया गुणसावशेनोक्ता प्रत्यक्षगम्या

पकारान्तोपेपिशद्वावगतांगान्यथापकारकल्पनेन विद्यतीति निपादनादर्शविदितिसूचयितुमाह सिद्धंतेति॥ पश्चादुपकारोपेक्षायां द
र्शने कल्पने वा ल विद्यतीत्यर्थः॥ एवमपकारकवास्याप्यव्याप्तिः परिहृता॥ एतदेव व्याचष्टे तत्रेति॥ इवोपदेशः निवेशः॥ सर्वपक्षान्तिप्रायविवरणार्थं त्वनस
त्रेव्याचष्टे परस्मिन्ति॥ लोकं व्याचष्टे नत्रामेति॥ उपदे
क्षे॥ साव्याक्तमत्रयव्यतिवारोदाहरणंदर्शयित्वा
यमजन्मसंस्कारनात्केन प्रधान्यस्यापि विवक्षित
सत्यामपि द्वितीयायामित्यर्थः॥ नतदर्थं ताल्लोकव
ख्यायत उपपादनायैव हेतुनेन स्मृतिरूपमस्तानत्र सर्वपक्षिणाप्रयोगव्यतिवारस्योक्तवानत्रिरासार्थं पदे करोतीत्यादौ प्राक्कन्येपि प्रयोगादनेकाव्य
वस्य वान्याप्यत्रादायवेष्टनमत्र समुदायान्मके श्मिनतमत्रवा विन्याश्च द्वितीयायास्तदेकदेशव्याप्यत्वात्त्रेण लक्षणया विद्येत न ज्ञेयतीत्यादौ प्रायागा

पयत्रेयीष्यमात्रवाविद्येतिष्ठनमवाधिव्यप्रतीत्ययोगाहुणवेउक्तविदप्रयोगाः प्राध्वन्यमेववाच्यमितिप्रयोगएवोपन्यसनीयस्मयुपेक्ष्यउस्मयुपेक्ष्याः
 सिधायमाहतिष्ठिति॥स्मृतौसत्यांप्रायोगोनादत्तव्यइत्याशयः॥प्रयोगविरोधेपिनवेतिताष्टेणवक्ष्यतइतिनावच्छेदार्थः॥एवदेवप्रश्नपूर्वमुपपादयतिकि
 मिति॥विशेष्यतोत्रेत्याहविवक्षेति॥एतदेवव्याख्याह
 यद्विहीति॥तथाशुक्लेवातीशिनमितिस्मृतिमुलाक्षेणिकप्रयोगसाधुवाद्याख्यानाधीन्य
 दानाद्यवाद्यायंकर्मनिस्मरणायपक्षेरित्याशयः॥
 नवेतिनाय्यप्राध्वन्येपिप्रयोगाउपन्यासात्परोक्तवेदिकप्रयोगप्रनियोगिप्राध्वन्य
 प्रयोगाउपन्यासाद्वाधर्माशंक्यहरयितुमाहत्
 धावेति॥यदयितेत्यादिनाय्यसंकलयतात्यर्थानायावक्ष्यतेति॥उदनशिखंडका
 रयकमंत्रोपादानात्पचनिकरोत्योश्चद्विकर्मका
 वातावातेकुलबन्धनयोस्तदच्यार्हंतयाकरणचावगतेर्होमाच्येवहोमस्याश्रयि
 करणचासिहेरप्रोक्षणेयेणनस्मसाद्वापक्षेःप्राध्वन्यायोगादृतीयाध्वद्वितीयेतिशंकासिधायः॥पविहारान्तिप्रायमाहत्वेति॥उदनाद्यवस्था
 यातेकुलाद्यवस्थावतासहसिनातिनैवाद्देदविवक्षायांतकुलादेर्गुणाकारवमत्तेदविवक्षायांप्राध्वन्याकारकतेत्यर्थः॥प्राध्वन्यांशुपादाये

निविशयणसामर्थ्यस्य विनोदवदध्वं व्यावर्धेयदेति॥ अत्यर्धव्यावर्धेयदेति॥ अत्युर्ध्वव्यावर्धेयदाविनि॥ यवातंडुलावल्गुनाश्वाष्टुमिष्यतेयदावतंडुलार
होमसंबंधिवेनातिष्ठेत्येवंप्रत्येतदाप्राधन्यनाशं लवतीत्यर्थः॥ तंडुलानां होमो गन्वा लावे होमसंबंधिविने श्रितवा योगातंडुलैर्जुहोतीति वेदवाक्य
नयुणलावावगतिरुक्ता॥ होमसंबंधिनोत्तस्मी
कै॥ पुंसः कंडानशोलाबुधलावा ह्राणयाइ
वेत्युक्तं॥ वीर्यकामस्तंडुलैर्जुहोतीति तंडुलानां वी
श्रितवा निधनस्य संलविवा निधनार्धलवती
कारणेन कश्चिदोदनावस्थापरिणतिरुपप्राधन्याशो विवक्ष्यते गारे गावो वास्येतामिति प्रधन्यत्तरेयगावेयुणां शस्तेडुलान्यवतेरोदनं ऊर्वी सु
भौसेति तंडुला इत्यंशद्वयस्याप्यवेवता॥ इति श्रितवा निधनाया संलवेपिलक्षणया प्रयोगोपपत्तेश्च स्यापि न द्वितीयावाच्यवेकन्यनो विवेत्युति

अनाधर्मन्यायश्चेति साध्यं व्याचष्टे न वेति ॥ तेनेत्युपसंहारसाध्यं व्याचष्टे तस्मादिति ॥ ननु वेदेव कुत्रावेन विवक्षितं प्राधम्यायोगात्संज्ञादेश्च नास्मत्प्रा
 धम्यानावाहुण्ववाविवातावेदित्वा न स्यादित्याशंका धर्मवेद द्वितित्वाव्याचष्टे कथं द्विति ॥ द्वितीयेत्यादिपरिहारसाध्यं व्याचष्टे ननु च्यत इति ॥ स
 कुशविद्यमाने प्राधम्यं कथं वदतीत्याशंका स्वत
 तापर्यवसायिबुधतराधेन दशयता स एव द्विती
 दिति ॥ कुतो हेतोः प्राधम्यानाव इति शृष्टे होमस्य
 तो होमस्य सङ्घर्षेनावकल्पत इति प्रश्नाधे कुत इ
 व्याचष्टे यस्य हीति ॥ यत्पुनरिति श्रुतीर्धर्मोपपादनेन यदीति साध्यमपि प्रसंगाद्धारयतीति ॥ ननु वेदं प्राधम्या संज्ञावेप्यश्रुतगुणवृत्तीकरणं कथमित्याशंका
 हतवेति ॥ ननु वेदं प्रति प्राधम्यं प्रतीतिर्न तिष्ठंस्यादित्याशंका हपुर्याधेति ॥ अथ तादे सद्युसर्गस्य चांतिनायुक्तै विव्याशयः ॥ ननु लोके प्रमाणोत्तर

मोक्षरहितिकार्यपरवावसायान्मुख्यार्थत्यागोपुक्तेननुवेदेप्रमाणोतरानावादिशार्थव्याहसर्वत्रेवेति॥ लोकेयानर्थव्यप्रसंगएवतदुक्तानिमित्ततद
नावोर्ध्वानरतात्ययस्याशब्दज्ञानवा मुख्यास्येवार्थस्योपपत्तेरित्याशयः॥ अथेत्यादिनाय्येसंक्षेपतोव्यावृत्तेनेति॥ नन्वित्याशंकाताय्यनिर्यापारस्य
इवस्यकल्पकाराख्यप्रयोजनसाधनाद्यायोगाद्वा
नन्विति॥ इयमानाच्छानाद्युपकारसाधनत्वेन वि
व्यावृत्तेसिद्धातेति॥ नन्वितित्यायेणसक्तनामपिप्र
णायदणानिधनार्थतदुक्तवदितित्याय्यव्यावृत्तस
मित्यपेक्षायामनमित्तत्वेनवाक्यसंयुक्तायाः क्रियायानाव्यायोगात्तादातुरुद्यार्थस्यवज्योतिष्ठोमेनावरोधात्तदुपकारस्येवताव्यावृत्तेः कथंतावा
दिनासंगतिर्नविव्यतीत्याशंकोनिरस्यंशुर्लोकव्यावृत्तेयमेति॥ किमित्यपेक्षायामप्यक्रियात्मकत्वाकथंतावेनाग्रहणमित्यर्थः॥ ननुहोनासाक्षात्करणे

पकारस्याधनवासेनवेपिहोमद्वारादृष्टसाधनवत्तद्विद्यतीतिनन्विनितायेणाश्रयनास्तीत्यनेनपरिहृतं तदसि प्रायतस्तावद्यावच्छेनवेति॥ कथं तर्हि मोहादना
 दृष्टसाधनतेत्याशं व्याहृत्यत्रापि तावदिति॥ स्वरूपतो व्यावच्छेनवेति॥ नन्वित्याशं कात्तायं व्यावच्छेद्विधीयेति॥ नहीतिपरिहृत्यस्त्वयं धृतीनिविद्यतीतिनिभा
 नादुदयुक्तमाशं व्यावच्छेद्विधीयेति॥ हेतुचे
 न्यमित्युक्तं॥ कुर्याच्चहेनवस्तववैस्त्विति॥ ननुस
 कल्पनायैस्मृतेत्याशं व्याहृत्यमव्याप्यवेनसंस्कृता
 तिनायं व्यावच्छेतेवेति॥ येनकारणेनसंस्कृतोप्रयो
 दशहेनस्त्विति॥ संस्कृतोप्रयोप्राप्तमात्रव्याप्यवेपिदेव नोदेनाद्वयत्यागप्ररोपसमुदायात्मकहोमव्याप्यत्वात्तस्मिन्वार्थकधनमेत्युक्तं॥ व्याप्य
 वमात्रस्यप्रयोजनवत्त्वकल्पनाशक्तिर्नैत्यनेनोक्तं॥ ननुकियाज्यफलाश्रयवत्तद्वर्णव्याप्यवमपिहोमविनाश्यानोसंस्कृतोवयुक्तमित्याशं व्या

पद्य १४

हवनीयप्राप्त्युत्तरकालं विनाशोप्याहवनीयप्राप्त्याख्यक्रियाफलश्रयावाविरोधस्त्वनाघं नवतीति साध्यं व्यावृत्तेवेति। उद्देशान्यागप्रक्षेपसमुत्पद्य
प्रतिकल्पनिकर्मजायोगाज्ञाविनोक्तुहोतेरकर्मकवेपि संकल्पनया त्यागप्रक्षेपांशुशविश्रयोपचारिकव्याप्यत्वात्तिक्ष्णस्य कर्मका विवेचिहितीयाः
थाः प्रयोजनवत्कल्पनासामर्थ्यप्रदर्शनाघंतादर्श
द्वितीयाया होमस्य सक्तुर्धवज्ञापकत्वात्पुपगमन
सेवधराह्णेन सूचितौपचारिकवृत्तकटनाघं न होम
स्मानध्वपरिहारशंका निरासार्थं न च हवनादिति
चारिकत्वाख्यप्रकारांतरा निश्रयत्वेन जिज्ञासाध्वकं व्याख्यातुं न हवनादेत्याद्युक्तां। पुरुषदोषकृतवाक्काशज्ञानचोतवस्य। वदेनुपपत्तेर्त्वीतिश
हेनौपचारिकतोक्ता॥ ओहदोषाहा मुख्याध्वज्ञानस्यत्वं विज्ञां॥ एतदेतन्नव। होमस्य केन विप्रकारेण त्यादिताव्येणैवमवगतिप्राप्त्यन्येव

यिनुमाह इतीति॥ व्याप्यत्वे प्राक्तन्योपचाराननुप्रयोजनकवत्कल्पनासामर्थ्येति
होमस्य केन विप्रकारेण सक्तुर्धवतिक्षिर्वाक्कां विरुद्धेन त्यागोक्तसक्तुर्धवत्वात्तिक्ष्णस्य
स्य सक्तुर्धवत्वादिताव्यं व्यावृत्तेवेति॥ सक्तुर्धवत्वात्तद्व्यावृत्तेन सक्तुर्धवत्वन
नायावयवमानध्वस्यावश्यपरिहर्तव्यत्वात्प्रकारानतिक्ष्णत्वात्तुक्तेमाशोव्योप

तीयमाहवृत्तावास्तिप्राधन्यमित्यवगम्यतइत्येनदेवापपादितमितिस्त्वयिभुंशकन्येसुक्तं॥नेत्रेयद्वितीयावगतय।मन्थात्॥रावगमेपिप्राधन्यद्वितीयानि
 द्विष्टेगुणनावइतिप्रशानापक्ततस्यादित्याशंका निरासार्थं स एव इत्यादिनायं विरोधजनसंबंधीगुणनावखुल्यतइत्यननप्रागेवव्याख्यातत्वात्पु
 र्यास्मिन्नेवायंलगवदुपवयसंमतिप्रदर्शनाय
 गय॥देवतोद्देशाद्व्यत्यागप्रक्षेपाख्यभ्रवयंत्रय
 द्वितीयात्रुपयत्तेसूतीयायंवाचितोपवयंलोकाया
 दित्यामहात्मायकारेणनकर्तव्येतिवर्णितायव
 स्यामंलवाह्वाभइतिमकलस्यनात्यर्थं॥तेनेत्यादिनाय्येणतदर्थवादिनितत्त्वोद्यममात्रेणकर्मवित्यवहितनिर्दिष्टस्यापिकर्मणोयोग्यत्वात्परामर्शव
 कस्यतदधताविवक्षितेत्पेक्षायावद्व्योपदेशाद्विद्व्यशइतिर्दिष्टस्यसद्भावेः परामर्शः॥तस्यवेतितत्त्वद्वयधिकरणविययइतसंमार्गादिसम्भ

गुणनावेवेति साध्यं व्याचष्टेतत्त्व्येति॥सामानाधिकरण्यात्गुणनावस्यद्वितीयायंनानिरुक्त्या
 समुदायरूपेणोद्यम्यं प्रतिदेवनायाद्व्यस्यवाकर्मवायोगाद्भुक्तोतियोगेकर्मणिभु
 करणेद्वितीयायाश्चतीयायंवाचिज्ञाननिष्पन्नायापरीक्षितमित्रानां कर्तव्येपुप
 र्यमहात्मायकारशब्दप्रयोगदर्शनाच्चैवव्याख्यातः॥द्वितीयांस्तस्यापिसंकुप्राकंन्या

येनानिमतस्य स्यादेः परामर्शक इत्यंगीकृत्य सूत्रावयवद्वयव्याख्यातैतन्नलोकवदिति सूत्रावयवमव्याख्याय प्रोक्तं स्य चेति सूत्रावयवव्याख्यानं कि
मर्थमित्याशङ्क्य होमसमागार्ग्यव्याख्यानार्थवैदग्ध्यं यिउमाहतेनेति॥ कथं सकृत्तं होमार्थं तथेपेक्षायोनेनेति लाय्यगतेन तद्वेन निःप्रयोजनवैहेउ
वेन परामृष्टमिति निश्चयोजनवैवाहेन सूचिते॥ तत्रेति लाय्यावयवव्याख्यानाध्वेपयं शिकरणादित्युक्तं॥ लोकवदिति सूत्रावयवापात
निकायैपयं शिकरणाददृष्टोपकारजनकवाला वाक्कारवा संतवमाशोब्योदृष्टोपकारजनकोपि संस्कारः संतवतीत्यनिक्षयकं नास
इत्यादिनाय्यव्यावष्टेहवेति॥ ननु यथादनालो किकदृष्टोता लिखनाध्वं लोकविदिनि सूत्रावयवव्याख्यातुमदृष्टोपीति नाय्यव्याव
ष्टोकोकेपीति॥ शास्त्रध्वेनादृष्टार्थतोक्ता॥ ननु लो कप्रसिद्धमपि यथं शिकरणस्यादृष्टसंस्कारार्थवैप्रमाणात्तावादुक्तमित्याशङ्कानि
रासाध्वं लोकेनेति नाय्यव्यावष्टेन चेति॥ मूलश्रुतिकल्पननाचारस्यापि प्रामाण्यादित्यर्थः॥ सिद्धांतमुपसंहरति तेनेति॥ ननु पुरोडाशावेः प्रयोजनवाच
नपयं शिकरणादिप्रतिप्राधन्ये तस्यैव सत्त्वादिबलावेनाव्यलिखारिवात्याध्वन्येनैवोपयते द्वितीयोपन्यासो नयं कृत्तिशंकनेन चिति॥ केवलं वा

नीयाकृतो वेत्यनेन निःप्रयोजनवत्त्वेन सक्तादिष्वव्यतिचारिवाहुणतावहेतुवोपपत्तेरुणनावेववृत्तीयेति नाव्यस्रवितरवृत्तीयाहेतुकयुगलावेपन्यासा
 व्यनष्टक इति सूचितं ॥ द्वयोः प्रयोजनवत्त्वाविशेषेन्यतरप्राक्सन्यस्य प्रयोजनवत्त्वेनाराव्यज्ञानवत्त्वाप्रयोजनवत्त्वानपेक्षं द्वितीयाकृतमेव प्राक्सन्यमित्यत्र ता
 वदृष्टांतमाह न दुव्यत इति ॥ इदस्यापि गार्हपत्य
 कतरस्य प्राक्सन्यमितिसंदेहे निर्णायकांतराता
 त्यप्राक्सन्यगार्हपत्यसमीपे स्थितं दृष्टुमनिष्ठेन
 लहतीयाकृतमेव युगावमित्यत्रादिदृष्टांतमाह त
 रप्रतिपत्त्यर्थं वा प्रयोजनवत्त्वाविशेषात्त्रेकस्यापि निःप्रयोजनत्वेत्यर्थः ॥ तद्विं सक्तामपि द्वितीयया प्राक्सन्यस्यादित्याशे व्याहृतेनेति ॥ नाध्याक्तं विचा
 रप्रयोजनं ह्ययतिप्रयोजनं द्वितीयाद्येनाविशेषेनपरिगृह्यमानं द्वितीयेन हिरण्यमयीव वाणवत्त्वेन ॥ सिद्धंतवत्त्वं पक्षेप्यगप्राक्सन्यज्ञानप्रयोजना

ॐ

तीयाकृतोवेत्यनेन निःप्रयोजनत्वेव सक्तादिष्वव्यतिचारिवाहुणत्वावहेतुबोपपत्तेरुणत्वावेव तृतीयेति नाभ्यस्रवितरुतीयाहेतुकमुणत्वावेपन्यास
 प्यनर्धक इति सूचितं ॥ द्वयोः प्रयोजनवत्त्वाविशेषेन्यतरप्राध्वन्यस्य प्रयोजनवत्त्वेनारब्धज्ञानवान्प्रयोजनवत्त्वानपेक्षं द्वितीयाकृतमेव प्राध्वन्यमित्यत्र ता
 वद्वृष्टान्तमाह न डव्यत इति ॥ इदस्यापि गार्हपत्य
 कतरस्य प्राध्वन्यमितिसंदेहे निर्णायकांतरात्ता
 त्यप्राध्वन्यगार्हपत्यसमीपे स्थित्वं द्रुपनिष्ठोत
 लक्षतीयाकृतमेव गुणवमित्यत्रापि दृष्टान्तमाह त
 रप्रतिपत्त्यर्थं वा प्रयोजनवत्त्वाविशेषात्त्रेकस्यापि निःप्रयोजनत्वेत्यर्थः ॥ तर्हि सक्त्वा नामपि द्वितीयाया प्राध्वन्यस्यादित्याशं व्याहतेनेति ॥ नाभ्योक्तं विचा
 रप्रयोजनं ह्ययतिप्रयोनं द्वितीयाद्येनाविशेषेन परिश्रुपादानं द्वितीयेन द्विरणमयीव वाणवत्त्वयोः ॥ सिद्धान्तवत्त्वपक्षेप्येगप्राध्वनार्यवाप्रयोजना

ॐ

यच्च नालिमतस्य सृगादेः परामर्शक इत्येगी कृत्य सूत्रावयवद्वयव्याख्यातं तत्र लोकवदिति सूत्रावयवमव्याख्याय प्राक्तस्य चेति सूत्रावयवव्याख्यानं कि
मर्थमित्याशङ्क्य होमसेमागार्गव्यम्यातिधानार्धवेदश्रीयिजुमाहतेनेति॥ कथं सङ्कृता होमार्थतयपेक्षायोनेनेति नाप्यगतेन तच्छेन निःप्रयोजनं वै हेतु
नपराश्रुमिति निष्प्रयोजनं वै दाक्षेनसूचिते॥ तत्रेति लाभ्यावयवव्याख्या नार्धपर्यन्तिकरणादित्युक्तं॥ लोकवदिति सूत्रावयवापात
निकायं पर्यन्तिकरणादहं शोपकारजनकेवा ना वाक्कारवा संतवमाश्रयो दृष्टोपकारजनकोपि संस्कारः संतवतीत्यनिक्षयकं नास
त्त्यादिना व्यं व्याचष्टे हेतवेति॥ ननु पपादनालो किकदृष्टांता निक्षनार्धं लोकविदिति सूत्रावयवव्याख्या नुमदृष्टोपीति नाप्यव्याच
स्तोकेपीति॥ शब्दार्धवेनादृष्टार्धतोक्ता॥ ननु लो कप्रसिद्धमपि पर्यन्तिकरणादहं संस्कारार्धवे प्रमाणालावादुक्तमित्याशङ्कानि
राग्यार्धलोकेवेति नाप्यव्याचष्टेन चेति॥ मूलश्रुतिकल्पनेनाचारस्यापि प्रामाण्यादित्यर्थः॥ सिद्धंतमुपसंहरति तेनेति॥ ननु उरोडाशादेः प्रयोजनवाच
नपर्यन्तिकरणादिप्रतिप्राधान्ये तस्यैव सङ्कादिज्ञतावेनाव्यसिचारिवात्याधन्यत्वेन प्रयत्ने द्वितीयोपन्यासो न प्रकृतनिर्णयकत्वेन निवृत्तिः॥ केवलं

विश्राय इत्यर्थः॥ ननु प्रियं युवत्प्रकरणं प्रथममात्रार्थे वा गते नो गप्रधनार्थे तेत्याशं को निरस्य ह्येकं व्यावृत्ते प्रियं गवोहीति॥ प्रियं गवश्चरु रिति वा व्या
प्रथमयोगसाधनवरुप्रकृतिप्रतीतिः प्रियं गणो प्राधनमात्रार्थं न प्रकरणादित्याशयः॥ यथा च हिंसादेस्त्वृतीयवाक्यसंयोगवलीयस्त्वेनो गप्रधनद
विरासादनाद्यं वस्तुतेतथाशमीमया वादेरयं
इत्युपांशुवैविकितोवातिदेशीकवेनात्राद्यावस्थ
लेप्राकृतस्योगस्यविकृतावसोदिनवीदित्यन्येषां
पांशुवैविकिते रंगमेवं विवेकोपांशुवैविकिते
किं तावन्निधाय विवृणोति ननु वेति॥ परिहर्ती निरस्यति नाहंतीति॥ परव्याख्यानुपपत्तौ हेतुमाह एवेहीति॥ तृतीये निर्देशाशु विकृतावसोद्वेगस्यानधिक
रइत्यत्र बहिःप्रावृत्तमवस्थानातीत्यप्राकृतद्रव्यावदस्तरणाख्यकार्यार्थबहिर्गते प्रकृतानो बहिर्धर्माणामस्ति नास्तीति विवृतायाः प्रकृतवैविकितागप्राप्ति

पोर्वोपर्यचिताधीनवाहमसाधरणराश्याविदेशयोश्चसप्तमदशमाद्यनियेयमानवेनतदनिप्रायसर्वपक्षायोगात्प्रत्यक्तवेनप्रायेकतांगप्राप्तेः पश्चादति
 दिश्यमानेनवर्हिर्नुजातीतित्यादिशास्त्रेणसर्वप्राकृतवैकृतवर्हिरनुवादेनलवनादिविधिसंज्ञवाद्युपावदस्तरणवर्हियोपिधर्मवहेतिपूर्वपक्षितकृत्तपोप-
 कारसेत्तवेकन्यनागोरवायादकाकुसोपकारांगा
 वर्हियःप्राकृतधर्मविधमविधिकारइति सिद्धंत
 नाकुवाद्यसुव्यरिधिप्राप्तयोनिदेशः प्रागेष्टव्यद
 सेयणीतादेरपिप्रधनमात्रसंबन्धपक्षेः प्रकृतोप
 सवात्यदार्ष्टेहेरोनविधीयमानेषुधर्मेषुपणमय्यादिवाक्यैर्जुकादिमात्रोद्देशेनपणतादिविधनादंगप्रधनस्यगर्धवेयुक्तंविहानेउप्राकृतकार्येष्टेन
 पराधप्राप्तेः सुबुद्धान्तरितसुबुद्ध्यादिरोनगम्यादिविधीयमानंजुकाकुहातिसुयस्संमार्ष्टीतिप्राकृतकार्येष्टयसद्भावेप्येकत्रैवप्राकृतधर्मबाधन

नाकांशणादिकृतोप्राकृतानामेगानांश्वनिर्देशाद्वाश्वस्यैवैकृतस्यदूपावदस्तरण
 स्पवस्यमाणवासाकृतानामेगानांवेकनेत्यः प्राकृप्राप्तिः स्थास्यतीत्यर्थः॥विशेषतो
 त्याह्यवश्यंवेति॥अनिष्टायत्तेरपिप्रधनमात्रार्थतानयुक्तेत्याहकिंवेति॥नचस्मिन्प
 यानादिस्त्वुप्राप्त्यजावाक्क्रियंविहानोप्राप्तिरित्याशयतइत्युक्तं॥प्रकृतोकार्यस्याकृ

वरिनाघास्येवेकतविधेरन्यत्राविवाधकवायोगाकस्मिन्नेकस्मिन्विधीयतन्यपेक्षायां प्रकरणात्प्रधननूतहोमप्रकाराकार्याध्वप्रतीतिः प्रधनमात्राध्वमिति
यस्यते प्राक्तनो नानाहस्तसुखं मासाध्यमध्वमिति वदतः पक्षस्तन्मते निष्ठापत्रिरेयोद्यायः ॥ ननु प्रयाजादावपि होमाख्यकार्यं सहावाक्यम्यादिविधनो
पपत्तेः कध्वे प्राक्तनजातिप्रसक्तिरित्याशं व्याहृत्य एव हीति ॥ होमवाविशेषेपि प्रधनहोमेत्यः प्रयाजादिहोमानां लेदासंमार्गवत्प्राक्तनवि
रुद्धैवेकतधर्मा प्राप्तिरित्याशयः ॥ नद्येवं सत्येवमेव
नवेति ॥ अयेतावत् ॥ सुकुर्यस्य शमीजात्या कर्तुम
येत्सक्य कतिपयपरिच्छेदलक्षणस्तु कुर्याद्योपस्था
मानायाः शम्याः सर्वाध्वानि वदुक्तानि सुकुर्य कतिपयपरिच्छेदकत्वेनैककुर्यवेपि प्रधनस्तु सुकुर्य कतिपयपरिच्छेदलक्षणकार्यादंगस्तु सुकुर्य कतिपयपरिच्छेदलक्षणस्य का
र्यस्यान्यत्रादिकृतो प्रयाजादिस्तु न ततः प्रकृतावयवसर्वसाधनोरोधमविध्यन्युपगमात्प्रधननाह्वंसाधनस्तु गयेनेव पणतिदेव हि यश्च प्रधनहवि

नवासादनायनास्यादिति सर्वेयवेति न्यायोवाधेनाघातं तांगबाधेन विज्ञातांगनिवेनादेकववाधेन च रिता र्यास्यवेकतांगविधेः सावेनवाधकवायोगाचवि
 कतावसे, य, य। ततो गधुणविरोधन्यायेनोगमुद्धेयप्रकृतज्ञातिवाधस्य युक्तवाधे परीत्यापेक्षि। उपदेशेनातिदेनावाधस्यानुग्रहपक्षद्विवाधनपुणवाधना
 पुणगमैगनामप्यनुयाहवा सर्वेधतेव पुनरप्यानि प
 तिचद्विहवावपिप्रसंगेनोगसाधनचोपपत्तपर्णमयी
 सर्वपक्षेनास्ती जाहयद्यपिचेति॥ ननुपश्रुयागस्यैव
 संगेनोपकाररुशीनासंमार्गोदे। प्रधनवाध्याविवातद
 प्रकमाज्ञावादीवादिवाक्यविहितायावेदेखमुक्तेषु फलश्रुतिस्तस्मात्सर्वविकीर्णस्यादित्यत्र तृतीयेसांगसोमथागाथवेनाक्ताया अप्योपवसध्याहेकि
 समाणाधेनरस्यावीनांगार्धवातावाहेदिकरणतरकाललाव्यश्रीयोमीयपश्रुयागाधवेवसयपितत्यक्रमाध्रागेवसोमिकाप्रिप्रणयनप्रक्रमेनुशातन

निह

नसोमार्धावुष्मनावधरणासौमिकवालिधनं॥तयावप्रकमन्यंताप्यग्नीषोमीयादिद्यतिदेशप्राप्तदारीपौर्णमासिकस्यवेदिकार्यस्यहविरासाहृत्यादि
प्रसंगासिद्धेदोशोपौर्णमासिकीयजमानसंमितावेदिनिवर्ततइतिहादशोवद्यतेतस्तेत्रिमध्यपातासावेपितेत्रमध्यपातमात्रेणप्रसंगोऽवतीत्याशयः॥तदुक्तं
सावेदेःसोमार्धवेप्यग्नीषोमीयाध्वस्यापिसावात्र
कंधंप्रसंगतोणाकारितन्याशेषवक्षिणाःसोम
द्यतिदेशप्राप्ताद्याकार्यनिवर्तकत्वेहादशोमेवसिद्ध
यथाश्रुतसंमार्गानिप्राज्ञाःप्राकृतजालपसंश्लोने
दिशोपात्तानांद्रव्यध्वन्याख्येनत्यर्घः॥नविद्येतन्यविधनादिकार्येयस्यपलाशादेःस्वस्यसंमार्गविक्रयमाणःपरिधेरतंतस्यापरिधीकृतस्यवायुक्षितं॥
सुवो॥सादिशोपात्तानांद्रव्यध्वन्याख्येनत्यर्घः॥पलाशादेःस्वस्यसंमार्गविक्रयमाणःपरिहितपरिधनस्यप्रकृतायत्नवादप्राकृतकार्यस्यादिसुतराधेदि

[illegible]

तिष्ठति कदाचिदपि स्वतावेपियाकोश्रियां सनुपादायासां न्यूनस्यानुष्ठानसिद्धिर्लोपात्ता वादिह्युक्तेन न्यायेन प्रतिकर एतदुपरोडाशप्रयत्ने
 जकवत्तत्तणासावेदेकहायनी न्यायेन पुरोडाशप्रकृतिव्यतिथिवाप्रयो जकवेपियकिं विद्वोयादानेन पुरोडाशसिद्धिर्पर्यन्ति नरणोपस्यायुक्त
 नतः योजनापरितोयाश्चमतेनानियतधन्यप्र कृतिपुरोडाशसिद्धिर्वादिमयवस्ययवमथवस्यवातिदेशानावेष्टिनोसमयस्यपुरो
 राशसर्वपक्षपक्षिकरणानापक्षेयुक्तपूर्वप संप्रयोजनमितिसमाधत्ते अनियतेति ॥ एवं च नियमेसातमां स गधियसप्राप्तः
 कोस्यतो ज्ञायायनमांसनियमास्मिहोतसदृश कमीपतिरित्युक्तं तन्निरस्यति नवतत्रेति ॥ तन्मन्त्रहोतस्य विंदस्य पुरोडाशस्य
 वायस्यमांसना निष्पत्तेः पक्षेपशासिरियाशयः ॥ ननु सवनीयस्य तर्हि पुरोडाशस्य कथं मांसं प्रोक्तं सूचना ॥ किं सवनीयेति ॥ न
 सवनीयपुरोडाशप्रकृतिवेन मांसविधीयते किंतु न कार्यसाधनत्वेन तिरिहरेति नैवेति ॥ तत्र सङ्ख्येडाशस्य प्रोक्तं तन्मन्त्रहोतस्य विंदस्य पुरोडाशस्य
 तानमांसपुरोडाशस्य दानस्यामर्घ्यस्योक्तवान् दानियादनेव वरा विवेक्षणा निवृत्त्या तदशीधियाय निवृत्तेन अयमसीयविवायमंत्रनिवृत्त्या

पतेभ्यश्च शब्दोदाहरणं विंतायाः शास्त्रानामयनं प्राप्ते तन्मंत्रस्तथा न्यशब्दोदाहरणं प्रयोजनं चोपयोग्यं प्रसंगानुरोधान्नानेमांसाभ्युत्थयते ॥ अनेन च यव
नीयं शब्देन वक्ष्यमाकरं लपरिवापपुरोडाशपयस्याख्यानां यवानां ॥ विधामति धनात्पुरोडाशशब्दस्य वनिर्गमनिर्हृत्योदिसंघपि अत्र तन्मंत्रस्य वा
नो वक्ष्यमाख्यानां धनात्पूर्णस्य च दध्यक्तस्य करं
नापि निःपादनाशक्रेकेन ववाक्येन धनादो न
स्वत्तु यो धनाद्युपरोधेन पुरोडाशो पित कार्य
उपशोय व्यावृत्त्या सर्वा मृत्विजा धर्मादिनिपरकृति
सहायापादानेनापि च मांसस्य पुरोडाशनिष्यादकत्वे संभवे पुरोडाशश्रुतेः कार्यलक्षणा र्धवकल्पना यो ॥ द्विद्योद नो देवदत्त इति वचनर समयः पु
रोडाशस्येति मध्यमपदलोपि बहुव्रीह्यर्थो अयणेन पदद्वयस्यापि श्रुतिवृत्तिवोपपत्तेः सूत्रकृता नृमिश्रणं ॥ स्पष्टपुरोडाशशक्तोक्ता ॥ न हि यमवक्ष

न्यशोदाहृतप्रयोजनवै॥ कन्याविकरणप्रयोजननायेतु सवनीयशब्दव्योदाहरणमनोवृत्त्यमितिपरिहारसूचनार्थयद्येत्याद्युक्तं॥ कथंचिच्चहेन
 = नमिअतोक्ता॥ समीहितेपूर्वपक्षप्रयोजनमुपसंहरतिअतश्चेति॥ यथाप्रेयंगवेवरोप्रधनमात्रेप्रियंगुनिर्वीहिनिवृत्तेर्वाहिसाधनकएवावधातइतिह
 धोनाधः॥ एवशब्दोमोसशोका निवृत्त्यर्थः॥ एवंतर्ह्य
 वद्व्यकतवेयस्यापितद्विययवशोकापनेस्तेनिरा
 यक्षेयागार्थाएवेतिन्यायेनप्रकृतपुरोडाशग्रहण
 धेविदुक्तं॥ स्वयंप्रयोजनंतराण्याहएतानिवे
 नात्रयाजान्यजतीत्याम्नानाभूयदाध्वरणा योयनृक्षेतरकरणावतराः सुवश्वात्रुमांस्येषुवरुणप्रधासाव्येहिनीयपर्वणिष्ठयगग्नीप्रणयनइतिवि
 हारइत्याधानेहुहपन्हुवाइयकरणात्तद्वयत्रववरुणप्रधासेषुविहारद्वितेनयद्वेयवात्यरिधिविद्विस्तत्रैकवजैवेवानामसंमार्गावज्ञेमना॥

भुवो ज न विशेषश्चर्चः॥ अग्निमुपनिषाद्युवत इति सुखं गव नारा उपकारके शुपनिष नो विहिते यथा लो किक स्या ग्रे सपनिष न वि शो यलो किक स्या त्र
 वां धं वा त्र वेदिक मधे निर्देशा दित्यत्र सशमा धिकरणे वक्ष्यत इति ह्यंता धः॥ अग्निसं मार्ग स्या ग्री न्य रिधी स्वाग्निं व त्रिः स्त्रिः संमृद् द्वी नि प्रया ज का ली न
 सं मार्ग प्रेया दग्निं रिधी स्वाग्निं व स क स क म
 स्येव परिधं त र सं मार्ग व ग मा सं वे श्व या द्विकै ॐ
 यो प ल्हा पित भुरो डा धु प सं ग्र हा धः॥ सर्व श द्भ्य
 ज शानां कृत संस्काराणां म पि ना रा दो व्याप हा र
 रकारो या धा व हे व ती नि धन वा र ॥ ननु स्तोत्र श्रव्योः पूर्वी धिकरणो क्त गुण कर्म व दे उ द्वितीया श्रुत्य ना वा क धं गुण कर्म वा शं के त्या सं व्या ह ये स्त्रि
 ति ॥ ह्योपकारि वृत्त्य स्वा ते श्येण गुण कर्म लक्षणं न सं यु प ग मे व्य पूर्वी ता वो प यो गित ल क्षेण वृत्त्या न्यतः सिद्धो याणा मित्यत्रोक्ता वादि ता पूर्वी ता

वाशोपोद्यतइत्यर्थः॥सूत्रगतश्रुतशस्त्राद्व्याख्यानार्थं गुणवचनमिति नायं व्यावर्हेऽस्तुतिरेवेति॥गुणमात्रातिशयनस्य श्रुतिवृत्ताव्योक्तमिति शंका नि
राकर्तुमाह श्रुतेति॥गुणानां गुणिसंबन्धितयावचनमिति नायं व्यावर्हेनेनोक्तः॥ननु लिखनस्य श्रुतिवृत्तस्यैकांतेनातिशयेन शब्दाश्रयस्य सिद्धांतयो
गाभेदे दोषादित्याह शंकाहसावेति॥अतिशये
येतेत्यर्थः॥ननु वेदसति गुणगुणिनाश्रुतावयविप्रति
स्तत्रेति॥मंडूकाज्जादेरदेवताद्वेष्यशिशुसूयालो
श्रुत्यमात्रोपलक्षणाध्वसूचनायश्रुत्यस्येत्युक्तं॥
नार्थः शेषीति द्विप्रत्ययः॥सर्वपक्षसूत्रव्याख्यानाध्वनत्रेति तावत्संक्षेपतो व्यावर्हे किमिति॥अर्थननु पक्षेयतदेव नानामवादनार्थस्य गुणस्तत्रात्र॥
ननु यत्रेति वार्थवत्ताव्यादिति सूत्रे सर्वपक्षिणापकथस्याश्रुपेक्षमाणत्वादनिवृत्तिरिति तावत् लिखनमश्रुतमित्याशंकाहप्रमाणेति॥कमसेनि

व्याख्यप्रमाणद्वयोर्वैरोधेन न सूत्रेण पूर्वपक्षेति धीयत नानिशापत्रिरिधयोः ॥ ननु स्यात्ते विनिवृत्ता मातान्ध्यायविदो यान्तरस्वभावे सा ॥ अथ कीदृश
 यणमित्यपेक्षाभादतथाहीति ॥ यस्मा संस्कारकमेवेयत्रस्तो तत्रेऽविद्यमानार्थमेव प्रयुज्यते तस्य स्तोत्रस्य मेव प्रकाशेन देवतारूपेणाद्येन स्तोत्रप्रयोगानना
 पक्षश्चाक्रमसंनिधिप्राप्तस्याविद्यमानार्थमेव सा
 वाक्यविहिताया अपि स्तुतेर्मेव विशेषसाध्यत्वे विना
 स्यात्पुन्यवगतेः स्तुत्या एव संस्कारवनिमित्ताय का
 वास्तुत्युक्ते ॥ तस्मा संस्कारपक्षो दुष्ट इति शेषः ॥ उत्ता
 वहेत तत्रेति ॥ ननु क्रमसंनिधिराद्यो रक्षा नारव्यपेक्षम विनियोगप्रमाणवा विद्येने का धर्मा देवोपादानमयुक्तमि सार्थव्याहक्रमयेति ॥ येन क्रमेण यजुर्वे
 यदयागाभ्यासा विहितास्ते नैव क्रमणसामवेदेतदेग लुप्तानि स्तोत्राणि ब्राह्मणे विहिता नितेनेव वक्रमेणो न शयं धे स्तोत्रसाधनरूतारु र'पतिता

मन्त्रानपेक्षायाः स्तुतेनपकर्षायोगास्तुत्यपकर्षणमंत्रापकर्षाजज्ञाणांमंत्रकमाभिधानाविरोधः॥रवेतरंष्टुंनवतीतिवोदनाधारथंतयोनिवेनासिवाशु
 रस्यगुणस्तान्॥एकं सामाहवेक्रियान्तोत्रीयमिति वस्तोत्रसाधनस्तस्यसाध्याश्रुवाधरवेष्टुतेर्मंत्ररापेक्षायांयद्योन्यांगथतितदुत्तरयोगायती
 तिद्योन्युत्तरगपेक्षायात्रिवृष्टरणविधनादुत्तरा
 ऊनादुत्तररेडितिवचनायथमायाश्चतुर्धपादेन
 वाधमायसंज्ञयाहेत्यातविद्यतीतिज्ञायहना
 माणातरानतिथनायतेःक्रमसंनिधीउपरुध्येया
 दिस्यधगावस्यधोतिष्टोमांगवेवगतेविहारविशेषापेक्षायांश्रुवाधरवेष्टुतेर्मंत्ररापेक्षायांयद्योन्यांगथतितदुत्तरयोगायती
 नाशुदोपीतिकर्तव्यतास्ततस्तोत्रसाधनस्यामाधारवेनसंनिधिपरामृश्यश्रुणांश्रुकोलेफलवन्नेनिकनलज्ञाप्रकरणावयववृत्तान्तसंनिधिर्वि

ग्रंथेनदुत्तरत्वेननवावातिश्रुवापाठादुपस्थापनं॥त्रिवृष्टरणंनुतयोःश्रुवाधरवेष्टुतेर्मंत्ररापेक्षायांयद्योन्यांगथतितदुत्तरयोगायती
 द्वितीयायाश्चाहर्चनेकांककतंरुवाद्वितीयायाद्वितीयादिपादत्रयेणापरापराक
 धमायशहेनसुखितं॥एवंउक्तमहोत्तुकोपस्थापनमात्रवाविवासेनिधिराहेनवप्र
 तामितिद्विवचनादुपपत्तिप्रसंगादपरिनोयेणप्रकरपरापरावेत्युक्तं॥प्रकरणाद्ये
 नाशुदोपीतिकर्तव्यतास्ततस्तोत्रसाधनस्यामाधारवेनसंनिधिपरामृश्यश्रुणांश्रुकोलेफलवन्नेनिकनलज्ञाप्रकरणावयववृत्तान्तसंनिधिर्वि

वसित इति सूत्रनामः परमश्रीः ॥ वशावहायुगाथं स्यात् ॥ नयदुद सिव्याग इति नाव्यात् ॥ वेपलसमर्थेनाथेन सूत्रमिवासातिनः पूर्वपक्षिणोऽप्युक्तस्य
 निमतज्ञायुक्तमाशब्धवर्षापक्षेकदेशीयमाणविशेषाख्यदोयमनेन सूत्रेण परिहारतीतिव्याख्यातुमाह नाथमिति ॥ प्रशस्तवैदोयपरिहारमुपपादयति
 किमिति ॥ साकं व्याचष्टेय एवेति ॥ सेनिहितानि
 नाथणाविरोधोपकर्षस्यादित्याननसूचिते ॥ न
 शक्तस्य मंत्रस्यापकर्षः स्यादित्याशंका निरासा
 नस्यादेवनवपक्षेनेषां शुद्धेदधकाशानाधर्म
 रव्यानाथेनाथेयुगस्थानधर्मकस्यादित्यत्र सूत्रेण स्यदेवतावाननगति निरासादशावहतिवाशहेनयुगस्थदेवतावेनेन गतिः सूचितेति यमन्ये
 तेतन्मेतेनयुगस्थानेनवादिपुक्तं ॥ आषाद्यापि न निरासोपपत्तेर्वशादृष्टानातदसंयुगेयोदित इति नाव्यात् ॥ युगस्थदेवतेन गतिप्रतीतेस्तद्विरुद्धाया ॥

निरूपयत्रिकायाश्चानेतराणिः शक्तिमुपशब्दवाच्यमनेनोत्तरगतस्यापि शुणस्य महच्च विशिष्टदेवताप्रक्रमेण तस्य स्मरणवाचित्युक्तं ॥ निरुणराज्ञेनाका
रप्रत्येयो शुणाप्रमितिस्त्रावयवस्त्रयितः ॥ नृशावशुणस्यानेत्रासावादनंतरपक्षे एव दृष्टं ॥ ननु शब्दमात्रस्य देवतात्वादिदमेहं दशहो न्यनेदाकथं
देवतेत्यमित्याशेषादनवेति ॥ नवामपि वीर्यं
याया गेप्रतिशुणवे निदिनेननुकर्मणोपीप्सिताद
धीवासंयुक्तस्य देवतार्थस्य वाच्याधीदतिप्रेतता
योगात्तसंयागालिधानेनार्धग्रहणेन यशश्च मात्र
पयनकेन वित्तार्थाय देवतालिधनसिद्धिर्विधिगतायादिशब्दानादर इति पूर्वपक्षयिवाग्रेयोऽज्ञाकथात इति विधिगतेनाग्निशब्देन देवतायादविसे
वेधविधनान्मेव कार्यदेवतोद्देशे विधिगतस्यैव शब्दस्योच्चारणकार्यमिति सिद्धीतिनेकापुनरित्येदेवतानामेति शब्दादंशदीनां द्युस्थानां यत्र वा वेदे-

सूक्तानि देवता

त्रिबीदेवतावातो देवनेद्यादिदेताशब्दः प्रयुक्तः सादेवतेति परमतद्वयमहः शाहेनादिनामुपस्यदायते निरस्य मनेन सूक्तानां दोषविज्ञानादव
तादिति नाष्टेणानि देवत्येह विरिण्यादिप्रयोगादाहुः तिलागावाअन्यादेवताअन्याः स्तोमलागावेदोलागाइविति गावसूक्तसुखायत्यजमानहविराह
उयत्रस्पवदेवतावा निधनार्थस्येवसुत्यवोदेश्य वावगतेमूर्तानाममूर्तानां येन नानामवेतनानां यश्रुत्याकं विदधे प्रतितादर्थ्यनसेकच
नीयानां देवतावेतविष्यतीति वतायेण मूर्तानां वे नानां यदेवतावा निधनाद्यस्य वाचकं शब्दमुद्दिश्य स्मृत्वा वाह विस्मयामिति सं
कल्पः कियते सादेवता तवतीति वतायेणोच्चार णार्थोद्दिशे रूच्यमाणेन शब्देन प्रजापतिमनसा यजेत्यादिविधेवास्मयमाणेन
वाच्यस्य देवतावा निधनाशानावेवं सति सुतरां ये न केन विदायः शब्देन निर्देशः करणीय इति याशं व्यतवेदिवं यद्यग्निशब्दोऽग्निप्रत्याय
गार्थमुच्चार्यतापित्रुहविः संबन्धमर्थप्रत्यायेतेत्युपक्रम्य देवतायाश्च यजेसाधनभावोन रूपेण तवति केन तर्हि संबन्धेनाशब्देनेत्यादिना साष्टेण श
हसंबन्धितव्यतिरिक्तातिथानाञ्च हस्यदेवतावेतिरस्तवति ॥ न च धंस्यादिदेवतावेकमिध्यनिश्चयोन आहृत्येत्येति ॥ प्रमाणवित्ताध्वस्य दोख

परिहाराशंका मुपसेहरति तस्यादिति ॥ ननु निसमवायिवा ॥ न च र्थव्याख्याना र्धनेतदेवमिति नायं व्यावर्धनेति ॥ इदं स्येत्यादिना व्यंजितं हितं श्रुत्या श्रुतं
 हि वदवयवार्थानपेक्षस्य महं इत्यग्रहसमवायेनेन्द्रादेदावगमादित्येवं श्रुतिसमवायिवादिनिसूत्रावयवव्याख्याना र्धतया परमतेन इत्ययि तु प्रश्नसर्वव्या
 ख्यातुमुपक्रमेनेकतरति ॥ श्लोकव्याचष्टेयदीति ॥ ननु वयवार्धप्रत्यक्षिज्ञानाश्रयदायशक्तिकेत्यनाश्रयपतेः ॥ कथं तद्वलीयस्येत्य
 शब्दाहतघाहीति ॥ न तो वाक्येनैरिस्थातुवदुष्य
 विशेषणवातुपपत्तिश्चोक्ता ॥ अनेन वमहं वि
 त्यत्रिनिरासे नायं योजयितुमुपक्रमेनावृत्तिः ॥
 धमनेन नायं वयवव्युत्पत्तिविराजियत्पेक्षायां प्रश्नसर्वमुपपादयतिकेवमिति ॥ श्लोकव्याचष्टे समर्धइति ॥ समर्धपदविवरितिसूत्रासना
 सहसोसमासवतोसमर्धविशेषणं ॥ समर्धानां प्रथमादेत्यस्माच्च हितवृत्तावित्यर्थः ॥ कथमत्र सामर्धानावप्येकायां तद्वितसमावृत्तौ मुग

व्यातां क्रमेण वतिविकल्पयोगपद्यपक्षे वृत्तिद्वये पिसामर्थ्या नावधमिपादनायं न वास्ये निपाद्ये व्याख्यातुं सामर्थ्या नावधमिति ज्ञानीतयदियेति॥ ९
नदुपपादनायं त्वनभ्रप्रवर्धनायं व्यावहेकुतइति॥ उत्तरार्धे नतद्वितसंयोगापेक्षस्ययामहवसंबंधसमासकल्पनामानोपपद्यतइति ननु युगेणो
तराताव्यावयवोव्याख्यात॥ ननु सामर्थ्या लानं प्रतिज्ञायसंबंधनावापपादनमसेवक्षमित्याशङ्क्याह एकाधीतावेवेति॥ समि
पुपसर्गस्येकीनाववाविद्यादेकाध्यातकारणं वाधीतरानयेन संबंधसामर्थ्येन देवताव्यक्तः शङ्खसंबंधदेवतासंबंधशङ्खनालिप्रेत
मित्याशङ्क्या॥ सापेक्षत्वास्येकाध्यातक्षणसामर्थ्या विहं नृवंतावत्यश्रुवैश्वपपादयनिकथमिति॥ श्लोकं व्यावधायविशिष्टमाणा
हीति॥ विशेषणविशेष्यनूतयोरर्ध्यायरेकस्मि विशिष्टरूपेयलोपीतावाप्रचलनाद्यापारासमासहतिस्तद्वितृत्तिर्वाचवति
द्विविधं वक्षिष्यमाणयोरन्योन्याव्याप्रियमाणयोरर्थयोस्तात्पर्यनानावेनिमित्तादुहः संहिष्टवरुपाकालुप्यादुष्टायार्नेकस्मिन्नर्थे व्यापारसेते
वतीत्यर्थः॥ ननु तात्पर्यनानावोपपत्तेकधेसंहिष्टवरुपकालुप्यापत्तिरित्याशङ्क्यसकृदुच्यते नित्यानेकतात्पर्याप्यागेलोकप्रसिद्धमुदाहरनियोहीति॥

अतः सकृदुचरिते स्पेन्द्रादस्यानेकता व्ययी योगा किं विशेषेण न महत्वेनान्वयोऽस्तु विशिष्येण वा तद्विनाशे न यदेणेति संदेहापत्तेर्नैकार्थ्यं लक्षणं सामर्थ्यं संतवती
युपसंहरति एवतावदिति॥ व्यपेक्षा लक्षणं सामर्थ्यं विहं ववेत्सापेक्षस्यानिस्य ह्यमित्याह व्यपेक्षा पुनरिति॥ श्लोकं व्याचष्टे न हीति॥ व्याख्यातं नाप्याद्यं
पसेदरति इतीति॥ पूर्वोत्तरता व्ययोर्विषयविवे
मासापेक्षिरूपः॥ न वस्तुत्तरता व्यक्रमेण वृत्तिद
क्षणाच्च वाच्यते दक्षिणे काया वृत्तिरक्षणा वाच्यते
साविंशतिविग्रहे महेन्द्रेति समासं कृत्वा तद्वि
व्यर्थः॥ समासशब्देन तद्विस्तारोपलक्षणं दिशोऽस्य देवतेति विग्रहे ऐन्द्रेति तद्विस्तारं कृत्वा समासे क्रियमाणे महोऽस्यासावेन्द्रेति व्याख्यातं व्येन्द्रा-
तिपदिकतद्विस्तारो गृहीतः स्यादिति सूचितं॥ ननु वाच्यते दोषादपत्ती यतस्तस्यादोषादहं तदेवेति॥ क्रमेण वृत्तिद्वयनिरासस्य हवा कीदृशोऽप्यव्या

दाव्यतेदाहेतुवेननाय्यकतोनिप्रतोवसीयतइत्यर्थः॥तद्विषयवैयर्थ्यादपिदायवयनाय्यकतोनिप्रतमित्याहतद्विनाय्येति॥श्लोकेव्यावृत्तमहंइति॥वा
 क्यतेदमात्रातिभनंतहि किमर्थमित्याशोक्याहनत्विति॥समासप्रवृत्तदेविकेदूयणमित्याशयः॥कृत्वासमासमिति समासशब्देनाप्येतदेवस्त्विति॥
 एनस्मिन्नेवेतिगुणहृद्विद्वयाशंकात्ताय्ययोग्यः
 सव्यवधानादयुक्तमाशंकाव्यायज्ञेनेति॥तद्वि
 क्रमशून्याशंकनीयएवेतिसूत्रार्थक्रमनिरास्ता
 नवायमिति वैरूप्यदोषानिभनार्थं ताय्यव्यावे
 नार्थव्यतिरेकविधेयोपादेयगुणभूतार्थवाचिवाचिरूपं॥विस्पष्टश्चेत्यनेकार्थविधिदेवानिभनार्थं ताय्यव्यायज्ञेविधीति॥एकविक्रमेनैवैताना
 ज्ञेयार्थेत्याहतिरप्यनेकार्थविक्रमेत्यादित्येवमर्थवेनसकृदुच्चारणेनेतिताय्यव्यायज्ञेत्याहति॥तस्मादित्यवयवव्युत्पत्तिनिरासोपसंहा

रनामकारप्रत्ययेणाद्याहृतकुक्षकघेतर्हि शब्दकवाक्यनेदेन वा स्वमते व्याख्यास्यमानवात्यरमते पितृको प्रसङ्गमानो निराकर्तुं यथा स्थिते पठति
तस्मादिति ॥ न च वयवव्युत्पत्त्यननुपगमे समासबानावादर्घातरेवाद्यहीत संबंधे नार्धववायोगात्प्रातिपदिकवानावेन तद्विनानुपपत्तिः स्यादित्या
री व्याख्याप्रयुक्तं तद्विना न्यघानुपपत्त्येव प्राति
विशेषानवधारणे पिकश्चिन्महेन्द्रप्रातिपदिक
यष्टकिंतर्हि ति ॥ व्युत्पत्तिनिरासप्रयोजनानि
नेय-महानिंद्रोत्तवत्तमहेन्द्रस्यमहेन्द्रमिति म
नाम्येव्यावष्टेनवेति ॥ रुदिबोपपादनाध्वमस्यसाध्यस्यदर्शयिष्ठमनस्युक्तं ॥ व्यपदेशाच्चेतिस्त्रोक्तेनेंद्रमहेन्द्रयोर्लक्षणाप्रदेशमहेन्द्रानुनिसमवा
यिचहेतुसाध्यायामहेन्द्रस्यायुणाध्वमुहेन्द्रप्रकाशनाध्वमनिष्पन्नं न संज्ञवती निप्रतिभाया साधयिष्ठमशक्यताहेतुनालेदप्रतिज्ञाप्रदहता

रवीतरसाद्यैवैविवक्षितानामस्मिन्नेतावध्याहारेणशेषादिभुमाहमयदेति॥विश्वं
 साधामाहएवमिति॥समुद्रयस्वदृष्टार्थीपतेरुक्तइत्याहअसतिवेति॥देवतासेदोपपादन्त्यप्रकृतोपपत्त्यागमसुसंभवेतस्मादिति॥एवम्याख्यानम
 तिषसंगापादनेनतावद्व्ययनिएवमिति॥तद्विने
 दिवापवेदिदेवतानिधायिचैनस्यादित्यर्थः॥२
 पिसोमसापेक्षवेद्योश्चतद्विनात्रयाविशेष्यपुन
 मनत्रुन्यकताध्वत्तद्विनाध्वप्रतिविशेषणी
 दिवावसायाद्यास्तिकव्यवहारस्यन्तवेनोक्तेदोनदोषायेत्याशंकाहन्वेति॥नकेवनेयाज्ञिकानांदिदेवश्रव्यवहारःकिंतुमीमांसायामपीत्य
 तः॥नानीयोस्तावदिदेवयव्यवहारशुद्धाहृदितययेति॥आग्नेयंवत्रुर्धकरोतीत्याग्नेयशब्देनसापेक्षाग्निदेवत्ययोरेंद्राग्नाग्नीधमीययो

[illegible]

सागमिकमुदाहरति तन्मिति । मनोनायां उवचनाद्विकारस्यादित्यत्र वेदाग्रप्रथमामनेति तन्मनात्वा मन्वान्यदेवत्ये पश्चाद्द्वितया न वेति सदेहप्रयन्य
 स्पनुप्रकृतावन्योये निगदोयमग्रीयोमोहिधरुतो देवता अयं वाग्रेयो ते मम वेता ति धनवा विकारणप्रयोक्तव्य इत्याशक्तिरसत्यमग्रीयामोद
 वताप्रकृता विसृक्ता यौतः वग्रीयोमा विनिना
 नेत्यधिकृत्य ईदाम् सोमवरुणयोरिनि सोमश
 वाग्रेस्सु सोमसोमा इत्यग्निशशहात्यरस्य सोमा
 गतिः ॥ अदिशशहा इत्यधिकारे उसेवनस्य त्यादि
 कृतां ह इति वा उवर्तमाने देवता ह देवेत्यानडादेशः ॥ ननु व्याकरणतात्पर्याभावात् न तो हि देवत्वावधारणं संभवतीत्याशङ्क्याह यदि चिनिता द्विगोत्रा
 रणे देवता वप्रतीतत्वं दस्युपगमद्विचमपि प्रतीत्यविशेषादवस्युपगमं तव्यमिच्छाह अथेति ॥ ननु वाक्येन दाहिदोषा पत्रे समासस्याद्वैरहितस्य चारव्या

व्यक्तव्यति ॥ व्याकरणशास्त्रे यदि देवत्यवधारोस्तीत्याह तथेति ॥ देवता ह दे
 होवरुणशहेव परस्मैते शिशहस्य देवता ह दे निमित्तमीवं स्मृते ॥ मूर्धन्याधिकारे
 शहस्य मूर्धन्यादेशेन व्यवस्मृतेः सोमशहस्य शिशहादेवावगमादधी देवकदाव
 युगपदित्युवर्तमाने देवता ह देवेत्याग्रावेहवादिशहे उभयपदवृद्धिः ॥ अत्र

नासमासकार्यस्वरलक्षणशब्दसंस्कारमात्रसिद्धर्षवहितोत्प्रेक्षद्वेष्टस्मृतेः प्रामाण्यकल्पनेन द्विदेवत्यवसि ह्यर्थमित्याशङ्क्याह एतेनेति॥ एतेना
ध्यावगमेन हेतुना स्वरसंस्कारमात्रसिद्धर्षवकल्पनानुक्तेत्यर्थः॥ अश्वकणादिविद्यम्यमुपपादयनितथाहीति॥ न चिद्विद्यमिदं वृणुणयोगस्य प्रमाणं
तरणासंवादान्महेंद्रशब्देपिसमासाच्चाख्यानां
स्वरसंस्कारमात्रार्थस्यादित्याशङ्क्याह महदिति॥ महाब्राह्मणइत्यादौ महत्त्वस्य
अनीयसूक्तादिनादेवताविशेषवाचिवावगमादवयवयोरर्धवत्त्वं विशेषणविशेष्य
पीडेमहत्त्वमुणयोगप्रमाणत्वादिशिष्टवाचिनामहेंद्रशब्दस्य न युक्त्याशङ्क्या
न्यथातुपपत्तिरेवेंद्रमहत्त्वमुणयोगप्रमाणमित्याशङ्क्या॥ न वाश्वकणीदिवद्योग्या
ह तत्रेति॥ निर्दोषकुलावयवार्थशब्दप्रयोगा
उपपत्तिर्विशिष्टार्थबुद्ध्यर्थविकारास्तीत्याह नचेति॥ ननु ममुदायप्रसिद्धिरेवावयवप्रसिद्धिर्वाधिकानविध्यतीत्याशङ्क्याह नचेति॥ ममुदा
यार्थोक्तकल्पनाहेतोरवयवार्थानादस्यानिश्चया ममुदायप्रसिद्धिरेवावयवप्रसिद्धिर्वाधिकत्वं न संभवनीयार्थः॥ न चैवयवार्थानावा निश्चयः

त्वयिसद्भावाप्यनिश्चयासमुदायप्रसिद्धात्मलासविद्यतीयाशेकाहनवेति। अन्यभावाप्यनिश्चयवाक्येतरावाधीनावेति।
 उपपत्तेरनिश्चयान्नशक्तिकल्पनाशयेत्यर्थः॥ अतिकेरापत्तेरपि शब्दतरकल्पनानयुक्तेत्याहकिंचेति॥ श्लोकव्यावष्टेप्रत्यक्षेपीति॥ परमाख्या
 लमुपसंहरतितस्मादिति॥ ननुक्रमेणयुगप
 मर्षपरणानुक्तमपितदित्तर्षवेवस्तुतोसाम
 तद्वितापेक्षेयिषाधन्यासामर्षाविधानः॥
 राशनात्रासामर्षापत्तिरित्यर्थः॥ यश्चस्मिन्नाह
 दस्यसकृदुच्यतेत्यनेकार्थवायोमादनेकार्थतायामुच्चारणावृत्तिः स्यात्॥ महोदयदेनात्वेनेवोपात्तानामनेकेआमर्षानामसकृदुच्यतेत्यने
 कितोःशब्दोऽकथनेयिनेवेदिकशब्दावृत्त्यापत्तिरित्यर्थः॥ कथमाहोदयदेनानेकार्थोपादानमित्याहशंकाहवृत्तीति॥ ननुवमपिपदस्यपदार्थ

मात्रवाचिनाम्हत्वेऽविशेषणविशेष्यत्वावदव्यवहारयुक्तानेकवाक्यार्थकधनमुच्चारणाद्व्यावेदतिष्ठेत्तुंतीतेत्याशं व्याहरेकेकावेति॥ एवं च
सकृदुच्चारितस्यापि माहं पदस्य वाक्यद्वयेनार्थकथनं युक्तमित्याह तत्रेति॥ न च विवरणवाक्यगतयोच्चारणाद्व्यावेदवाक्याद्व्यापत्तिरित्याह यत्र
ति॥ अत्र हेतुमाह न हीति॥ यथा स्तुतस्यैव वेद
इत्येतावतः समासप्रातिपदिकस्य तद्धितान्तात्
सज्येते त्वेत्याशं व्याहनवेति॥ कथं विना न विना
यनेकार्थकथनं पुंवाक्ये युक्तमित्यर्थः॥ ननु विना
रुवि विवेति॥ पदस्यावाक्यत्वेपि वाक्यार्थो निश्चयित इत्यत्रादविरुद्धेत्याशयः॥ एकानेकार्थक्यतीतिवेति न्यकर्मकथनवेदित्वाणां यत्र
निमित्तोदाहरणान्याह तद्वयेति॥ वक्तव्येन पदार्थकथनोदाहरणमिति केनानेनित्यं न च निमित्तमानकं नोपाकनित्यं अतीत्य

नेकेन वाक्येन यदा र्धपदार्थकथनोदाहरणार्थं वा तथेत्युक्तं ॥ न चानेकेन वाक्येन कथ्यमाना वस्तुष्वप्युक्त्यादिपदस्य वाक्येनेदोशाद्वचनद्वयस्य लोके प्रसिद्ध
मित्याहनवेति ॥ तौ किक वाक्यन्यायं प्रकृतं त्विदं निति एवमेवेति ॥ पोरुथेयवचनशब्देनाशङ्क्यतौ क्ता ॥ न चैवं सति योगपद्यमेव कस्मान्न हमित्याशङ्क्याह
अवश्यमेवेति ॥ क्रमवृत्तिश्चाद्योद्युगपदनेकार्धक
व्याहसोपि वेति ॥ समासवृत्तेः प्रकृत्यर्थवात्तद्वि
सप्तवर्तितोचितेत्याहनवेति ॥ ननु मरुद्वविशि
तत्वाभ्यासो न युज्येत्याशङ्क्याह अथवेति ॥ ए
उक्तेत्याहनतश्चेति ॥ न चैवं सति क्रमवृत्तिश्चाद्योद्युगपद्विद्वयार्धकथनाशङ्कावपि क्रियापदस्य वानेकेः कारकपदैर्द्विभुतोद्युगपद्विद्वतमहद्वशा
त्पामिंदराहस्याद्योपपत्तेर्हृदिदययोगपद्यं कस्मान्न हमित्याशङ्क्याहनतथापि विनि ॥ क्रमविशेषेप्ययमेव हेतुरित्याहनतेनेति ॥ योगपद्येन गुणस्य

देवतात्रोत्तरं तर्जस्य दित्याहय दितेति॥ ननु तद्विनाशस्य प्राधन्यात्तद्वशीकृतयोरिदं महत्त्वयोरन्योन्यनियमादुक्तस्य देवतात्रोत्तरं तर्जस्य दित्याहय
रुनेवेति॥ क्रियायां युगपत्तेककारकसाध्यत्वात्त्रियामकत्वेन द्वितार्थस्य त्रुदेवतात्रास्य केननेराकोदयात्रोत्तरं तर्जस्य दित्याहय॥ युग
पदुपनिषाते च सती इव महत्त्वस्यापि साक्षादेव
मासस्या कृतावच्छेदनेन समासनिमित्तप्रातिप
द्विताच्योनस्यादित्याह अकृतेति॥ सुबंतवैश्व
देतवैश्वसमासायागाद्युगपद्युबंतवैश्व
सुबंतवैश्वद्वितकाले वा सुबंतवैश्वविरोधसूत्रमार्थतयुगपद्युवादिनः प्रसक्त्युक्तं॥ यौगपद्यनिरासमुपसंहरवितस्मादिनि॥ समाससर्ववो
पपादनस्य प्रकृतोपयोगमाह इतीति॥ अतो नैव व्याख्यायमाने सर्वपक्षनिरासा सिध्यतीत्याह अनन्वेति॥ स्वमतेन पूर्वपक्षनिराससूत्रेण

देवतात्रोत्तर्गतिर्न स्यादित्याहयदिवेति॥ ननु तद्विधायस्य प्राधान्यात्तद्वशीकृतयोरिदं महत्त्वयोरन्योन्यनियमादुक्तस्य देवतात्रोत्तर्गतिर्न विध्यतीत्याशङ्क्य
हन्वेति॥ क्रियायां युगपन्नेककारकसाध्यत्वात्त्रियामकत्वेन युक्तं तद्विधायस्य त्रुदेवतात्रस्य केननेराकोट्यात्रोत्तयनियामकत्वे हेतुरस्तीत्याशङ्क्य॥ युग
पदुपनिषाते च सती इव न हत्तुस्यापि साक्षादेव
मासस्याः कृतावच्छेदेन समासनिमित्तप्रातिप
द्विनाच्योनस्यादित्याह अकृतेति॥ सुबंतवैच
खेत्तवैच समासायागाद्युगपद्युबंतवैच सुबं
सुबंतवैच तद्विधायकाले वा सुबंतवैच विरोधसूचनार्थतयोगपद्युवादिनः पक्ष इत्युक्तं॥ यौगपद्यविरासमुपसंहरविरासमादिनि॥ समाससर्ववो
पपादनस्य प्रकृतोपयोगमाह इतीति॥ अतो नैवेत्याख्यायमाने सर्वपक्षविराससिध्यतीत्याह अतश्चेति॥ स्वमतेन पूर्वपक्षविराससूत्रेण

नयनितदिति॥ विधिगवशास्तिप्रायः श्रुतिराहृतिर्भावः॥ श्लोकं व्याचष्टे यदप्युक्तिरित्युक्तमहं यो विधिगवशास्तिप्रायः श्रुतिराहृतिर्भावः॥
अमाधिकरणन्यायेनावाहनादिविषये निगमे मंत्रकार्ये विधिगतस्येव शब्दस्योच्चारणव्यवधारणमहं इति श्लोकेन स्यात्तदेव तत्प्रतीतिर्हमेव
कथं परिहार्य इत्यर्थः॥ ननु दशमाधिकरणे प
वाहनेति॥ तेन चोदति तद्विशमिक स्त्रावय
वायादुद्देश्यं च मात्रेणोपकारिवाद्देशस्येव श
विधिगतानेव शब्देन देवता चोदनावगतेऽश
भावादर्थस्य वशुणा बुक्ता च पितृवानपाया नूनं शब्देनोच्चारणे पिदेवता चाविधात इत्युक्तं तत्रिसमायोर्धोपीत्युक्तं॥ मरुत्तु विशिष्टस्यैव देवता
वविधमना त्रमुद्देश्यं देवता वमस्तीत्यर्थः॥ श्लोकं व्याचष्टे देवता वस्येति॥ देवता वस्य प्रमाणोत्तरा विषयवमविहितदेवता कल्याणार्थका निरासा र्थ

ननासतिविष्मनेदेवतात्तावासंबंधिग्राह्येयं देवतेत्यादिनायोर्लमास्यधिकरणलाभेणोपपादयति यथेति॥ श्लोकार्धमुपसेहरतितेनेति॥ ननु त्रिपुरो
 दारायोरिदं सोमाभ्यामत्यंतसेदाद्विहितार्थासंपादकत्वेन विध्यतीत्याशङ्क्या निशुनस्य
 वेत्युक्तं॥ ननु इयमेति विहितस्य रसस्य लता
 वसनावादिहितार्थसंपत्तिर्न विध्यतीत्याशङ्क्य
 नुतो गुणवत्त्वसनावा सगुणस्य देवतावत्त्वसतो
 ननु गुणस्य गुण्युपलक्षणमात्रार्थावदेवतो॥
 रस्य विकृत इति॥ श्लोकं व्याचष्टे यदिहीति॥ ननु गुणस्य देवतावांतरगतौ स्वरूपेणापि देवतायाः प्रागसमवाये निगुणा सिद्धस्योक्त्यर्थं सिद्धयर्थं नुनिस
 मवावात्तन्मनसित्याशङ्क्या हतदिहेति॥ अनिशयाप्यं नुनिसमवायो निश्चयनमित्यर्थः॥ ननु चेन्न सति महत्त्वं इत्युक्त्यानेकाधैविधनाकाशनेहः स्या

वस्त्राभ्यामनावल्लताया विहितार्थासंपादकत्वे योऽस्य श्रुक्तावपि वस्तुनो गुणव
 श्रुत्वेत्युक्तं॥ वस्तुहृत्तिविवक्षा योर्मेदं दध्यामावास्यायामिति श्रुत्वेदं विधमवपि व
 ॥ ग्राह्यसिद्धने देवतावं वाच्येन श्रुत्वा निश्चयसिद्धनेन गुणवत्त्वोक्ता नवतीत्याशङ्क्य॥
 वांतरगत्यलावाक्ये गुणवद्विधौ निगुणस्य देवताज्ञानावद्व्याशङ्क्या प्रत्यक्षं नि

दि सारोऽद्यादसमासेन चेति ॥ विशिष्टरूपेकार्थविधत्वात्तत्रावलेह इत्याशयः ॥ शुद्धदेवतावृत्तिसस्य प्रकृतेऽप्रगच्छोक्तार्थयोगमाह न चेति ॥ शुद्ध
 देवतावृत्तिरासेषिविधिभूत्या सम्यग्वायोवगमो यस्य देवतावृत्त्यत कुतिसमवायिभस्य सावा ॥ शुत्तिसमवायिह मित्येव सूत्रे योजयति अतश्चेति ॥
 ननु देवतावृत्त्यविधिभूत्या धीज्ञानचेतहितसं
 हस्यत्योत्तवतीति तद्वितसे योगेऽप्यविधानेन
 ताक इयः ॥ अतो विद्यानाने देपि देवतारूपेति
 कवेति ॥ तत्रेदोस्येति नाव्यं शुद्धं देवतानि
 द्योक्तिर्वेन व्याचष्टे सर्वपक्षेति ॥ ननु वशादृष्टांताः स्युणो बोद्धिः इति नाव्यात्तस्युण देवतास्य सर्वपक्षनिमतवप्रतीतः कथं शुद्धं देवतावृत्त्य
 सर्वपक्षनिमतवापादनमित्याशो व्याहसिहवञ्चेति ॥ यद्यप्येवोर्धोवस्तुतः सर्वपक्षिणो न सिधे तस्य व्याप्यन्यथात्र कर्त्तुं सिद्धे रत्रपक्षिकमपिसि

हवदतिप्रतमवानः सिद्धांतीदोस्यथहस्यदेवतेतिब्रवीतीत्युक्तेननुसिहानेयोदस्येवमहन्नविशिष्टस्यदेवतावादिदस्यदेवतावनिरासोनयुक्त
रह्याशंखनिष्कृष्येत्युक्तं॥महबानिष्कृष्यथुहस्येदस्यदेवतावमापाद्यनिरस्यतीत्यर्थः॥यवेतिवार्धववादिभ्योकोकस्यध्वर्वपक्षिणाभ्युपेय्यमाण
शब्दार्थपक्षेकदेशीदपूर्वपक्षवाविशेषेनोक्तः॥
उक्तवोनिमतः॥नयास्येतिनाय्यमपिबुहप
तत्तुक्तं॥प्रधमनस्यसापेक्षवेपिसमास्तहि
तत्तत्साविद्यातादयुक्तमाशंख्यास्तुबंतवा
स्तसमासावास्वातस्यविषयइत्याशंखाहतेमेति॥नचसुबंतवास्तमासासोपायस्तस्योपायमहर्षिदस्यत्राहयोस्तद्विनाशयानुवि
ध्यानीयाशंखाहयत्तनेवेति॥यदिचेतदोषपरिहारार्थेदधानिपदिहसावस्तमहिगाह्योभ्युपेय्यमाणेननेष्टुणस्यदेवतावादेतमेतमहर्षिद

धर्मो न हि न प्रकृतो न प्रातिपदिके महद्ब्रह्मस्य विशेषणं स्यात्तर्हि तत् सर्वं पुरुषं ब्रह्म तान् स्यादिति तदशुद्धस्येति ॥ न वेति साध्यं योगपदो दोषो तस्यैव वक्ष्यमा
 णं तान्मात्रं क्रमनिरासानौचित्येनाद्युक्तं माशं व्यपशानतिप्रतवाति धनार्थं न व्यावृत्तं क्रमेति ॥ क्रमं ह्येतान्महत्तविशिष्टस्यैव देवतायापत्तिरित्याश
 यः ॥ ननु तद्विहितं सर्वं वेति विशिष्टस्य देवतायापत्तिरिति ॥ किमित्यनतिप्रतयाशो व्याहृतं सर्वमिति ॥ समासपूर्वस्यैव स्यात्तिमन्वात्रिरासो
 नमुक्तं इत्याशं व्यननुसमासपूर्ववेति प्राक्कन्ये
 नगव्यावृत्तेन वेति ॥ समासांतगतस्यैव स्यष्ट्य
 कतायां प्रागेव योगपद्यनिरासादुक्तं माशं व्य
 णौचित्यात्तपाद्यतइत्येवमर्थं न व्यावृत्तेनेति ॥ न वेति चेह्यति धनार्थं भाष्यं व्यावृत्तेन न श्येति ॥ विस्यष्ट्येत्यनेकावैविधिनो व्याति धनार्
 धं भाष्यं समासाधस्यैकस्यादेव तावविधवनेकार्धविध्यनापत्तेरमुक्तं माशो व्याकृतसमासावरुता विययहेमव्यावृत्ते विस्यष्ट्येति ॥ प्राक्कना

साक्षात्सेवमाहेत्यवयवः॥ तस्मादित्युपसंहारः॥ तस्यैवातिशेनाघोषाद्युपलब्ध्याकारप्रत्ययेणाभ्यासकथं तर्हि शक्यं सिद्धं वाक्येन वा हेतुसंवाच्येन तस्मादि
 ति॥ महेन्द्रेति नायं विस्पष्टदेवता बोधयादनाश्रयेन व्यावहृतसमासेति॥ ननु केवलं हिंसादादित्येवं नाभ्यगतसुशब्दाभ्यासोऽयः॥ ननु सकला महेन्द्रा
 दातृद्वितोत्यतिर्निर्दिष्टा ह्यमात्रादितिकथं वगम्य
 ननु वयस्येन्द्रा ह्यमात्रस्य न हितसंबन्धेन सकले
 गादित्यतिधानाश्रितस्मादिति नायं परोक्ता वय
 जनातिशानाश्रितस्मादिति नायं मिंदास्येव महत्त्वं
 नवेवोक्तं ह्येतदुदाहरति आह चेति॥ आचार्यराज्ञां शिष्यमेव प्रतिसंज्ञा केन शिष्यापेक्षया शिष्यापेक्षणीया तावतापेक्षानुपपत्तेरपेक्षणीयः शिष्यः
 प्रति संबंधाचार्यस्य शिष्यापेक्षायां हेतुर्मातुल्यवत्तागिनेयापेक्षायां तागिनेयाहेतुस्तत्रैव न द्वयोर्व्यतिष्ठत्येकैव यवहारो दृश्यत इति श्लोकः॥ य

दधीतिशोकानाथ्यसर्वयक्षिणः कदाविदपिमहद्वस्यदेवताजीतर्गतेरविद्येनवप्रवधोत्तरकालवृत्तिधानानर्थक्यादिमुक्तामात्राव्यानंतगत्यतिथानाथ्येनव्याव
 होयदपीति॥नद्येतुत्तरसायं प्रागेवव्याख्यातमित्याह अस्यविति॥ननुमहत्तस्यदेवताचैतर्मतोऽहं देवत्यस्यप्रगाथस्यनक्षकाशनामाम्भेनदेव
 मेक्येपुक्तसिद्धतेदालिधनेव्यर्थमित्यात्राव्य
 चित्प्रकाशकवसेनवेनोत्कर्षासिद्धस्तसिद्ध
 तिवक्तुमाहखितेवेति॥अनुक्त्येवादिनाहि
 पिवादेवताचेष्टेनेदशेनछागाशहेनेववशा
 ताचमकावलेविशेषेणस्येवाच्यक्तुहस्येवदेवतावे॥अहंइशहोत्रारणेपिवाप्रगाधगतेनमनोवागतेनेवाग्निशेनाग्नीधोमयोर्लक्षणयाविशिष्टप्रका
 शनमादिशहात्परमेष्ठ्येवायिनंदतिधनउत्तामहवविशिष्टप्रकाशनमितिवाच्ये॥नदेष्टोप्रकाराणांमध्येकश्चित्प्रकारः संभवतीत्युक्तायोऽपिपरिह

[illegible]

भिन्नह। प्रकरणेनाग्रीयोमसमासस्थाग्रिप्रकारोक्ततयावगम्यमानः सहचरितसोमलसकहासमासाधस्यसङ्ख्यस्यप्रकाशनकरोवित्तया। यमिंदश
 होमहेंदसमासाधेकदेशतया प्रत्यनिज्ञायमानवासमासाधस्यविशिष्टप्रकाशनकरिष्यतीत्यर्थः॥ श्लोकव्याचष्टेअनुक्तव्यमाणाएवेति॥ अनुवृत्त्येप्र
 मामनोतेतिस्मृतामवाहेतिश्रुत्यामनोतास्तत्तावि
 क्षिणेनोक्त्योपपत्तेर्लक्षणिकाध्वेदुक्तमउ
 नोक्त्योपपत्तौयुक्तइत्यसिधनाध्वेनसंगच्छेतेत्या
 नक्तोपपत्तौपत्तिरितिप्रौढिप्रदर्शनाययथा
 पत्तेरपरिहार्यमानर्थव्यमितिनिधनायेत्याशयः॥ नवाध्वनेषु॥ हेंदप्रगाथादिष्वेष्टेष्टध्वेनसेतेवेपिसर्वेषुप्रकरणान्मानेष्वुक्तेष्वध्वेनैवमासी
 लुक्त्यापादकः संस्कारकमवपत्तौननुक्तइतिपरमध्वपददूषणशोकाध्वेनस्त्रव्याख्यानाध्वपरयेयामितिनाय्यव्याचष्टेयाज्ञातेष्वपीति॥ अध

दशममित्यनेन धर्मसूत्रस्याध्वंशस्य प्रथमोत्तरेण विपरिणतस्यानुयोगोदरिति॥ उत्तरकण्डशब्देनाग्निमातुसे विहितानां याम्यादीनां धुक्कृशानां न्य
नाप्यध्वंशानां स्तीति ताव्याध्वंशिनः॥ एतदेवोपपादयति नदीति॥ विधिराज्ञेनाग्निमातुशब्दो विहितार्धनया व्याख्यातो न वनि॥ अनुयमादेयं होतवे पिद
वता वा तावाद्याम्यादेशनर्थकोऽप्येदं प्रगाधोद
रयते॥ ननु च तद्विनाय्येण सर्वध्वंशं दृश्य
दीनीयहयागसंनिध्याग्नेनेन तद्देवतास्मारक
मादय इति॥ यद्देवतावातावेपिके मंत्रे देव
कोऽस्याग्नावध्वंशतां व्याक्तामुपपादयति मंडूकेति॥ राजसूये हस्ते स्यात्सोपपादयति नदीति॥ सूर्यिकास्तत्रास्येति ताव्यमेकादशिन्यामप्याखुवि
नियोगात्तावेनाधुक्कृशानां व्यापपादयति मंडूकेति॥ आत्वारविनियोगेऽप्युपशयोऽप्यो न वनीत्युपशयस्येकादशिन्यां विनियोगात्सर्व

वान्येसुपाः पशुमोतोषोपशयएवापशुरिन्पुपक्रम्यासोतपशुरिति निर्देशोद्विष्यादित्युक्तायदिनद्विष्यादामुक्तेपशुरिति ब्रूयादिति मंत्रविभक्तदेवसं
 बंधकीर्तनादासुसंबंधकीर्तनादासुसुतिदारेणोपशयसुतिनाभ्युपकारस्तस्यैकादशिन्याप्रयोजित्यर्थः॥ सर्वेषामितिकुर्वन्तकस्तुतादिविषयाव
 नव्यावष्टेऊंनकेति॥ सर्वाइति श्रुत्युपन्यास
 निष्पन्नार्थमाह तत्रेति॥ सत्स्वावगमोहो
 सनेविष्मयसमाप्तपृथक्कृतस्यैवार्थावुदायस
 धियासांकासांविदुपदशाः सर्वास्वामर्धवशा
 इति व्याख्यातुमृवामित्युक्तं॥ ननुवावस्तोमाश्विनयोरपिऊंनकस्तुतादेः समवेतार्थवात्तावाददृष्टार्थवात्पुपगमवात्तुक्तास्यार्थवच्चोप
 पत्तेरुक्तार्थानिष्पन्नानर्थव्यमित्याशंका निरासार्थतस्मादिति ताव्यावहेतवचेति॥ तत्रवावस्तोमाश्विनयोरेवमंत्रविभक्तसामर्थ्याददृष्टार्थ

यण्युक्तमित्येकेनैव प्रकाशदेरपि तद्वत्तु कृष्णस्यैव संनिध्या आनकल्यविधिसामर्थ्याद् दृष्टार्थं न विध्यतीत्याशङ्क्य वचनेनैवेत्युक्तं॥ अतिविहितस्यैवलिंगजाये
गदृष्टार्थोचितान दुर्बलसंनिध्यादिप्रमाणकस्येत्याशयः॥ न चैवं सति श्रुतिबलादेदीव ज्ञेयत्वात्तदधिकृत्यंतराश्रयणन समवेता र्था सिद्धयित्वास्तत्राकवन्नामं
रातिष्येयस्य कर्मसमवायः कस्मान्न लवतीत्याशङ्क्या
गतमिहार्थगोणवादिकल्पनामं प्राप्ते स्पष्टकर्मस
क्षयोभयानामपि कुष्ठं कस्तूरीनां न स्मादा वा
सति मंडुकस्तूरीदेरपि वा वस्त्रो माश्चिन योत्त्ववि
धेयस्य सेतवत्स्या गोतपुक्त्वाशयः॥ एतदेव हृद्यो नेनोपपादयति तथाहीनि॥ अन्यच्च ज्ञेयसाधना तापाद्यातो देवा अवंतुन इति ज्ञेयदिविज्ञानां वेत्तवीमिति
यजोगत्वेयन समाधना पेक्षायां विधीयमानस्य जपस्य नादर्था न दृष्टार्थतया न साधनस्वरूपा वैकुण्ठादेः संतो दृष्टार्था चायोगेना दृष्टार्थवेपिन तदृष्टो नेन दृष्टार्थ

यागोऽथ देवतासु तिसाधनत्रयेन संतवद् दृष्टार्थं तस्य याज्यादेरदृष्टार्थं त्रयकृत्येनोचितेत्यर्थः॥ अपि वा श्रुतिसंयोगात्प्रकरणेऽस्मिन्निशेधोक्तिः॥ किं योऽपि विरुद्धोक्तोऽप्येव
 निरासे सिद्धोक्तानि अनेन विपक्षद्वयप्रतिज्ञानासंदेहापत्तेरत्र निरासे श्रुतिसंयोगात्प्रकरणे इति सूत्रावयवयोर्येन त्रयकृत्येनोचितेऽपि निमित्तत्वं याज्यात्पक्षे पक्षस्य
 विपक्षेतावदनुज्ञायाप्यपक्षकं योजयितुं न युक्तमिति
 रिक्तकारण्येण सूत्रावयवयोर्जितः॥ ननु मनोना
 समर्था मनोना सूक्तस्य हविर्देवतासु त्रयार्थवाचकत्वे
 प्रमाणात्तावत्सूत्रमात्रेणोऽस्य स्युत्यर्थप्रकाशयद्वोप
 शं व्याहृतं सर्वेति॥ इति विषयव्यादेरपि देवतासूत्रादिलक्षणया दृष्टार्थं त्रयपक्षेन निश्चायनिः स्यादित्यर्थः॥ तावत्तद्व्याख्यातपूर्वपक्षसूत्रपक्षे यत्रानुज्ञायाप्यपक्षक
 मकारप्रक्षेपे विना योजयितुं न युक्तिः॥ अनेन च प्रक्रियन इति कर्मस्युत्पत्त्येव प्रकरणशब्दमेगीकृत्य प्रकृते माहें इत्यागो गतृते पृष्ठाख्ये त्रयोत्तरवोदनोपस्थायः॥

॥ एतच्छेनलक्षणापरा मरीः॥ अनेन च प्रकृतदेवतालक्षणाद्येन सत्यं श्रुतिसंयोगोऽप्यपत्ते
 वल्लक्षणानरोयायेत्याशं व्याहृतं हीति॥ मनोनायेह विद्योवदीयमानस्यानुब्रूहीति प्रेय
 सोमसहितस्येव वाग्नेर्हविर्देवतावाद्युक्तालक्षणा॥ ऐंद्रगाथस्य ब्रुहविर्देवतास्युत्पत्त्यर्थं वा
 पक्षेनलक्षणाद्युक्तेत्याशयः॥ ननु विरोधमनावेपि दृष्टार्थं वाच्यलक्षणागीकरणं युक्तमित्या

नात्मकेतसेनिधिनाकुसुमाश्रुत्यैऽस्यप्रगाधस्यांगवेनसेयोगादिनिस्तृत्वावयवोयोजितः॥ ननुसंनिधेर्लिंगनवाधकृतिकल्पकत्वेनसंतवतीयाशंव्याहविननि
ल्लिंगस्यैरुसेनिधिवाधकवायोगेचकारस्त्वितेनावहेतुमाहयदिहीति॥ अथाद्यनुमेत्रणमोयागाद्युमेत्रणसमाख्ययामेवमुच्चारयन्नेवमंत्रार्थवेनसेम्परेत्रो
त्रिणंतमनास्तृत्वास्यादेतदनुमेत्रणमित्यनुमेत्रणा
नोस्मारकवल्लोणवेनदृष्टार्थवावगतेः प्रकृताश्रयादियागस्मृत्यसामर्थ्याच्चल्लिंगनप्रक
रणाकल्पश्रुतिप्रतिबंधेदुक्तैऽप्रगाथदेखुदृष्टा
ध्वंस्यप्रागनवगतेर्लिंगेव्यापारानावाचकमसेनिधिकल्पश्रुतिप्रतिबंधकत्वेनसंतवती
याशयः॥ लिंगादेर्बलवहिरौघिश्रुतिकल्पकवात्प्र
निबंधवाचीवाधशून्यः॥ लिंगक्रमसमाख्यानादिचित्रवल्लिंगस्यसामान्यसेवेवमापेक्ष
स्यवत्समाणावाहस्यप्रगाधस्यकृत्वेनरेसामान्यसे
बंधनावाल्लिंगविनियोध्यानुपपत्तेर्नतद्वलेनक्रमसेनिधिकल्पश्रुतिप्रतिबंधेदुक्तइति
कवाकंदेनेव्याचष्टेनवेनि॥ कर्माश्रयेविनाहविर्तीकृतलक्षणदेवतावायोगाश्रुतिभाक्कृतसंज्ञादेवताविधायोदेवताशब्दः॥ सामर्थ्यजदेवताभयरूपकर्माश्रयान
नेनेविनियोगापत्तेरानर्थक्यस्याहित्यर्थः॥ नमंत्रमितिउयावेनउसमर्थनंउविनिर्मुक्तिस्तुक्तेकस्मादित्यपेक्षायास्वरूपविनियोगेऽप्युक्तार्थव्यापत्तेः

कर्माच्चित्तं रूपं लिङ्गस्य व्यापारात्तावादिनिविकल्पव्याख्यानां सन्धु लिङ्गस्य कर्माच्चित्तं रूपं विनियोगव्यापारात्तावादिनिविकल्पव्याख्यानां सन्धु लिङ्गस्य कर्माच्चित्तं रूपं विनियोगव्यापारात्तावादिनिविकल्पव्याख्यानां सन्धु
 नियोगेन आह न देत दिनि ॥ योगा नुमे वण समारव्यथा सामान्यतः कुरुवेधवगते लिङ्गनिर्वाणविशेषविनियोगाद्युक्त इत्यादि ॥ ततश्चाप्यर्थव्यपत्तेरुक्तं कर्माच्चित्तं रूपं विनियोगव्यापारात्तावादिनिविकल्पव्याख्यानां सन्धु
 पसंहरति तस्मादिनि ॥ एवं सर्वपक्षे निरासार्थेन च
 संयुक्तानि किंचेति ॥ अलिङ्गनेव कर्मवदिति सूत्रस्य
 योगोऽसर्वनिघ्न उगेशं सतीति लाख्यस्य व्याख्यानादा
 दाने गायत्र्यष्टानंतरमनुक्रोता ॥ सिद्धो ते सप्तमीसे ॥
 गानाक्षरवादयुक्तमात्रं व्योपपादयति युगेति ॥ अयमाशयः ॥ ज्ञानहेतुर्वापारो ज्ञापने सवाक्षराणां मलिङ्गनाख्यः पुरुषस्याप्यलिङ्गयकाक्षरोच्चारणात्तत्र कुं व्यापा
 रं क्षराणां कर्तृत्वेनाक्षरवाद्योगेऽप्यलिङ्गनाख्यव्यापारे क्षराणां कर्तृत्वाकर्त्रीक्षरवाच्च व्यापारस्याक्षराक्षरत्वोद्युक्तेति ॥ सर्वपक्षे सप्तमीसे योगा नुपपत्त्या लिङ्गना

उच्यते प्रकाशनमिति ज्ञायं व्यावृष्टे प्रकाशनवेति । न च निधनस्याप्युक्तं नावपि द्वितीया प्राप्तिस्तु त्वेत्याशंकते न द्वितीया । शब्दानां प्रकरणं वा निरुद्धं न ह्यस्य
निधनक्रियायां शब्दानां प्रकरणं च कर्तृत्वं स्यापि विवक्षा सेदेनोक्तं वा कर्तृत्वं क्रियाधरत्वं स ज्ञावा समीक्षुं कृतेति परिहरति नैष इति । प्रकाशनाधरत्वं तु
शब्दस्य न कर्तृत्वं विदस्तीत्याह प्रकाशने पुनरिति
गच्छेत्तानो न तत्र प्रकरणं ॥ ज्ञानक्रियाविवक्षा
धृतत्वावदित्युक्तं ॥ समवायिकारणस्याधरत्वं
ज्ञानमात्मसमवेतत्वात् साक्षादात्माधरमिति ।
अथ च लक्षणाध्यायवाक्येन गतं हेतादुपवर्तितमित्युक्ते न तु ज्ञानस्यातीतानागतकर्तृत्वं न विषयवादतीतानागतयो ध्याययाग्रायाग्राज्ञानस्य विषय
याचितानि शयहेतुता युक्तेत्याशंक्य कर्मत्वं तुक्तं ॥ यथादि क्रिया कर्मणः कर्तृत्वं क्रियाजन्यातिशया शयवदतीना कर्मत्वं न ज्ञानक्रियाकर्मणापि

॥ न तु प्रकाशनशब्देन ज्ञानजन्यातिशयविवक्षायां न स्यात् क्रियत्वेन कारकाद्यथायो
योवात्माधरत्वात् स्यादेवताधरत्वात् निधनं न युक्तमित्याशंका निरासार्थं परमा
वृत्तिरिति परमाधीशहेतात्समवेतता ज्ञानस्याज्ञाता ॥ साक्षाद्व्याप्यत्वापरमार्थ्य
त्यर्थः ॥ यच्च नाप्युक्तं नादेवताधरत्वं प्रकाशनमित्युक्ते न हेतुतायां ज्ञानजन्यातिशया
याचितानि शयहेतुता युक्तेत्याशंक्य कर्मत्वं तुक्तं ॥ यथादि क्रिया कर्मणः कर्तृत्वं क्रियाजन्यातिशया शयवदतीना कर्मत्वं न ज्ञानक्रियाकर्मणापि

क्रियाकलापानि ध्यायन् प्रयत्नेन मितेन नानाशानापातव्येन निरुद्धं न दित्तं किं वा तस्य दिग्गन्तुसंख्यादिषु दायकं जायते त्रिभुवनं तस्यैव धर्मः ॥ न चोप-
 चारिकदेवताध्यायानि ध्यानस्य किं प्रयोजनमित्याशंक्य कवती नामोपचारिकमपि ज्ञानाध्यायस्यैव नास्तीत्यनिश्चयप्रयोजनं सूत्रमिदं मादृतं चेति अपि वि-
 त्तायं श्लोकद्वितीययोरुपलक्षणं नाख्यातस्याप्युपल-
 उगे निश्चयवन्त्यमिति द्वितीयया श्रुतेः प्राध्वन्यवगति-
 रुन्वाख्यस्य धर्मवर्धस्य भावनाकरणत्वावगतेः कर-
 णकर्मवायोगादुत्पाद्यवप्रतीतिरुत्पादिकांशुलिनी
 प्रध्वनत्तन्मिति संदेहः लाये देवतां प्रनिस्तुते गृण प्राध्वन्य विचारस्योक्तवादेव न यास्तुतिर्निर्वर्तयितव्येति वाच्येपि सिद्धीयमानाया देवतायाः स्तुते निर्वर्त-
 कत्वादिनिधानस्य च मंत्राधीनत्वात् प्राध्वन्यकृतमंत्रेण तु कर्तव्याख्यातुं मंत्रशब्दः ॥ स्तुतिमात्रोपलक्षणार्थः सोऽत्र शब्दः ॥ अनेन च गृणवचनशब्द इति तावदावय-

वा व्याख्यातः॥ प्रकाशननिर्वर्तनार्थवेदिहृद्वाघं वसाम्या ॥ निविशेयणानर्धव्यमाश्रीवशास्वदृष्टमित्युक्तं॥ विरोयणस्त्वचिंतप्रकाशनार्धनयामदृष्टार्थं चंद्रको
 शनाध्वं स्पशास्त्रेणादृष्टवादिनिविश्यानुमोदितकरणादित्युक्तं॥ ननु प्रकाशनार्थवानस्युपगमेत्युतेरदृष्टार्थं वसाम्यादित्याशं व्याहृततत्त्वेति॥ शास्त्रो
 गीकृतवास्तुतेरदृष्टार्थं वसाम्या नमंत्रस्येत्याश
 चैवमपि वीर्यादिगुणस्य द्वितीयांतवादिशेषवाच्य
 प्राधन्येन युक्तमित्याशयः॥ देवता निधनार्थ इति
 तदपीति॥ प्रथमा सामर्थ्यात्मकेन त्रिंशेनेंद्रप्राधा ॥
 पदसंज्ञकस्य गुण्याकोशस्य निराकांक्षीकरणसामर्थ्यात्मकं लिंगं वाक्यस्योपोक्तं तत्तमसीति च माणं पदित्तरं स्वचिंतयेत्येतावादि॥ न चैवं सत्येकवा
 यकोऽप्यमनात्तामसकस्य लिंगस्य गर्ववाक्ये प्रजावाचकविहितेनैकवाक्येनैवैतरेषां का निराकार्यं सर्वत्राहुः॥ एकवाक्येनोपगमनसामर्थ्यास्येकवा

वैतकत्यावेनोपोद्धलकवेनसेनवतीत्याशयः॥ जगमस्यत्यनेनषष्ठीपरशतप्रत्ययान्तस्ययानेभ्योऽतिस्यमितिद्विगते॥ चकाराजुमस्यशोतिकरण
स्यारकज्ञानस्यश्रुतिपर्वतज्ञातस्यराजेतिस्रवित॥ नवेवंस्यनिराजवेवज्ञाकुवादीनांश्रुतानामेववाक्यकस्माच्चमित्याहशेषनवेत्युपपत्तिरुक्ता॥
शोकातिप्रायविवरणार्धेनद्विनिनाय्यस्पृष्टवादव्या
यस्यत्यमितिनानावक्ष्यमाणस्यापिलिङ्गवाञ्छुज्ञानोद्धतयावत्तममनपरणतस्वलिंगवा
नतिभनादयुक्तमाशंसस्यमित्येतावद्विज्ञान
निसत्यमिति॥ एतदपीतिनाय्यप्रागेवयोग्यताशब्देनव्याख्यातवास्पृष्टवादोपेक्ष
नहाहास्याशोकाभावात्वाक्यशोकादित्युत्तरनाय्य
वनात्यर्थतःसंदेहेणव्याचष्टेतत्रेति॥ सत्यपीतिमध्यमावयवेनाशोकातिप्रायोव्या
रुतन॥ वाक्यशोकादेवेत्युत्तरेनिर्णयहेतुतिभमात्रे
इत्राहोदेवतासिधनार्थेतिवनिर्णयस्वरूपानिधनाकुतइतिसिःपंचम्यर्थप्रथमा
धेयपदाहत्याव्याख्येयः॥ शोयशब्देनचस्तुत्यर्थपदसमूहमात्रस्यसंघर्षवाक्यवातावेपिस्तुनिवाक्यस्यतिवाक्यशोकावज्ञेवाकादिपदानामपिसाका
रवानिधनार्धेतिस्त्विति॥ देवतासिधनमात्रपर्यवसाननिरासस्यस्तुत्यर्थपदसमूहेकवाक्यवसिह्यर्थवस्तुत्यर्थानवेनिवातिकावयवेनोक्तं॥

॥ गतिं त्रयोस्योर्ध्वं चोः श्रुत्या श्रुतिं वा विज्ञादित्येवं श्रुति संयोगव्याख्यानाथं मपि वेति नाप्येव्यावष्टेन चेति ॥ श्रुतिर्देवतास्वरूपा लिखितं न पूर्वकवास्वरूपा लिखितमा
 प्रतीयमाना भूपगमेत्युच्यते विवक्षापत्रे हं क्षणा प्रसंग इत्याशयः ॥ प्रकरण इति सूत्रावयवमुक्त्या भूपगम निरासार्थं च ननु ज्ञानवाक्यावयवतोपेक्ष्य तस्मादि
 त्यनेन एतत्तीत्यादिः सूत्रावयवो व्याख्यातस्तत्रावयव
 वक्तव्यो वा तदेव ज्ञेयं नोक्तमित्याशयः ॥ शब्दप्रत्यक्षा
 क्षोणपादयति प्रत्यक्षेति ॥ सति निवेष्टुं शीलं मस्या
 त्वकसंख्या क्षादशस्त्रोत्रावापि ह्येवमस्त्यनेन शब्दे
 शब्दप्रत्यक्षेण न ह्यदशशब्देन स्तोत्राणोत्रास्त्राणां प्रत्यक्षा लिखनादित्येवं हवीया समासश्च न संवत्सराः स्यात्स्तिविता ॥ शब्देन हं तावत्प्रत्यक्षा दोषतद्वा तावत्
 त्वहीया समासेनोक्ते शब्दस्या लिखन एवकरणेनानिधानत्वाभावात् श्रुतानि धनत्रावाक्यास्तत्रावयवनि ॥ प्रकाशत नोक्तेन वक्तव्यं लुप्योर्ध्वं सत्त्ववत्

राहं तावानवाविंस्सुविना। अवेरिनायं व्याचष्टे सामान्येति। अनेन वेद्या लिखनं सामान्या निशायमिति दर्शितं। परस्मैतानस्यैकेकपदजन्यत्वाप्रतिप
 दनेत्युक्ते। ननु तु तत्रापि सामान्यरूपेणैवादिशेयस्यैवावप्रसूवेत्तेदादृक्प्रदायस्यैकस्तुतिसाधनत्वात्तावेनावीतरत्तेदयिक्तात्रपपत्तेर्न द्वादशावचेवला
 दित्याशंकतेन ध्रुवेति। ननु ब्रह्ममुदायस्यैक
 शो व्याहृत्येति। यदात्राद्यपरिस्पंदान्तरात्फल
 दावेयवसमुदायस्यैकक्रियावादसर्वार्थत्वेन हा
 काशानाख्यफलनिष्पत्तिदर्शनेन प्रसूवेत्प्रतिपदं वा
 व्यावर्त्ये प्रकाशना ध्रुवेदाति। ननु ध्रुवस्यैकेकस्तुतिजन्यत्वे तस्याः प्रसूवेत्प्रतिपदं वा प्रसूवमेवाध्वेकत्वं सवस्तुतिजन्यत्वे च शर्वे व्यापत्तेर्दीदृशत्वेन।
 न्यादित्याशंक्याह नहीति। यथा विहितसर्वमुदायसाध्यस्तुतिसमुदायजन्यत्वेनाध्वेकस्य समुदायद्वादशावात्द्वादशवसिद्धिरित्याशयः। अनर्थकं च तथ

तुतिसाधनत्वात्तावेयैकस्तोमसाध्यानां स्तुतीनामिव प्रसूवेत्प्रतिपदं वा प्रसूवमेवाध्वेकत्वं सवस्तुतिजन्यत्वे च शर्वे व्यापत्तेर्दीदृशत्वेन।
 लानतः क्रियासर्वीयरीक्षतालक्ष्यते वर्तते तदेत्यनेन न्यायेनैकफलसाधनानेकक्रि
 द्वादशास्तुतिद्वादशनेति परिहारेति उच्यते इति। प्रकाशना ध्रुवेत्प्रसूवेत्प्रतिपदं वा प्र
 तस्माध्वनद्वा नाख्यक्रियासमाध्यवगतेर्न द्वादशावयवत्वेति वेद्यमर्थान्ध्वेकत्वं सवस्तुतिजन्यत्वे च शर्वे व्यापत्तेर्दीदृशत्वेन।

चन॥ अग्निहोतीत्यादिनाय्येतेभ्यश्च देवतासिध्दयान्वादिष्याद्यस्त्रावयवोपासदेवतासिध्दयान्परामर्शिनंतत्तद्वर्गं गीकृत्य संस्कारकर्मवपक्षे ग्रिदेवस्य ग्राहिका
यो विलुप्तोक्तिं गानेवाग्नेयीनामृथां प्राप्ते देवतासिध्दयिनीनामाग्नेयीनामृथां वचनमनर्थकमित्येवं व्याख्याते तस्मात्कृतीनामनाग्नेयीनामृथां संस्कार
कर्मवपक्षे पक्षे देन प्राप्तावाग्नेयी विध्यर्घवन्नोपपक्षे
वेनोद्देदिनि नियेधेनर्वा मूहानर्हत्वादाग्नेयीनामेवा
मचोपपादनार्घवा न्नसर्वोत्तरस्त्वान्नयदायः॥
त्याशंका निरासार्धं यद्यन्यदिति नाय्ये व्याचक्षे सं
पणव्यावृत्ते सचेति॥ प्रकाशनार्घवद्विरोधः॥ स्तोत्रशस्त्रसाधनचतानां मंत्राणां प्रगीतप्रगीतविशेषणत्वेन नैवेदात्तदुपाधिकः स्तोत्रशस्त्रयोर्त्त
नो न्यविध्यतीत्यधिकारं कानिरासार्धं द्वादशवृत्त्यावप्यारंकापरिहारावाहनविति॥ ननु प्रकाशनस्यापि प्रगीताप्रगीतमंत्रं लक्षणं पायनि

[illegible]

प्रधानकर्मण इव वासिधानेन वतीत्येतावदायं प्रधानकर्मणो नामधेयेयं धानवतिनद्यास्तोत्रास्त्रयोरपीत्येवं स्त्राख्याख्यानाथं तं वा वाचस्पत्येयवेति॥ ननु सं
 स्कारकर्मणोऽपि सुखाद्यारादेर्नामधेयेयदृशनात्तेन प्राधान्यसिद्धिरित्याह इतराद्वाहीति॥ संस्कारस्य संस्कार्यनिष्ठत्वात्तदवच्छेदेनैव व्यवहारसिद्धेर्न तावत्संज्ञ
 याकार्यसौकर्यार्थं उतदपेक्षा यामपि दृष्टसंस्का
 लनिवृत्तिश्च॥ सुतस्य सुतमस्मूर्त्तस्वत्ययस्वदा
 नदेवेत्स्ते स्तोत्रस्य मध्ये स्तोत्रमूर्त्तस्वत्ययस्वदा
 वामहे प्रजामित्रं नमो महीति च यावामहे सा सर्व
 ण इव फलनिष्पत्तिर्हरयत इत्येवं सूत्रव्याख्यानाथं फलेत्यादि भाष्ये व्याचष्टे योयमिति॥ न देवताया ह नित्यनिरेकसूत्रितमर्धव्याचष्टे त्रयस्तेति॥ ॥ ॥ ॥ ॥
 विधिमंत्रयोरेकार्थमेक राह्यात्॥ सूत्रनाथयोर्मंत्रग्रहणाभ्यंगतनाथविषयत्वेन तदधिकरणे कैश्चिद्वा॥ न तद्व्यतिरेक्युपन्यस्य नितावद्वेदहेति॥ ०

यद्यप्युपसेवधस्य ब्राह्मणेऽपि तुल्यवान्मेव निरिक्तविधायकवासेन वहेत्प्रतीतिमंत्रग्रहणस्योद्देशयोगादित्युक्तं। आचार्येणैव त्रैलोक्येन विहितवादिनिता
श्रीकोहउब्रीह्यापि तुल्यवान्मेव निरिक्तविधायकवासेन वहेत्प्रतीतिमंत्रग्रहणस्योद्देशयोगादित्युक्तं। आचार्येणैव त्रैलोक्येन विहितवादिनिता
उभययत्रेन व्याख्यातः॥ कर्मोत्तरवाशोका निरासा
केलायमुत्तरार्द्धेन व्याचष्टेनवेति॥ गुणग्रहणं फल
कमेव विधायकस्य प्रयोजनं ब्राह्मणेऽपि विचार्यक
चक्रवाटविभक्तकवमात्रस्य सर्वपक्षितवास्तुति
योरविधेयत्रेण ज्ञातज्ञापनातिप्रायेण विधीयेरन्नित्युक्तं॥ तस्मादित्युपसेहारत्नायो व्याचष्टे तस्मादिति॥ द्वययि त्रय्यकमते इतीति॥ मंत्रवस्य नावहे
उभययति किं पुनरिति॥ ननु मंत्रग्राहेन विधि शब्दा विज्ञातवहेत्तु ब्राह्मणवातावो विवक्षित इत्याशं व्याकृत्य वेति॥ कारणानां वमेवोत्तरा विव्या।

निवारदानीनेनापपादयतिदृष्टाश्चेति॥एतदेवोपसंहरतिनस्मादिति॥आप्तार्थवस्यापिहेतुवैयर्थ्ययतिक्त्वेति॥ततश्चोत्तरपि विविधयकनेवदुक्तंन्यास
नवेति॥नवेकेनविहितेविध्यंतरानर्धकस्यादित्याशंक्याहअन्यासाहेति॥यच्चासक्तदपीत्युक्तंतदप्युक्तमित्याहवलवदिति॥इत्यणमुपसंहरतिन
स्मादिति॥अन्यैस्तुमंत्रवस्यविधिशक्तिविशेषा
यकचेनयदिदर्शनादेतुवेनविध्यतीत्युक्तंतदपि
मियोगदर्शनाकारणविशेषणोक्तेनेननुब्राह्मणम
नुपेवमेपावधिकरणार्थकतेवाचुमानेस्याक्तवै
गव्यतेकतुंतस्मैतस्माएवसमाप्तायनेराव्यातवानेनपदार्थोविधुवेक्रियाकालेवप्रतिपत्तेस्तस्माददपदार्थान्धत्वात्रुपादेयप्रियाकालेवप्रतिपत्तु
मित्यादितायेणब्राह्मणस्यापिस्मारकवैयर्थ्यवत्समाणवाक्यैर्मकरणवेनविनीयागोलीत्याशंक्याहअन्येनेतिविशेषितं॥स्मारकतयाब्राह्मणस्या

विनियोगो न ब्राह्मणे नेत्याशयः॥ दृश्यवित्तिरपीति॥ मात्रो हस्विते हेतोरध्वजकवै प्रयुक्तं पुण्यादिभ्यः नञ् इति॥ अत्रापि च विरोधी हेतुः साध्यात्
एकवा प्रयोजको न वति न च विनियोगो विधायकव विरोधी त्याशयः॥ आके व्याचष्टे न हीति॥ विनिप्रुक्तं न हि न्यायकत्वे विनियोगात् न नैति॥ विनियोगवाचिन्या
व्याख्यातो॥ सर्वत्रो केप्येवं॥ अविरोधमेव पाठायि
भयकवोत्तरकालं संबधिवेन यस्मिन्निष्पन्ने यो ह
योगे व ब्राह्मणेन विनियोगास्मारकव प्रतीते वि
वेन स्मार्थवेन च विधायागप्यस्तीत्याशयः॥ न च
वस्य कर्मकालप्रयोज्यत्वाद्दृष्टेण निष्पन्ने नैव कर्मप्रयोगे बुधाने सामर्थ्यास्मारकवावगतेः स्मृतिकार्ये वेन वा बुधानस्य स्मृतिक्रमेण क्रमस्य न्याय्यत्वात्
व ब्राह्मणपाठक्रमयो विरोधिमेव पाठक्रमानुरोधेन पश्चाद्विहितस्याप्यायेयस्य प्रागुद्धानमित्युक्तेन बुच ब्राह्मणपाठस्यापि तदेव ह्यमनुष्ठेयम्

[illegible]

हन्तेति। मेवधा लणसाधरणयद्याद्युपवहात्कालात्तन्निवयवेनाधिकारो न्यूनतयाख्यातुपवहात्तद्विनि। प्रकप्रथमनतमं विधायकवेन विवि
मित्यपि वाच्ये लक्षणैकदेशेन तदर्थं लाला विधायकशब्दानुक्तिः॥ ननु तृतीयपिकारं युक्त्येवमात्रेति चेन्न युगप्रथमनातिशायकानि। तिसृत्रंकस्याना
गतमिच्छाशब्दे विधो ह्यनंतरमेव तृतीयप्रका
प्रकृताः॥ अस्मिन्नायकवस्य विधायकदेविध्यमन
वंधेति प्रत्यतिशानाद्यशब्दे यो ह्यकपाल इत्यादि
रतिशायकशब्दप्रकारंतरालावा विधनार्थात्।
धानवाचा स्यादिति सिद्धांतसूत्रमवधारणमर्थव्याचक्षेतेति॥ अतिधनानि रिक्तप्रेरणारव्यापारनिबध्ना निधानकारी निवाच्ये करोत्यर्थेन साधुका
पितृवा विनागिनिप्रत्ययेन विवक्षितप्रययात्प्रत्ययार्थे कस्मिंश्चिद्धानौ प्रयोक्तुं वादार्थो ववि। प्रयुक्त इत्येवमनिधानवाची तिसृत्रावयवार्थसूत्रयि उ विधाय १२३

दि

कथानावोतिधयकवालोवोतिधयकवाभावोतिधयकशब्देनोक्तः॥ केयामारब्धातानां विधायकवाभावः कश्चदेतत्र हेतुविशेषोऽयमाह परेयनि॥ सि-
हयोननाहकातिमुख्यासंतर्वात्रिभे॥ आत्मनिषेरणायोगात्रिमित्तवालिधानतः॥ विधिराक्किविहं दस्योद्धृदियउद्ययं॥ प्राप्तायोगेउतदंगाको-
विष्णोदिविहितं वृता॥ शोकं व्यावष्टे मंत्रेति॥ ए नदेवप्रपंचयतिनत्रेति॥ यानिर्गोतिर्यजतेयाश्चददतितागादोननश्येति॥ नचतस्य
संस्तुति॥ नदासां केविदययवममित्रकृतोव्य धिरुपदवःपीडयति॥ गोखामीवतातिःसरुधोक्किरकालंसवेतसेसक्तः॥ सेद्युक्तो न
वतीनिगोस्तुत्येधमंत्रेगोथागोदानयोर्यच्छाष्ट नसिद्धवक्तावालिधनद्विधयकोपधाना॥ वक्रानिमुख्यकरणायां॥ यत्रमंत्रावि-
नयानिउदेः सामान्यतोवक्रानिहितार्थावुष्मा नदेववक्रानिमुख्यप्रवर्तकवावगमादप्रवृत्तप्रवर्तनानि॥ कस्मिन्विधिविधाना॥ वा-
हिरवसरनेतामिश्रकंवाश्रुकायधन्मेधः॥ देवेभ्योयजुयेयजुयेष्टुक्कामीत्यस्मत्तर्धेनो॥ इत्युत्तरांशमिति॥ उतसमुपयत्तनि॥ मंत्रवैवाविनाययदिशद्
नप्राप्तिवृत्तिरित्याशयः॥ नचविशेषेणमंत्रास्तुत्याजसंयच्छद्वाद्युपवहासमान्यानां विनायकवृत्तताम्यमसंज्ञादाहरणमियुक्तमित्याशेव्याहते

नि॥ यच्चोत्तरसूत्रेणामविधायकत्वं प्रायिकमिति ताव्यक्तद्वयनित्यासंज्ञा विसंज्ञा विवाङ्मयमेवकारणमिति प्रसंगेनाशङ्क्यविधायका इति॥ ते विधिरा
 सुपद्यानका यच्छदादयः प्रायेणमंत्रेष्वित्येवहेतोरसावध्यवसिहिरित्यर्थः॥ यच्चब्राह्मणेनचनवविधिविधिराद्येतेमंत्राधिकरणोत्पत्त्यादौविधिमंत्र
 योरित्यत्रचविधायकत्वं व्यपदेशस्तत्राशुपदनवि
 धायकत्वंनब्राह्मणेवकारणमित्यर्थदुक्तमपिस्यही
 ब्राह्मणत्वंमंत्रस्याविधायकत्वेनमंत्रत्वंकार
 हेतुत्वासावेमंत्रविशेषणानर्थक्यस्यादित्याशं
 द्धत्वरूपान्निमित्तादिप्रत्यायनार्थत्वाद्यगतेः स्वयमविधायकत्वेप्येकांशदक्षिणांदद्यादित्याद्यारब्धातोतरेकवाक्यत्वेनविधिप्रयोजनात्वात्पुन
 रसामर्थ्यसावाञ्चानब्राह्मणगतानामारब्धात्तामसिधनमात्रपर्यवसानंमंत्रगतानां तुविधायकैकवाक्यत्वात्तानिनिमित्तादिप्रत्याय

धिराक्षिप्रत्ययवाङ्मयकारणमित्याह ब्राह्मणेविति॥ ब्राह्मणाशुदाहरणेवावि
 कर्तुमात्रअन्येविति॥ ब्राह्मणस्यतुविधायकत्वेनपदनविधिराक्षि॥ चमेवकारणंन
 णं किंनृपदतविधिराक्षितेत्याह विधायकत्वेति॥ ननुमंत्रत्वस्याविधायकत्वे
 कांनिरस्यन्ययोगसामर्थ्यादिति सूत्रावयवंव्याचष्टेतत्रविति॥ यद्याशुपव

नार्थत्वात् न वगमात् प्रयोगसामर्थ्याज्जातिधनमात्रपर्यवसानमित्याशयः॥ प्रयोगसामर्थ्यमेव प्रश्नपूर्वकमुपपादयितुं मंत्राधिकरणोक्तमनुष्ठे
पायस्मारकत्वं तावत्स्मारयति जेत इति॥ श्लोकं व्याचष्टे न तावदिति। यस्यास्मात्तिर्यङ्मात्रं सुप्रबंधेन विधिशक्तिविधात्रोत्तिहितस्त्रेवसा
ध्यमपि प्रतिज्ञापूर्वयोजयति॥ ७॥ ७॥ ७॥ तत्रो
क्तं इत्यनेन मंत्रलक्षणात्प्राक्तद्वाराख्यात
यथाकृतेति। साध्यकृतात्तु मंत्रवशाविधौ
नैवेव सावान्मंत्राणामेव पूर्वविकरणोदाहरणत्वं सचाविपरीतक्रमतोक्त्याह साधेति। त्रुदेः प्रयोगार्थत्वात्। तत्र कचस्य वज्ररका
त्वात्प्रयोजनवाचितं कोदकद्राह्मं गीतं च तत्रोदकेष्विति सत्रवयवसंख्यं तावद्व्याचष्टे न तावदिति। तत्रोदात्ताध्यक्षताप्रवृत्तिकारण

वाचि न शब्दक शब्दस्य लक्षण या कारणमात्रवाचित्वमंगीकृत्य तच्छब्दव्याख्यानाया सिध्द न स्येति प्रत्युक्ता सा लक्षणा दोषाद सिध्द न कारणात्
 स्यवब्राह्मणपिसोवनातिव्यापकत्वापत्तेर युक्तित्वा कारणस्य कार्यत्रयोजकत्वा दिवक्षिते सिध्द न प्रयोजनकत्वरूपार्थप्रदर्शनायैवित्याह अ
 र्थेति ॥ षष्ठीसमासप्रदर्शनार्थत्वं निहत्य ये
 लक्षणासूत्रे दृष्टप्रयोगा सिध्द न मनर्थक
 युक्तित्वावच्छेदार्थेति ॥ ननु दृष्टप्रयोगा
 रूपा विना साकल्येन प्रयोगविषया शाना लक्ष
 णतिलीकरणा जन्यत्वेन परामर्शवृत्त्या कोटजन्यत्वेन सामान्येन प्रत्येकं मंत्रपदप्रयोगविषया लोचनस्य दृष्टस्या कोटः कोटिलोचक
 त्वेन सिध्दित्वेति दृष्टा कोटशब्दना सिध्द न नित्ययी ॥ अथ योपीति श्लोकस्य नराक्ष नित्यनेन पोतकत्वं मात्रां च ननु पक्षयन्ति राणां प्रत्येकं तिरु

मात्रा शब्दः ॥ असियुक्ता इति साध्या वयं वन मन्त्रा व्यापित्वा वयं व्याख्यायमाने
 कैमित्याशब्दा त्रयेक मित्यादिसाध्या त्रयोपलक्षणा यमेवेदं लक्षणा मि
 न्यमंत्रशब्दार्थे लक्षणा सिध्द न मनर्थक मित्याशब्द न शब्दमिति साध्या ल
 णार्थवत्त्वोक्तान्न दृष्टा कोटशब्दव्यावृष्टे धरणीति ॥ तच्छब्देनेतिकरण सूचित
 १२५

[illegible]

मानयतिकश्चनसंशयश्चः। सुतदिकोंका। पीतुवा सिनीमिति। सुकलाणरूपोंका। पाददेवावा। चित्रो नोनक। किञ्चनिक। चित्रो नोनक। स्थपितानिसेयोपरिवेवना।
 श्रीद्वीचिहरेति। प्रथमकोसिकतमोसिकस्यासिकोनामानियस्यतेनामानमन्त्रद्वयं वां सोमनाहतीत्यादेवाचेयगंधकासिद्धापरमं नैव। धिया। इति। छ। मियेवे
 २६। परोअंत। छ। धिया। इत्याख्यानेवस्यहृत्वा। दया
 गधुदात। छ। वातखरिताख्येवैस्वर्यरूपवेनसनेतरा
 पारवादिनासिद्धनशदेनव्याख्या। छ। पयनिमाश्री
 यास्यातवांतत्रयोख्यास्यति। धनार्थवेनासिमथ्या। अपि। येत्यादिनायं स्यहृत्वा। दयाख्यायाशीरित्यादावतिव्याध्यनि। धनार्थवेनपरिवेवना। प्रेयोव्याचक्षेपे
 माहमिति। किंजानानि। तवाचित्रोखावती। सुमिमित्यर्थस्यप्रअशब्दादेवज्ञातवा। सुर्मिश्रमा। नार्थव्याचक्षेक। णवतीति। भाष्ये। यः स्यहृत्वा। दयाख्यातः। भव

प्रतिपत्तिः प्रयोजनार्थे यामस्तीत्यनेनादेतुभ्यमेवंमेवाहियमृययः॥७॥७॥७॥ शेषे ब्राह्मणशब्दः॥ यदि वेदप्रयुक्तमेव शब्दार्थज्ञानार्थमेव लक्षणमुक्तं न होतं ब्राह्मण
लक्षणेनैव पंचदशीं विनोतयितुं ब्राह्मणकानीतराणीत्यादौ वेदप्रयुक्तस्य ब्राह्मणस्यापि लक्षणवत्त्वमिति व्यतिरेकतया धर्मप्रकृतापेक्षितव्यवशब्दमुक्तेनागो
प्यनन्तरासाध्यत्वेन सूत्रव्याख्यासार्धमेवाश्वेत्यादि
नार्धमिति शंका मुपन्यासपूर्वे निरस्य निषेधिश
धनार्थत्वेन सूत्रस्य व्याख्यानमेवेत्युक्तेन नुशेषश
तोऽयुक्ता॥ मेवमिति रिक्तवत्त्वात् सूत्रस्याब्राह्मणविनाशमेवमिति रिक्तवत्त्वं ब्रह्मलक्षणं वाच्यं ननु विविधवत्त्वं इति तान्तात्रयं कस्यपि नानुशयः तदज्ञानात्
केचित्तत्त्वेन लक्षादेव पिमेवमिति रिक्तवत्त्वात् ब्राह्मणमिति ज्ञानुपशब्दादत्रावमिति यावत्॥ ७॥ ७॥ ७॥ परब्रह्मो वस्तुनानावमिति यावत् किमस्ति

पुनरिति॥ तृतीयप्रकारनिरासार्थेनानर्थक्यं परिहरति॥ नति॥ ननु बाह्यलक्षणस्यावतनीयत्वे किमिति दत्तिकाः तेषां विवरणं बाह्यलक्षणस्य शुक्तिमि
त्याशङ्कानिरासार्थं दत्तिकास्त्वित्यादितायेन देनमधिना तदधोदधिवमिति यस्मात्सावायमिदमयनोत्तरकादधातिविशेषेणैतदीयलियमेवोवधिशब्दनिर्व
चनमुपवीतावाएनस्याप्रयोयवाह्यासामानिगा
यतीति सामगानेति॥ वेनेवेनाग्निविगभायज्ञेर्जिह्वाप्रशस्वादीनि तानयवयुत्वादि
रूपसिद्धवादव्याख्यायपरकस्यादिशङ्काया
वष्टे एकेति॥ एकः कर्ता यस्मिन्नुपाख्याने विषय इति समासाधीना बह्वर्कमित्यत्राप्य
वा॥ आत्मणलक्षणस्य विवक्षितबाह्यधिराज्ञावुपप
विमार्शव्यावष्टे विधीनि॥ इतिकरणबाहुल्यादीनां द्वादशानां मध्ये सत्यं ज्ञानमनंतं
लेख्यादौ कस्यचिदनावादव्यायकत्वेनालक्षणवृत्तिधनार्थमेतदपीति साध्यमिति करणे आदिवातिव्याप्त्यनिधनार्थस्य चानुवाख्यातो॥ अथोहत्तु
अमुमन्विनोदमेधेनरयिनकश्चिन्ममृवंअवाहाः तमृदथुर्नोतिरात्मवतीतिरंतरितपृक्रिणोदकातिरिचस्यैवमाख्यायिकासरूपवत्॥ हेअन्विनेत्रयोना

मत्तश्चिदज्ञानमुनामानेखपुत्रमुदमेघेसमुदेअवाहाःवाहयामासनिहोनिहोतवेनीतिप्रमपुरुषार्थमध्यमः॥३॥सिद्धिद्योतनाधीहकारः॥नकास्योप
 मार्धवाद्यथाकश्चिन्मृगानासात्रमरणोपिधनंसमुदेवाहयतीतिहृष्टांतः॥तंतुज्यमात्मवतीनिहंढातिरंतरिसिद्धिगकात्रागमिनीनिरपोदकानिनिर्ज
 लानिर्तानिर्धुवापूहधुःसमुद्रादुत्तारयासथुरी
 ताःनानुप्रयोतिरन्नेयतमानोपदेयैःसहसु
 माःरतिंसमवलानतदाशेदिंदोवोयतीस्तस्मा
 लानवलानमकुरुततद्यतीःऊर्वतीर्वोपुष्पा
 सिनिसात्रेराव्यवानिर्ववनमित्युक्ते॥मोद्यमत्रैविंदतेअप्रयेनाःसद्यंअवीमिवथइत्येवमस्यनायनोपुष्यनिनासखायंकेयलाहोतवतिकवनादीये
 वनेना॥यःकेवलएकाव्यतिनव्यमराक्षोपनक्षितदेवगणेसमाख्यातेचमहेतुगणोपुष्यनिमरेदप्रयेनिफलमर्चतसनेनतस्यावैतलदेनवति॥

धन्युतयोपदेवेहेतुवादयः कार्यवत्तवतिकेवलपापयुक्तसत्तनिसत्यमेतद्वलीमीति॥ अग्निपूर्वादिब्रह्मनिष्ठुपूर्ववादिगुणकीर्तनाभ्युपेक्षा॥ तिरश्चीनो वित-
 तोरस्मिरेखामधःस्थितासीदुपरिस्थितासीदित्येवाकवयोमनीयेति पूर्वस्थाः पृथिविनिर्दिष्टानां कवीनोरस्मिस्तिरश्चीनो विततः किसलयः सीदुतोपरीतिः
 स्विन्नद्वयोक्तुव्यावसेशयः॥ प्रणीयदिति न्यायः
 दन्त्यकेयकेसरस्वतीमनु॥ पञ्चन्यद्वतननहिद्वया
 अंगवामयुतानिदनवानिन्येकव रितोपाख्यानेप
 वस्तिपास्यानेष्टुराकल्पः॥ ३॥ २॥ ३॥ अनाम्नात
 पगमाद्विषयो जनवानावेनवब्राह्मणवानावान्मंत्रयग्रसंगेपशुमानवेदविषयवेदैराश्रयनियमस्यवकुमेतदधिकरणमिति ज्ञात्वा लक्षणवत्त-
 वानिधनन्यातिरेकगोचरेस्पष्टवादनतिथयधिकरणविषयव्यावहृसूर्यायेति॥ प्राक्तनज्ञानपतितपदार्थान्तरकायकृतः प्रयोगविकृतकृत्यमान

नतयोदिनद्वयप्रिपदस्त्रानेसूर्यपदप्रयोगस्यविकृतवाद्दत्तं॥यत्रशब्देकारणान्वसारनेध्रुवेत्यादौवर्षेयंकीर्त्यतेसप्रवरः॥यहंदत्तस्यपिनायनतश्च्युति
यंतमानुजाणोनामग्रहणं॥स्त्रुक्वाकादावाशास्तेयंयजमानोसावसावित्यादिसर्वनाममुक्तमेवाध्यानेनामधेयस्यमंत्रतायावस्थमाणातासर्वनामस्त्राने
प्रक्षेप्यनामधेयव्याहृत्यर्थेयथेयुक्तं॥पूर्वपक्षसि
नैवादुक्तं॥मंत्रमध्यपानस्यत्रुहेतुवृत्तकोट्येक्षणा
कस्यसमस्तस्यामंत्रनिमित्तशब्दविकारात्तावोपि
निकिञ्चनरिति॥श्वपक्षमाहसमस्तस्येति॥स्त्रु
र्वपक्षप्रयोजनमाहनस्मादिति॥एनदेवप्रपेवयसिअतश्चेति॥नस्योहवनोवाक्यस्यनकेवलमृतिर्वाक्येयसात्रुर्निमित्तमंत्रोयमंत्रलेयनिमित्तःप्र
यश्चिन्तावावःकिञ्चसर्ववयववर्तिनीत्येकंतावप्रयोजनं॥मंत्रश्चेतवहोक्तुशस्युरेतामोद्विनिम्यादिनायावेनश्चेतनाधुनकुशः॥पुरोडाशइत्यादयोमंत्रविय

वि०

३

पवनहृद्यहोर्नृदभीत्यादिनावाशनेवेदाव्यहोर्वोविद्यदेवेमन्यंदिवासांवरिणांनृसारमांमृगानांमिथ्या
 नवाहउक्तरापुरोडाशोजनारायणनिदितोकिंकप्रयोगः कार्यइतिद्वितीयमिति॥इष्टानदाहोतकयाजनप्रयोजनइत्युक्ते॥सिंहोतमाहअत्रेति॥वा
 तादिजातिवमंत्रजादेरथसावाइवनाविशोया
 न्यतिज्ञानान्पूर्ववनाविनाशस्तथात्रापिसर
 पनेनमेवव्यवहारेणदृढयनियथाहोनि॥याम
 मानुदातेखरितानामत्यंतसंनिकर्षलक्षणे
 यादपदेवर्णनोपागमविधिनामूनान्निष्पिष्टर्वावगतार्थातिध्वनशब्दविधातावगमान्पूर्वपदाविनाशस्तथेहापीरायदादिविधिनामंत्रस्य
 वावगतामृतान्यर्थाविधातावगमान्मंत्रजाविनाशइत्याशयेनाशंकतेत्यादिनि॥एवंतद्व्याहोवापिष्टर्वावगतकर्मसमवेतदेवतातिध्वनार्थत्वावि

एतेनोहितपदवतोपिमेवस्याविनाशपतिसाम्यादेनकारणव्याप्यपक्षेर्विहितवसोत्रमेवविनाशकरणवाच्येवचामंत्रेपिब्रीह्यादेर्विहितवादकारणमित्याशये
परिहरित्वेति॥अशुनहीरापदादिमनोपिवाक्यस्यामेवतेत्याशंक्याहन्वेति॥एवंकतिपयवर्णसेदान्यत्रेपिमेवविनाशोस्तिनेप्रसंगाद्ब्रीह्यादिवैवाच्ये
परापक्षेमेवमेवकुं पूर्वपक्षेदशायन्ननंतरमुपसं
हतिप्रतिनासेपीरापदविध्यालोचनामंत्रवाच्य
विद्येतेत्याशंका निराससूचनायेहस्वाध्यायः॥
रापदमितिवाच्येमेवमेवनिमित्तप्रायश्चित्तवि
विभुपदवानित्युक्तं॥ननुमेवस्यापिब्रीह्यादेर्विधिदशानारकयंविध्यालोचनामंत्रवाच्येवकारणोत्पत्तीत्यादिनएवेत्युक्तं॥विद्येयाविद्येयसनपेलायासान
वकायामिथार्थः॥आशानामंत्रेनविधिमात्रेणेत्याशयः॥परस्परमित्यनेनेरापादस्यस्वरूपेणाशानामंत्रादुच्यतेनविधिनमाशानंवाच्येतद्वोदादेर

[illegible]

अवनामविद्याभ्यानात्रयोमेव त्रैलोक्यादित्याशंकतेन चितिः॥ मेव त्रैलोक्यस्वरूपाभ्यानासिद्धौ न विद्याभ्यानस्योक्तं वा मूर्ध्नि स्वरूपाभ्यानरहितविद्याभ्यानमेव त्रैलोक्यरित्या-
शयमपरिहरति स्यादिति॥ न त्रैलोक्यस्याशास्त्रेयं यजमानो सा विद्यादिसर्वनामयुक्तमेवाभ्यानेनामः स्वरूपेणानाभ्यानादमेव त्रैलोक्यादित्याशंकते एव तर्हि
ति॥ सर्वनामः स्वरूपाभ्यानप्रकारबोधोपपादनाम्॥ १॥ याराक्तानामभ्युपगमेनोत्तरमाह तद्वानामेति॥ सर्वनामद्वारा स्वरूपाभ्यानात्रामे-
व व्यापजिरिति स्वमतेन परिहरति अथवेति॥ न
णामित्युक्तं॥ कथं सर्वनामस्वरूपाभ्यानमित्याशं-
क्यते॥ न त्रैलोक्यमपि देवदेवादिपदस्याध्यतृप्तिरमाभ्यानाविषयना कथं सर्वनामस्थाने प्रयोग इत्याशंकाह प्रवरेति॥ इति स्थाने देवदेवादिपदप्रयोगः क-
थ्यते इत्यर्थः॥ यजमानस्यामूर्त्तेश्चामवरेयावप्रत्येकनामयुक्तातीति सर्वनामरहितं सुब्रह्मण्यनिर्गदविक्रियविहितनामधेयं दृष्टं॥ सर्वनामस्थानप्र-

केयस्य नाम ते यस्य मंत्रोपपादने प्रयोजनमाह तस्मादिति ॥ अत्र च करण विषयान्नानामृदादीनां मंत्राणि मन्त्रसर्वनामखानादिष्वनामरापदादिवि
 षयस्युपसंहारनिमित्तमिति ॥ चिन्तयितुं सिद्धांतमुपसंहारनियतश्चेति ॥ कुत नाकांक्षितं प्रत्यक्षितं यमानेयमेव त्रैयस्येति ॥ अविशिष्टं तथा मंत्रेण प्राप्तं
 वाक्यं वाक्यं कौक्षितं प्रत्यक्षितं यमानेयमेव त्रैयस्येति ॥ अविशिष्टं तथा मंत्रेण प्राप्तं
 उपपत्त्या मंत्रस्य प्रत्यक्षेण तस्यां व्याप्तिभेदेन त्रैयस्येति ॥ अविशिष्टं तथा मंत्रेण प्राप्तं
 तांशं प्रत्यक्षं निर्वर्णनीयमेव न सकलं नान्येय
 पणवार्थस्य यथा समाप्तायावगतं मंत्ररूपस्य वा
 त्वा ॥ ननु कर्मनेरात्रुनिष्ठाद्यध्वंसेदसिद्धिर्वावशस्तेष्वध्वंसे वगनिरिति तावार्थं ध्वंसेनोक्तं तदपवादं याख्यातुं विध्यमुक्तादसंगानो
 त्रगनस्याख्यातस्यानिवस्यकवृत्तत्वेन तृतीयप्रकारे लिखिते तदुपसंभवे मंत्रनृत्तगोप्याध्यायोपक्रमप्रतिज्ञानादार्थसमाप्तेः कथमुगादि

लक्षणसंगतिरित्याशंक्याहप्रसक्तैर्नि॥प्रसक्तावुप्रसक्तैवेति॥आद्यगतेनचकारेणतदनुप्रसक्तस्याप्यर्थस्यप्रतिज्ञानादविरोधइत्याशयः॥ननुतेषामेवा
णामध्येयत्रयादव्यवस्थासमेतजगितिलक्षणस्यादुष्टत्वादेवेजानीयकेष्टित्यादिनायेणानिपुकोपदेशानिधनंयार्धमित्याशब्दादगहावेत्येति॥यदा
निनायेणार्धवशाद्यस्येदलक्षणोतर्गतिसंज्ञायदये
दोहमुमुर्वक्षरसाम्याख्यवृत्तवशेनाप्रीमीतेइत्या
स्येतेवादेवोइदोवित्येदृश्यादौवशाद्यवशेनपा
नश्चेवंसतिनक्तविदर्थवशेनपादव्यवस्थास्यादित्या
ख्यानात्तावेनोत्तरयोरसावप्यसमाप्तइतिशंकतेपरयोरिति॥तयोरप्याख्यानाभ्यासमाप्तिमाहनेति॥अनादृतस्यवानेकाद्यविवक्षितानुष्ठेगा
ल्लिखनात्तवाज्यसेदायसि॥एतदेवोपसंहरतितस्मादिति॥नार्थवशेनेतिपरिहारतायंवाक्येएतस्यात्रेति॥पादव्यवस्थेवकथमित्यपेक्षायांस्

[illegible]

यज्ञयतिनायस्यसुत्रप्रत्याख्यानार्थे चान्तिनिरस्यतिशेष इति ॥ ६ ॥ १३ ॥ निगदो वावउर्ध्वं स्याद् धर्मविशेषात् ॥ निगदा इति नायं सूत्रानां रुढमात्रं व्याच-
क्षेप इति ॥ धर्मस्य विशेषा अवगादन्यत्र वाचितया विशेषाहं व्याचक्षेधर्म इति ॥ तृतीये वेदो वा प्रायदर्शनादित्यत्रोद्देशोपां शुद्धयोर्वेदधर्मवैचक्षण्यमाणेपिन-
न्यसर्वपक्षे स्थितोपां शुद्धस्य यज्ञोर्जात धर्मवैचक्षण्य-
सर्वपक्षोपादनाश किंमत्रोद्देशे रित्यस्यानुवादता-
रुर्मान्यत्रस्य सर्वपक्षोपादकवैचक्षण्यमाह यदि ना-
यति ॥ व्यापदेशोऽत्र ॥ धर्मान्यत्रस्य तर्तीयवाक्या-
व्याख्यातं ॥ यद्वा यिवात इत्यत्रात इत्यत्र हेतोर्वैचक्षण्य-
वैचक्षण्यधर्मरूपवाक्यापदेशोऽत्र सिद्ध इति व्याख्यानत्रयं सूत्रय-
सूत्रं व्याचक्षेधर्मादिति ॥ कर्ममन्त्रमित्यपेक्षायामुच्यते यिसामानिर्मन्त्रमित्युच्यते सामान-

स्पष्टत्वाद्यदिभूतशब्दवाच्यप्रामेयानोद्वेष्टुनोपांशुवबाधस्त्यर्थाः ॥ अर्थाद्वा ॥ परप्रत्यायनार्थवादपि निगदस्य युक्तं द्वे विधौ विशेषोक्तद्वयवमर्थतरो न
 सूत्रमात्रासमाने पूर्वसूत्रेणैव न स्यात्तत्रे ननु पांशुवेपरप्रत्ययनाशकौ प्रेयवायोगात्प्रामाण्यतायां नोद्वेष्टुविश्रुतीत्याशंका निरासार्थवेन ह्याख्यानाय म
 त्तदेति ताव्यं व्याचष्टे अस्ति चेति ॥ अवयवावधारितोच
 निगदस्याद्वैतगुणाधिना नार्थान्नोपपन्नान्न सत्तदसा
 दस्याद्वैतगुणातिथिना नार्थवे सत्यपि निगदशब्द
 ॥ अत्र सूत्रकारा निगदस्य जेदेनोपदेशात्तद्वै निगदशब्दातिरिक्त्येवं सूत्रव्याख्याना र्थनेत्यादि ताव्यं व्याचष्टे न तावदिति ॥ प्रामाण्यमिति वा यत्किं गमात्रातिथिना
 नसाधकवादयुक्तमित्याशंक्यानि प्रसंगस्तावन्निगदशब्दादस्याद्वैत्यादिवहेतुप्रवृत्तिनिमित्तप्रापकात्तानेपि व्यपदेशात्तिरस्तसंज्ञेनैव सत्यं कृत्वा निगद

॥ अथ योगाद्यदि वागशंका तत्रि संप्राप्य निधन नायेन ॥ व्यतीतिता वक्तु न संचिते ॥ अतः यो निश्चयः प्रोक्तः सति ॥ यं तावद्यथावच्छेदनेति ॥
 गतं तेषां देवहृदयसंस्थं यदि ॥ यत्कथं वा ॥ अत्रि संप्राप्य निधन नायेन ॥ व्यतीतिता वक्तु न संचिते ॥ अतः यो निश्चयः प्रोक्तः सति ॥ यं तावद्यथावच्छेदनेति ॥
 पक्षे निगमना ॥ अथ यद्वा ॥ सामान्यवादावस्तोमेशं स
 गस्यात् ॥ अथ यद्वा ॥ परिमाणानि धनार्थं च
 वाक्यापि लौकिकस्यैव लक्षणमित्याह तवा ॥
 उवाच ॥ उवाचि तवो वेदिकं कस्मान्न लेखितमित्या ॥
 दिक्वा वाक्या नो लक्षणमित्यर्थे कवमितीति करणे न संचिते ॥ कस्माद्देदिक वाक्या नाम तत्त्वज्ञानेन प्रयुज्यते ॥ इतिरित्याशं ध्यानं न्यस्तुते ॥ वेदिकानां मर्षस्यान
 यप्रमाणं ॥ अतः तेषां वाक्यादज्ञानं वादर्थं ज्ञानेन विवाक्यात्वात्वायेकज्ञानादर्थक्यं सिद्धं नार्थक्यस्य वाक्यलक्षणा नोपपत्तेरर्थः ॥ कथं वाक्ये कथं

नाता वासिहो नेयं दृष्टां मनमिति ॥ ७ ॥ अथ यद्वा ॥ सामान्यवादावस्तोमेशं स
 गस्यात् ॥ अथ यद्वा ॥ परिमाणानि धनार्थं च
 वाक्यापि लौकिकस्यैव लक्षणमित्याह तवा ॥
 उवाच ॥ उवाचि तवो वेदिकं कस्मान्न लेखितमित्या ॥
 दिक्वा वाक्या नो लक्षणमित्यर्थे कवमितीति करणे न संचिते ॥ कस्माद्देदिक वाक्या नाम तत्त्वज्ञानेन प्रयुज्यते ॥ इतिरित्याशं ध्यानं न्यस्तुते ॥ वेदिकानां मर्षस्यान
 यप्रमाणं ॥ अतः तेषां वाक्यादज्ञानं वादर्थं ज्ञानेन विवाक्यात्वात्वायेकज्ञानादर्थक्यं सिद्धं नार्थक्यस्य वाक्यलक्षणा नोपपत्तेरर्थः ॥ कथं वाक्ये कथं

स्वार्थकवदुत्तरेणाशब्दादयमेवहीति॥ वेदवाक्यानीसौत्रलक्षणाधुपयतोवृहत्संमतिमाहव्याहवेति॥ शास्त्रासंमतदेनहोकिवाक्यलक्षणद्वययतिअ
वेति॥ ननुधर्मापत्याविपरीतवेदवाक्यलक्षणसूचनार्थलौकिकवाक्यलक्षणानिभननिशाशब्दाहवेदिकेति॥ वाक्येकवस्यवधार्येकवज्ञानहेतुर्विना
मित्राक्षतरादिसिर्वाधार्धनावनानेदसिहेनने
पयज्ञानयोग्यामाण्यसिहौलक्षणातिव्यन
नलौकिकवाक्यलक्षणेप्यतसूत्रसंज्ञसमित्या
एवमसूत्रवेदवाक्यलक्षणसूत्रसंज्ञमेकशब्द
ति॥ नान्यविरोधव्रतयोस्यादिताहकारेति॥ नकेवलंशास्त्रलक्षणप्रसंगीकरणसंगतित्वादिरेवभवत्वाख्यानेदोषा॥ किंवुपयोगीत्याद
तिवेति॥ एकशब्दार्थवद्वायिकवाक्यवत्येदंलक्षणमितियदिकश्चिदुयातेदण्डयोगीतिवक्तुमकत्रस्यलुक्॥ मत्रादिप्रमथकोपयुधतनिवाचनदे

वादिभिर्मिति वक्तव्यं तन्निर्दिष्टं च ॥ अथ लक्षणं त्रयोपपत्तिरिति निर्दिष्टं ॥ तदा वदन्नुपयोगमाह तत्प्रति एकं वा कथं च न ॥

कवलक्षणस्य वाच्यत्वेदपरिहारोपयोगइति सांग्रहणेन चिन्ति ॥ अथ वाच्यकरणेन वाच्यत्वेदस्य परिहारोपयोगइति वाच्यत्वे कवलक्षणस्य विनायावृत्तिविनागयोर्दोषवाच्य
धरणात्तेकवाच्यत्वं लक्षणस्य वाच्यत्वेदपरिहारोपयोगइति परिहरतिनेति ॥ अनाहं तस्यावित्तकस्य दोषस्य विवक्षितानकापीनिधनशक्तेः पदादिरूप
स्य शब्दस्याहं निरादिशदोक्तो वा विनागो सामर्थ्य
स वाच्यत्वेदः स वा सामर्थ्यरूप वाच्यत्वं एव तावदो
ति ॥ काज्ञपेयगुणविधावाख्यातपदाहं निर्याहे
रूपस्य कृत्स्नप्रकरणनिवेशे रूपायेति षट्स्य पि
निर्दिष्टो विनागलक्षणो वाच्यत्वेदो दोषवेनावधार्यत इत्यारोप्याह वित्तगोति ॥ अरूपाया क्रीणातीति तृतीयया क्रियाचयस्यागम्यमानस्य आगः प्राक
रणिकानो वा नेक इत्याणा मारुण्यनियमो नानेकार्थी दृष्टकल्याणा ॥ आहं निरक्षणा वाच्यत्वेदे वाहं तेरेव दवेनाश्रमाण्यदोष इत्यर्थः ॥ एतदेवोपसंहरति

गति॥ त्रिके वचनं प्रयोग इत्याहणं रुचयेति॥ लक्षणं नरायेतामस्तुपेत्य तल्लक्षणमनुयोगीत्याह यदि चेति॥ यत्तु हेतुप्रसिद्धे लोके कवाक्यलक्षणम
नमित्युक्तं तद्वक्तृधर्मोपार्थवति विकल्पद्वयविकिं वक्तृणां येति॥ व्यवहारानोपयिके वक्तृरूपज्ञानमात्रार्थलक्षणवेदवाक्ये पिकस्मान्नोक्तमित्याह कि
मर्थवेति॥ यद्वासीयया विपरिते तल्लक्षणं स्वयि
णमित्याह न वेतस्येति॥ ननु नेनार्थे कचज्ञानहेतु
ज्ञिताप्यधीपतिर्निकान्तो विपरीतलक्षणे कल्प
विषयच निवृत्तेर्विपरितं वेदवाक्यलक्षणे कल्प
वेदवाक्यविवयव निवृत्तावेन वातद्वयति॥ किं लक्षणं संनवा निनियोगतो वाक्ये कवादेष्टे कवमित्युक्तं लक्षणं कल्पयित्वा कवाक्यमित्याह यदि हीति॥ ननु विपरीतमे
तल्लक्षणं बुद्धिस्तु न वेति नात्र मात्रे मिश्रात्वाह एवमपि हेतुः विपरीतस्याप्यनेक कल्पसंनवा निवृत्ते रणं संनवर्त श्यायमा॥ यायाष्टे कचस्यामि

इरासावाक्येकवस्यापित्रुल्येयाहकिंचेति॥ श्लोकं व्याचष्टे वाक्येति॥ एतदेकपदादयतिनघाह॥
 वयवधरणानदृष्टेत्यर्थः॥ अतः सूत्राक्तेनैव लक्षणैकवाक्यवमियाह तस्मादिनि॥ सर्वसाधनानां नैव लक्षणमियाह लोकेनि॥ यावर्थेकवस्यासिद्धता
 काताम्बुजावणपूर्वपरिहरनित्यविति॥ श्लोकं
 यदि सदसद्वाधीनवादाव्येकज्ञानात्यागार्थः॥
 अर्थोपपादनाय प्रथमसूत्रार्थस्वरकारक
 द्वाद्वाहोत्यादौ नावनाखरूपात्तेदेषिगुणविशि
 वाक्यस्य गुणवाक्ये सदेकवाक्यतापत्तिः॥ परव्याख्यां ह्ययि द्वायथा ताव्यं सूत्रे व्याख्या उपपन्नमतेन स्मादिनि॥ सगतितावदाहनेदेति॥ अत्रोक्तं
 क्रियमानेति वक्तव्येन श्रवणादुगाद्युक्तं तर्नेदाकांक्षायां मेतावतीत्यमृगितुपदेशकादयेत्यादि सिद्धेनेदज्ञानार्थं लक्षणमित्यर्थः॥ ननु तं

व्याचष्टे यदि हीति भावनायाश्च वाक्यार्थवाच्यत्वात् तस्याप्यनेदात्ते वावधरणस्य गद्योत
 व्यावधारणे सेतवतीत्याह नावनेव चेति॥ अत्रान्ये विधाने कप्रदाय विविध्यायोगात्
 तुक्तेः॥ अहोतरादिनिर्विनानेदासिद्धिर्नित्यमित्यनेनोक्ता॥ श्लोकं व्याचष्टे यस्मिन्निति॥
 एव रूपेणोत्पत्तिवाक्यविहितमवयवमात्रविशिष्टनावनारूपाद्देसज्ञावात्रोत्पत्ति

वादिप्रवर्तनलक्षणमिति वचनादिये चेति राखी जु न मूर्ते हेतुमाह्वित्यादि सिद्धप्रतीक विनियोगेन यदुपयामपि तेदसिद्धे ददलक्षणमपिन कार्यमिति शक
तेन हिति। अस्तु गम्यतव न प्राभाण्यमव्यापकत्वेनावदाहनतावतिनि। सोत्रविनियोगस्य तेदप्रतीनिभूतगत्यातनेरपेक्षेण लक्षणावायोगाद्वाहण इत्युक्तं।
सत्यपि वा सर्वव्यापकमिति मताल्लक्षणां विनियोगे विनि
योजने योगप्राप्त्या नावास्तु वक्तव्येन स्यैका
वेति। यद्वा परिभाषासंज्ञेयोजनार्थं यावते निभा
ति। यत्नेन सिद्धये कते यद्वा शब्दकृत्यसि तस्यो
वप्रकरणाश्रानां भुमेति न वाक्येन यागंगवावगमाद्युद्धाविरोध इत्याशयः। ननु श्रुत्यादि सिद्धे दनादो विनियुक्तमोक्तं यगंगनेत्याशंका निगमाशयं या
वता क्रियाया इति नाशयं व्यावष्टेन तदिति। नावज्ञेनियोजनोपसंहातत्वायं व्यावष्टेन तनेति। वाक्यविनियोगेन तदुक्तं श्रुतिमयं। सत्त्वे वाक्यशब्द इत्यर्थः।

एतन्नामैव वचनाहं हीति॥ यावान्यदंशमूहोवाच्येतावानेव यदुचि॥ न वा व्यपरिमाणेन यदु॥ परिमाणो वस्तु वा व्यलक्षणमित्यर्थः॥ ननु मेवावंतरनेदप्रस्ता
 वाद्यदुर्नेदप्रतिपाद्येयदु॥ परिमाणमप्यसंगतिमित्याशंका निरासार्थेनेतस्मादेदिनित्यव्यावष्टे ईदृशो वेदिनि॥ अनेनेनेन आदेवे॥ अर्थाकारणादेक
 युज्यव्यक्तानेव नितस्माद्यावानेव कार्थः पदसमूह
 युदाहरणप्रसंगेन विपर्ययाशयेन व्यावष्टे कि
 लवाचानेन लक्षणविवायोगात्संक्षेपावाविष्टा-
 प्रकृतिप्रत्यययोरव्ययनिरेकेभ्यो प्रत्येकमर्थप्र-
 त्येकसुदादृशानायाशयमाह प्रयोदनेति॥ न चित्यादिनेदानौ संसर्गाणां वक्तृवादिच्यंतमाशंकनाय तावत्यनस्तावद्यावष्टेन चिति॥ एकेकपदसं-
 काशं नाना पदसंख्याद्वयं वा हायं वशं कर्माणां वा व्यववतीनावा-स्यमित्यनेन निरस्ता योनतहीत्यनेन पदार्थानां कर्मात्त्वदसंधस्यानुदाहार्यवशं

स्तावदेवेकं यदुर्वाच्यमधिकं उक्तुर्वाच्यं तस्मिन्मिति सावधारणं न ताव्यो योजिते॥ किमि
 मिति॥ वेद्वेने कार्थसाकांशावयववच्योः संहतयोर्लक्षणावा निधानास्येकं न सी
 नानि प्रायोलक्षणाशङ्काः॥ एतदेवापवादयनित्यादीति॥ एतदेवापवादयनित्यादीति॥ एतदेवापवादयनित्यादीति॥

माशयेत्तेन ननु पदार्थविरक्तिर्निर्गवाव्याधेयोगेऽपि पदार्थानां लेवः संसर्गो वा वाक्यार्थ इत्याशं काष्ठ एव निष्कर्षार्थं लेव इति ताव्ये व्यावष्टेयदेसि
रनेकत्वेनाव्युत्पन्नत्वं युपयादयनिकथमिति ॥ असंगतावित्यस्य धर्मो रौणादिकेष्वप्युत्पत्तेरर्थशब्दव्युत्पत्तेः प्रनियदमर्थवाङ्मयमानत्वादित्यर्थोऽपि
कैवाचष्टेव्यक्तीति ॥ ननु यथाशुक्लशब्दसंनिधौ
वाक्यार्थेनैवाशुक्लत्वं संसर्गस्य गोपदो नोर्ध्वं
निरतो वाक्यार्थो लक्षादिव्यक्तिध्विगोत्रस्या
इत्यशुक्लशब्दस्यैवोक्तं ॥ संसर्गानकत्वं
णस्य संसर्गस्य संवेधनेन द्विष्टत्वात् संवेधने देये व्यमाशं व्यसामस्येनेत्युक्तं ॥ व्यक्तिसमवेतं गोत्रमिति वदोत्रं समवेतं वाक्यं निश्चयतीनेः संवेधनं
समवायस्य व्याप्तिवदात्रिये सामस्ये नोपलंताद्विष्टत्वात् तदनेकव्यस्तु यस्यैवाज्ञानकस्यैव कार्यसमवायस्यापि न द्विष्टत्वात् तस्याशयः ॥ ननु

[illegible]

[illegible]

रासे नमंत्रवपुर्दरासे सिद्धे पीयेत्तेति राखं निनलुर्जा च लिखुमाष्टी त्याद्यनेकवाचनिक विनियोगा सः ॥ इत्येवादिमेवाणां क
दनादिकराणां च विधनादनिधानं च विनामेवाणो करणवायोद्यवता क्रियाया उच्यते कारकः प्रकाशयत इत्यादिना व्याख्यायता पदसंघेन स्मार्यते यागसाध
नमित्यादि वार्तिकाश्च प्रतिपाद्यते कस्यैविकवा
ख्यातलभ्येदनादिक्रिया निधनोपायो नाय्य
दवउष्टयमात्रस्यैव वाक्येन प्रागृष्टावैत्य विरु
कारणप्रतीत्युपपत्तेरकारणवा व्याख्यानस्य
प्रोतापहेरवविद्यायोगादिरुह्यते ॥ आयुर्यज्ञेन कल्यतां प्राणो यज्ञेन कल्यतां व्यानो यज्ञेन कल्यतां चक्षुर्यज्ञेन कल्यतां श्रोत्रं यज्ञेन कल्यतां मनो यज्ञेन
कल्यतां वायुं यज्ञेन कल्यतां मात्मा यज्ञेन कल्यतां यज्ञो यज्ञेन कल्यतां मित्रेतावतः पदसंघस्यैकमेवमस्ति मतं ॥ एतदेवापवादयति तथाहीति ॥ ते

व्यलक्षणवप्रतीतेः श्रोत्रस्य मेवाणां चैकाहं साधनं चैकमेवात्तावा कल्यता
वार्तिकयो रदृष्टादृष्टः ॥ अतएव तदुक्तान्यामेकं कल्ययितुं न्याय्यमित्युक्तं शब्देनैव
हं ॥ वायवः स्ते स्यात्वा नस्य श्रुतवाक्यवच्छिद्यगामिनो न वक्ष्येति चैकैर्वा रण
कल्यवा ॥ इतरथा स्यापियथा श्रुतस्य वसाया करणानि धनार्थवा यो नो नो दृष्टा

मह्यमानसमवेताघेनानोपदानामप्रतीतावाव्याधः प्रयोजनरतः कल्पः तस्य चाल्यस्यैव प्रमाणवद्वादेक एवार्थ इत्यर्थः ॥ अनेन वादस्य वाव्याधे
स्यानुमाने यस्योक्त्यनायासोक्त्यसीति ताव्ये व्याख्याने ॥ श्लोकं व्यावर्धे यदाहीति ॥ तस्मादित्युपसंहारताव्ये व्यावर्धे इतीति ॥ न द्वेकमेवेप्रती
कने इत्यहं वक्तव्यं वा तुक्तं स्यादित्याशं कने
कथं नरिति ॥ आनः प्राण एव परावत अंतरिक्षादिवस्य रियातुः पृथिव्या अथ
मृतमस्ति प्राणायवेति हिरण्यमनिव्यनीतीत्यं
यप्रतीकेन विनियोगस्य संकल्पे वक्ष्यमाणज्ञानमध्यो यप्रतीकाभ्यामपि विनियोग
पपत्रेभ्यासापेक्षया च वक्तव्यं नोपपत्तेरुक्तं य
मप्युपपादयति तदुच्यते इति ॥ श्लोकं व्यावर्धे व्याहीति ॥ एवं निनि सिद्धो तोयक्रमत्ता
सां गतश्चेत्यत इति ॥ सौव-समशब्दोक्तं परस्परानाकोक्षे च कल्पे कार्यत्वेन वित्तधमानसाकोक्षे वावगनादयुक्तमासंख्येयेवेति ताव्येणानेकार्थे
मुक्तं उपपादयितुमाह रूपादिति ॥ श्लोकं व्यावर्धे निष्ठतावदिति ॥ प्राणायप्रयोजनाय नाम निव्य निमीत्युक्ते कथं हिरण्य निव्यानस्य प्राणप्राप्त्य

धर्मेतिपक्षायोपरावतोहरदेशादंतरिक्षादिवश्वसर्वतःप्राणोस्मानगच्छुयश्चयिक्वाउपयोयुस्मदप्यारब्धुतवाभूतवेनाद्युःप्राणदानस्वामध्यादि
 उपक्रमोपसंहारपर्यालोचनयाप्राणप्राप्तिरिति सिद्धवन्नेनप्राणप्राप्त्याशासनस्यरूपादेकवाक्यवावगतेस्तद्वशनात्यप्रतीकनापिभक्तविनियोगो
 युक्तो नवेकवाक्यवरूपावगमात्यागिति विनियो गवाक्यवेत्यनेन सूचितं॥ नवरूपत्वेदाद्युसारान्ययोजननेदकल्पनेपि दोषः प्रमाण
 वंस्पृष्टानिकल्पनेन सुवह्यपीयुक्तवादित्या हप्रमाणवेति॥ एवंचसतीहवाशब्देन न सिद्धवाक्यरूपावसायान्नान्योन्याकां
 सोपभन्त्यनेनैकप्रयोजनवाक्येन न स्यात् यत्रुपलेनादितिसामान्यन्यायस्य प्रकृतोपयोगमाह रूपेति॥ न विहास्यातामव
 तनतल्लन्यस्य प्रयोजनस्य कल्पवाक्यनालाधवेत्येवमुक्तमित्याशेषोदनतश्चेति॥ रूपत्वेदात्ययोजनत्वेदावगतेन तदेककल्पना युक्त्यर्था
 सानप्रयोजनकासाकांशावयववैकल्यनोक्तासाध्याकांशावरोनेव प्रयोजनेकस्य कल्पशादयुक्तेत्याहनवेति॥ नेराकोट्येव सति सर्वथावाच्य

नः सिद्ध इत्याह न वेति ॥ विनियोगे दोषे हेतुवाक्ये विदुवारः प्रयोजनसे द इत्याह वत्यक्षेपिवेति ॥ अस्युपगम्यादर्थवनेदः साधितोदयुतसुहेद
नादि साधनत्वेन विनियोगादिष्वेवाहि स्मर्त्तुमाङ्गी तितिचाख्यातकल्यने नृणां चानर्त्तनस्य होत्ते द इत्याह न वेति ॥ अनेन वन विद्यागं कानि
सार्धं यक्षपीतिनायं प्रयक्षाद्युपलक्ष्योपि प्रयो
नायेतु श्रुताधीयते शङ्क कल्यकत्वेनेत्तेति तन्म
वेति कर्मकारक वाचिनः एदस्य क्रियापदे विना
अनेन वेत्युत्तराधिकरणार्थिता उपपत्तेरविशिष्ट सुवाक्यार्थ इति वाति धनार्थं वस्य मंत्राधिकरणोक्तस्य बाधपत्तेरुत्तरावकस्य मंत्रस्य सारकत्वेन
भुक्तमित्याशङ्क्याह न वेति ॥ अयुक्तोपपत्तौ केचिदाश्रितवा दुक्त इत्याह न वेति ॥ अयुक्तसुतावस्थितवा श्रुतपुत्रा मेस्य न्याय्यत्वादेकस्मि

पक्षे याहो मंत्राधिकरणोक्ता निधनार्थं विरोधेनावकप्रयोगात् ५ पक्षे किल स्य च वाक्यस्य साको दहा द्य कधी गिन प्रयोगा सने वा द व्याह
रुपवयुक्त इयाह सर्वयेति ॥ सूत्रं कही नो तदि किं नुल मित्या रं व्याह उ थवेति ॥ यथा म्ना र्त्त यथा विधि नियोगं वया वमै वा वगन र्ना वनो नु ना र्थ वा
दि नियोग वा ह्यण स्यात्तु ध्यान काले तु संधने न संस्कारो द्वे वे प नित व्यमिति शास्त्रार्थ भ्रमः सूत्रं कही नो मूल मित्या रं यथा ॥ ननु च
गि म्ना र्त्त यं प सौ न के शि ध्या न्निके र्थे ह्य ते स्या रं व्याह तत्रेति ॥ मंत्रस्या व्याह त पद त्वे ये मंत्र ने य निमित्त प्रा यश्चि ता ता वा याना
द्या नो पय ने र्ता वन्मा त्र मंत्र वे र्धा पत्य ना वाह सु तो शा स्त्री ये यथे सूत्रा नुसार को र्वा य च त्रो न्या तु ध्या न्परिग्रह इत्याशयः ॥ प्रकृत
पु प मे हर ति इतीति ॥ यद्वा विषय वा ज्ञे ह वा क्य ग ह्य स्य यद्वा श ह्य स्य वा ग सा धन वा विधे न यौ गिक वा स्तु क्त वा क व र्त्ता ध्या य का से न दान भु प ग मे
पि कर्म काले विनियोग ले दा यद्वा ले दा वगने र्दे ने व प्रयो ज्य ते स्या शये नाह किं चेति ॥ नियोग शब्दो विनियोग वाची ॥ प्रत्ये के या ग हे तु च सिद्धा यो

न्यनिरपेक्षाणां कार्यान्वतोक्ता विनियोगते देनोपपादिता ॥ अनेन वेद्ये वेति द्विनतीति विनियोगा निधनत्वाय तात्पर्यता व्याख्याता ॥ आश्रुरिति सायं
वेद्येन वेति ॥ न चित्याद्यां कां ताप्ये व्यावृष्टे निर्वोपवदिति ॥ उच्यते इत्यादि परिहारतायं प्रत्ययव्यवृष्टेनेति ॥ मंत्रशब्देन कुसि शब्दस्य मंत्रपरता का
ननु निर्विरोधकुसिमात्रस्य हे विवक्षितं न वेन कु
स्यां का निरासार्थं नाश्वेति नाश्व्यावयवं नासा
मीत्यव्यावृष्टे इह तावदिनि ॥ मंत्रपरत्वपक्षः ॥
ताद्विवाक्यतापिनस्यादित्यां का निरासार्थं तत्रेति नाश्व्यावयवं व्यावृष्टेन त्रवेति ॥ वक्तुवचना न्यधोपपत्त्यात्तराणि प्रत्युपसर्जनं तत्तस्याप्यर्थः
स्यात्तदवसीयते इत्यादि ॥ कुसि रूपस्य वाच्यस्या विवक्षितं न वेन विशेषानपेक्षं वादायुरादिविशेषान्निधनस्य मंत्रवद्ववापादनमेव प्रयोक्तव्यमिति

[illegible]

वमित्यननप्रकारेणानेदस्येवाज्ञेयात्रासंगतिदोषः॥ कथमस्माद्व्याहिकल्पयतीतिरित्याशंकादृष्टोतेनसहास्यंनसाभ्यापादनपरवादिभुक्तं॥ शंका
भाष्येविकल्पापादनेयोजयिवातत्रिरासेपरिहारसाध्योयोजयतिनेनदिनि॥ यदिगुणान्तइत्यादिपूर्वाधिकरणभाष्येणसाधनप्राप्तयेनेदातिभन
दिस्तर्थाविवक्षायामपिप्रतीतिमात्रेणायुरादिप्रा
नायाथाप्यभुक्तं॥ नचिह्नार्थस्याविवक्षितवाक्ये
सर्वमेवबहुवापादनार्थवरूपेदृष्टार्थवभुक्तं॥ न
रुक्तनयासासमानंशर्वाक्षमंघपरवृषदादर्थपरवरूपपदानंतरातिभनार्थवेनव्यावृष्टेअथवेति॥ आद्युदीरेअस्याद्युर्मंददीत्यादिवदिहाप्याद्यु
रादिराज्ञानाप्रधनफललक्षणाथवेनप्रोसाहनायधोपपत्तेस्तद्वदेवचलक्ष्यमाणोयैकव्यतिषेयार्थसेवादित्रवाक्यवोपपत्तेर्मेत्राधिकरणनिरस्तोच्चार

नानाप्रयोजनवृत्तान्तपुनर्निर्मुक्तयेति वाच्यम् ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ पुनर्निर्मुक्तयेति वाच्यम् ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ पुनर्निर्मुक्तयेति वाच्यम् ॥
नियुक्तयेति उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥
यदिति ॥ शब्दमुच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥
मादनिर्मुक्तयेति वाच्यम् ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥
पयोगानिर्मुक्तयेति वाच्यम् ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥ उच्चारणार्थं वादवेरर्थकर्मता ॥
प्रयोजनं नुमन्नेत्येकदेशविषयेपि सर्वावृत्तिः ॥ तदेव स्मिन्नेवधिकस्तस्यैवावृत्तिरित्याशयः ॥ तस्मादित्युपसंहारमात्रं व्यावर्धनीति ॥ ७ ॥
७ ॥ ७ ॥ अनुयगावाक्यसमाप्तिः सर्वेषु उक्तयोगिवाशः ॥ निम्नाह प्रयोद्यत्वेनानुष्ठानकालेत्यन्तावृत्तिस्तस्यापिशेषस्य समाप्तकालेवृत्तिस्तदादयु

वेगोनवनीनिधायद्योतनेयेनदुहादरामितिरुचयितुंमंत्रप्रयोगस्यविषयेविविनक्तिद्योतिष्टोमइति॥सर्वाक्कायराहूथोरस्पत्यगानमायेयसौम्यवेहवयाग
त्रयमेकोपसहयाविधानोतिरुगाभुपयासर्दज्योतिष्टोमेविहितानामवयववृत्ताप्रत्येकमादावाग्नेय्युपसादमिनीकमितिवाक्येनविदिता॥नतश्चांम्यस्मिन्वाक्ये
वैतीत्यपिशब्देनस्त्विते॥एवंवसतिमंत्रत्रयस्ययथासं
सर्दविद्योत्ययमोपसदवयववृत्ताग्रयीप्रथमा॥३
दिकोवेतिविद्योत्यधिताभुपयज्ञेस्तुक्तामाशेव्योपया
तावावगमेनाधीतमात्रस्यैष्टर्णवावसायाकेयंकल्पेते
व्याख्यावनेपादाननियमोवसीयतइत्याशयः॥शोर्कव्यावृष्टेनहीति॥संदेहनाम्योपपादनापसंहारपूर्वकिंप्राप्तमितिपूर्वपक्षप्रतिज्ञानाम्यव्यावृष्टेनहीति॥
नक्षत्रपक्षितार्थेनात्यर्थात्ताव्यावृष्टेनहीति॥शोर्कव्यावृष्टेयथैवहीति॥नक्षत्रसिद्धिर्विद्योत्यस्त्वानुपस्थापारजाशयदादिविशेषणमितिविशेषानिर्धारणा

हे हिंसाप्रयोगानुपपत्तेरकीदृशो वातः शेषः प्रयोगः स्य न भवसायस्यादित्याशं व्याहृतचेति॥ व्यवस्थितवेन बुद्धिचिन्तावाभावो हेदिकस्या व्यवस्थिता
लोकिनाल्लघुतरप्रयोगेन न यो घटवत्कारणे पिबेदिकवत्बुद्धिनिरासः पूर्वपक्षेणेति मत इत्यर्थः॥ न च हेदिके वदुर्दिशस्य शं व्याहृतया हीति॥
न हीति तावत्स्य तात्पर्यं तत्र माहयदिति॥ स
यदेन व्यवसायान्न च यापनेरुक्त इत्याशयः॥ २
आकं व्यावृष्टेवेदिकस्येति॥ मंत्रस्याविधिचेपित
रपि वेदिकस्य संनवाक्येन तद्वर्धयेति शेषेति शेषेति
निनि॥ लिङादिप्रत्ययैकस्य विधेर्विधयको स्यात्तातेव नावनारब्धविषयदर्शना इमणीयमित्यदृष्टशब्दव्यतिरेकव्याख्या॥ प्रकृतो प्रत्ययवत्यनेन प्रक
तवदृष्टोक्तवदिरर्थाः प्रत्ययेति शेषे प्रत्ययेवाहृत्करणोऽयं प्रकृतान्वित्येते इत्याहृत्या व्याख्याते॥ प्रकृतिप्रत्ययात्मकस्मिन्त्यदेकीणानी॥

अवाहं कर्तुं कारणं वापहंतरे चेत्ये॥ स्ववाक्ये साधयेद्वीत्यत्राह सा॥ स्तमेयसीधनैतरवाक्यान्तरे॥ प्रकृते नैतरेवदृष्टे नैवैकांतरादिना नैव प्रकृते वाक्यान्तरे॥
सौर्वादाख्यप्रकरणे उपलब्धः करणोपकारश्चोदनादिसामान्यद्वारे यच्छास्यमानाग्नेयादिगतोपकारावुसारेण प्रकरणोतरेत्युच्यते॥ सर्वस्मिन्नाद्येयण्ये
ख्यायत्यक्तव्यापारेवेदे लोकिकान्या उक्तं व्याचष्टे यदा
क्षिणीयाकानेयवहारावुपपत्तिरविहोमानां विदि
वात्मना विद्यमानां क्षिणीयाकानेयवहारावुपल
लिकवेदिकयोः कोविशेयइत्याद्येवति॥ सामान्य
इतिमाह तदिदं नि॥ कस्मिन्वाक्यान्तरइत्यपेक्षायामाह सवेति॥ यादृशियेयसमर्पकः शेषेणेक्षितमाह प्रकृत्यादि यस्यान्तराह रात्रयेत्यस्य वावहित्वा
वस्मादुपलभ्यतइत्यर्थः॥ उक्तं वाक्यं साधयेद्विद्वान्वाक्यं वाच्यं योऽप्युक्तइति प्रतीतिमो कथं धैरायिणाश्चेतन्यारोपेणास्यद्यपि वेति॥ आचर्यो रया

त्रिनायकाश्रितो न च कस्यैवाश्रितो नित्यमित्येत्येव विधायोक्तव्यापारवाचा श्री प्रतिपन्नरं प्रसूयं प्रतिपन्नरं ॥ सर्वानानेकसामीप्यमाकार
 त्वापादकत्वेनिरस्ते ॥ सर्वानंत राश्यानरूपसर्वीयं प्रमाणान्यमाणान्तरेणाकोक्षासंनिधियोग्यत्वाविशेषरूपेण सर्वोत्तरानोपपन्नसहस्राव विद्यव्यं ॥
 सकृत्पाठकारणं प्रमाणान्तरेत्यनेनोक्तं ॥ न वाश्र
 मयोगेव प्रयोगः स्यादित्याशं व्याहृयद्यपिचेति ॥
 नाकोक्षितवात्रैव निवेश इत्यर्थः ॥ ननुपस्थानि ॥
 इत्याशयेन प्रमाणान्तरेमादुक्तं इति ॥ श्लोकव्याच
 नं राश्यामित्याशयः ॥ यदापाठकेमाश्रयिष्येति ॥ कस्मात्तदीयत इत्याशयेन प्रमाणान्तरातिमात्रार्थवेनापि पाठोपपत्तेर्नात्र विरोधिना प्राप्तिवशात्स्या
 त्प्राप्तिवशा इत्युक्ताशयेनैव तदुत्तरयोरपि पश्चाच्छेय निवेशज्ञापनार्थवात्प्रदेशपाठोपि नाशं न मनर्थक इत्युत्तरार्थेनोक्तेनैवैव सति सर्वेभ्यः पश्चात्तस्मात्तः ॥

प्रातः प्रातः का निरुपसर्गसहासुतमिति व्याख्येयं । नवाको हासं निधियोग्यावाविशेषवदानंतर्याविशेषोपि सर्वाद्यं वदेउर्जाव्यहोताः सकस्मादुपेक्षितः
त्यागोपेक्षाकारणद्वयविषयतावदुसंधतेनाख्येनि ॥ यथैवहीनिनाख्येणप्रथमद्वितीययोर्मध्यपाठदानंतर्येणोत्तयाव्यपुष्काहाग्रायेत्यनेनद्वितीय
समुदायाद्यप्यपिमाशेव्यसमुदायेनवत्यननस
पुदायापादनेनाव्यवधानेसाधितेभूयेतिहितना
समुदाय्यव्यादिशेषायादणोत्तयाव्यपुष्का
हयोपुष्काह्यागंयसमुदायिनोऽप्राप्तन्यातवपुरोभेनदेवाहसेपुत्तिवाहृमरोयाव्येऽहिरासमुदायिनोऽपि कोत्याव्यपपतेः सद्योक्रमेकेकेनसमुदायि
नाह अस्मिन्नात्मनश्चयइतिस्मादित्यनेनाव्यवधानेनादिनापुनः सर्वपुष्कंययोगितादिनिस्तुतावयवस्यसर्वपुसवेपिपुन्यगोवानोनययोगितादिनि

सर्वं व्याख्यानां नृणां सांनिधियोग्यव्यो गिवादिदेवैर्व्याख्यात रक्तमिति ॥ न धानयोस्तुल्यं पुरमेतना ॥ तदे ॥ स्वपतमाह ॥ परेविति ॥ अपरिज्ञाय
 हेतुं प्रश्नं सर्वमाह किमिति ॥ श्लोकं व्याख्येयं समुदायं हास्यादिना पद्यत इत्येतेना ॥ पदेव गीतां वाक्ये च यदा निमित्तकार्ये प्रतिपादने कार्यकास्त्विदाश्रयादियङ्क
 स्य च फलसाधनं चात्रिकस्यैककार्यं चानावेपिय
 यद्वा ॥ कार्ये च नाशे केतेन चिति ॥ क्रवंगप्रकाशन
 णमपि कार्येन स्यादित्याशं व्याह अयं हाहीति ॥
 स्यमाणं वाक्यं शेषयदणं समुदायं चापादनं सम
 शेषयदणं ॥ मुदायिनो समुदायं चापत्रिहिर्याह शेषयति ॥ यश्चाह प्रत्येकं शेषयति निर्माणे प्राक् समुदायं च हेतुं प्रतीयत इत्येवं मुत्र गंधं व्यावृत्तं
 दिति चेति ॥ समुदायं चापत्रिहिर्याह शेषयति ॥ यश्चाह प्रत्येकं शेषयति निर्माणे प्राक् समुदायं च हेतुं प्रतीयत इत्येवं मुत्र गंधं व्यावृत्तं

१४६

जेन वागेर निवारणादयेता न्याय्यायार्क उतयेय नित्यर्थः॥ नरास्मिन्नेषां यो गोवारयितुं शक्य इत्याह उरतादववेति॥ नवेकस्य पश्चादिनरका
अथाज्ञेयस्यानानेन र्याज्ञेयस्यागृह्यमाण विशेषेण नवतिदेशानेदेन गृह्यमाण विशेषेण ततश्च नगम्यते विशेष इत्येतद्वाच्यमथुक्तमिदानीं यत्र
नवति॥ तत्रेति द्यते विदार्थतनाशयेनेनेन व्युत्पत्त्या
नदश्चेति विग्रहः॥ देशनेदेमेव दर्शयति प्रथम
दिती॥ कीदृक्कदिस्यपेक्षाया माह आकोक्षेति॥
नवीर्यतेत्येवमपि वश इत्याख्यासूचनायेनेत्युक्तं॥
यासिद्धेन नानेन यस्मिन्नेदेनाश्रयणीयेत्याशं व्याहरीति॥ आनेतये संविधेति शेषस्तत्परादागतं यत् - अस्यानेन रसः सरीषु बुद्धिश्च वाहेनेवात्तयाना

नयनास्येनियामृतीति तस्यासौ निवा नसम्पन्नं च यदेतत्ता नैतयस्यास्त। ५५ ॥ एतान्तरमात्राद्वयप्रतीतिरिति चेत् ॥ ५६ ॥ त्रिव्याहसाविति ॥ ५७ ॥
दमगामानयेत्तादौ वाधितस्यापि देवदत्तादेरानयनाद्ये च दशना द्वा निवाधसाथ इत्याशयः ॥ अत्रैव दृष्टान्तमाह ॥ ५८ ॥ एकान्तरपाठस्तर्हि न घनः
स्यादित्याशङ्क्या दएवैहीति ॥ सर्वार्थस्याप्यवर्ज
नेनामन्तरणानेनयमेव कथं वि-संनिकर्षस्य च
यथोत्तरं दत्तं तद्व्याचक्षे संनिधिरिति ॥ विशेषः ॥
नपत्रिवावद्विशेषणविशेष्यबुद्धी नामनुवृत्तिरिति
तामेतदित्याशयः ॥ कथं नानापेक्षाकालस्यापलक्षणं दृष्टानेनयमित्युत्तरं दत्तं तद्व्याचक्षे साचेति ॥ न च वधेः संनिधिराहवाच्यत्वाच्च वायस्य संनिधिवे
विनष्टमित्याशङ्क्य संवदपदव्यगर्थे संवेद्यदेवदेतोर्बुद्धिनिष्ठदेवसेवद्वुक्त्यनानवेन पूर्व उक्तेः ॥ ५९ ॥ त्रिकवा-स्वरूपेण नाशे पिसंस्कारद्वारा नश

धातुद्वयवायेपित्तुनितबुद्ध्यावायादविशेषस्तन्निष्कनाथंसेवहेतिनायंतात्पर्यतोव्यावृष्टेसंबन्धमिति॥सेवद्वयवधिरपिबुद्ध्यानेनयप्रकारण
 देयार्थः॥ननुराजाशयेत्यास्यशेवाद्येपित्तुवक्ष्यनाहाराशयेत्यस्यशेवाद्युपपत्तेः॥सेवक्षेनास्तीत्याशंक्यत्रापिहाराशयेत्यस्मिन्नाराशयेत्यनेन
 याकांक्षेणव्यावृत्तिरापिशेवाद्योस्ति यतोह
 ऐक्षतेनक्षेत्रायेदायामपिबुल्लोकारणमिति॥
 इमाणिबुद्धेयान्यतरःशरीरोयालानेनसाक्षात्॥
 हयोराराशयेत्यस्यपञ्चादपविनोपियोग्यत्वा॥
 निक्षेपवत्येवैहाराशयेत्यस्यापीत्यनिष्कनाथंयत्रापीतिनायमानेतयोपपादनार्थहेतुप्रत्यक्षवैतात्पर्यतोव्यावृष्टेकथमिति॥आद्येनयथाकोशि
 तदेशेसेवैवंप्राप्यद्वितीयस्यापियथाकोशितदेशेनेतरोचनवित्तो
 द्वितीयस्यापियथाकोशितदेशेनेतरोचनवित्तोद्वितीयस्यापियथाकोशितदेशेनेतरोचनवित्तोद्वितीयस्यापियथाकोशितदेशेनेतरोचनवित्तो

आदि व्यावर्धेयान इति ॥ द्वयोरप्यसंबन्धपदाव्यवाया द्वयोरपि कांक्षावत्त्वाच्चेयाव्यस्तुल्य इत्येवमर्थे द्वयोरपीति नाव्येगतार्थमानः । तमानेन तु व्यवहिन
स्याप्यनुपगमस्युपगमे सर्वत्र तसंबन्धवात्राध्याहारः क्वचित्सादित्यांशोका निरासार्थे न संबन्धपदाव्यवाया एवाकांक्षावत्त्वा एवानुयेगेन वतिना न्यथेति
परिसंख्यार्थमिति सूत्रयितुमाह ततः परं चि ॥
त्रेमेन्योयमतिदिशतिसर्वत्रेति ॥ न ज्ञानेतर्ये वि
निराव्यमुपपादयितुमाह यद्यपि चेति ॥ युग
कृष्टविषयकृष्टान्वययोः प्रामाण्याविशेषोपा
तर्यमकारणमित्याशंक्यस्मादसंबन्धपदाव्यवक्षने सप्तानोतर्यात्तावेपिसर्वत्रलोके वेदेन वा व्यपदानां प्रकरणे वा व्यानो संबन्धेन वतिन्येव
मर्थे न वा व्यवक्षन इति नाव्ये व्याख्यातुमेतदुक्तं ॥ एतदेव ताव्ये नात्यर्थता व्यावर्धेयवक्षन इति ॥ तस्मादिशुपसंहारसार्थं व्यावर्धेयानुय

[illegible]

रूपं तेन देके नैवावयः शेषस्यास्यादित्याशं व्याहनयेति॥ आयुरादेः कर्म समवाये पित्रोऽप्याह नायाशास्यवात्र देवक्रियात्तदोक्तं ॥ एतौ तु करणमंडल
 न प्रोक्ताह नाथं वा नावाद समैक्यं वा ज्ञावा न गाहिव श्रुतिमात्रार्थं युयात्तस्य चित्त्यादेर्भेदे पित्रि क्रियात्तदोक्तं स्त्रीत्यासाय ॥ न ध्वजं स कंदवाप न कना वंस्व
 शेषस्याक्रियापदावस्यावप्याह निरयुक्तेत्याशं ॥ दहनवेति॥ तेनावगच्छाम प्रतिनाथं व्यावहन स्मादिति॥ ननु क्रियाव्यप्यया सतेदा कु
 पणतद्विषयस्याहिववाह्विदादेरपि व्यवस्थान वि ॥ पृतीत्याशं काल अथेति॥ वैयम्यमाह उच्यते इति॥ स्मृक व्यावहनं देवायवादीति॥ प्रत्यु
 नो व्यवस्थाया मेव कारणं करणस्येत्यनेनोक्तं॥ य ॥ यथावेत्युत्तरार्धं व्याख्या॥ कर्तृत्वेदमात्रेण पुकारणत्वे नाशं व्यावहृत्य दहनवेति॥ अति
 प्रसक्तिमाशंकतेन द्वितीया॥ परिहारतिनेय इति॥ य ॥ यावद्विधं मीणां प्रकरणाद्दशैर्पूर्णमासवर्हिहयं वावगतेनैदिड विद्वयज्ञवहियिधमक्ति
 सस्यास्यापिशेषस्य प्रकरणय तितु नाउशहकातायातादर्थ्यावगतेन मंत्रान्तरगतपुनः पुनः शब्दावय प्रसक्तिरित्यर्थः॥ एतदेव विद्व ॥ विद्वेति॥ दोषानराय
 त्रिमाशंकतेन द्वितीया॥ विनागमं विद्युक्ते एवात्रापि विकल्प इति परिहरति कुतोवेति॥ असंबद्धपदवायादपि न मंत्रान्तरं प्रसक्ति ॥ एतदेव विद्वेति॥

यथाचक्षुर्नित्यं व्याप्यते तस्मादिदं तस्माद्विद्युपसंहारनायं व्याप्यते इति ॥ उदाहृतं प्रसमुच्चयावाचनं वाच्यं सत्तवेपीयरका
 दीयादिषु सत्तवेत्यादिशेयातुयंगस्याप्येतन्नायविषयत्वात्तत्रयकेषां निमित्तस्य योगदर्शनं दृष्टान्तिरोधमात्रं ॥ इदं चेति ॥ ननु उच्यते तस्माद्विद्युपसंहार
 इत्यस्याप्यवद्यतीत्यादौ वपुरस्मादाभातस्येवा
 इत्याशं व्याहृतस्तदिति ॥ न्यायउत्पत्तिर्वादि
 मन्त्रं चक्षुर्नित्यं व्याप्यते तस्मादिदं तस्माद्विद्युपसंहारनायं व्याप्यते इति ॥ उदाहृतं प्रसमुच्चयावाचनं वाच्यं सत्तवेपीयरका
 दीयादिषु सत्तवेत्यादिशेयातुयंगस्याप्येतन्नायविषयत्वात्तत्रयकेषां निमित्तस्य योगदर्शनं दृष्टान्तिरोधमात्रं ॥ इदं चेति ॥ ननु उच्यते तस्माद्विद्युपसंहार
 इत्यस्याप्यवद्यतीत्यादौ वपुरस्मादाभातस्येवा
 इत्याशं व्याहृतस्तदिति ॥ न्यायउत्पत्तिर्वादि

गद्य ॥ सद्योऽप्यर्थं ॥ आश्रयं गच्छतु ॥ त्राया व्यास ॥ अहमस्मात् ॥

प्रदो भूमि स्यात् शिवाह प्रदो भूमि नि। अत्र वदुह संम । नर प्रादुर्भव । ॥ १॥

सामयि-रुणधवः सः सः यमद्वयकाले चतुर्विंशति त्रिकलः सः

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

१६. त्रिकाण्डशेषां सामर्थ्यम् ।